

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1978

A TARTALOMBÓL:

BALÁZSOVICS MIHÁLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
MELIORISZ BÉLA
PÁSKANDI GÉZA
PÉCSI GABRIELLA
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

★

HERNÁDI GYULA:
SZÉP MAGYAR TRAGÉDIA II.

KISS DÉNES
ELBESZÉLÉSE

TÜSKÉS TIBOR:
SORSKOVÁCSOK

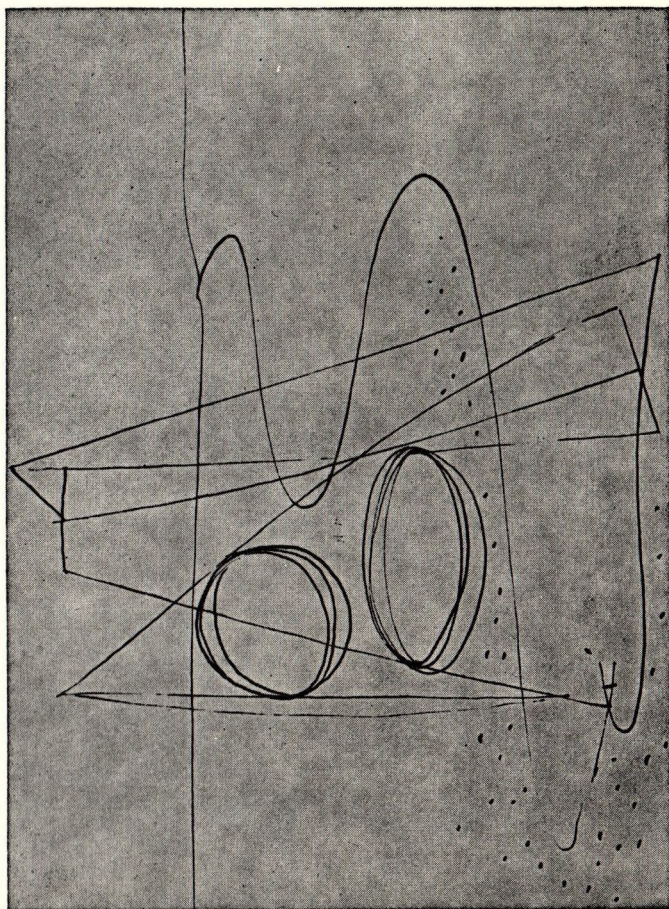
★

BÁN IMRÉVEL
BESZÉLGET
JULOW VIKTOR

MÉSZÖLY MIKLÓS
VÖRÖSMARTY-ESSZÉJE

RÓNAY GYÖRGY:
JÓZSEF ATTILA ÚTJAIN

SÖTÉR ISTVÁN:
HAJNAL ANNA EMLÉKE

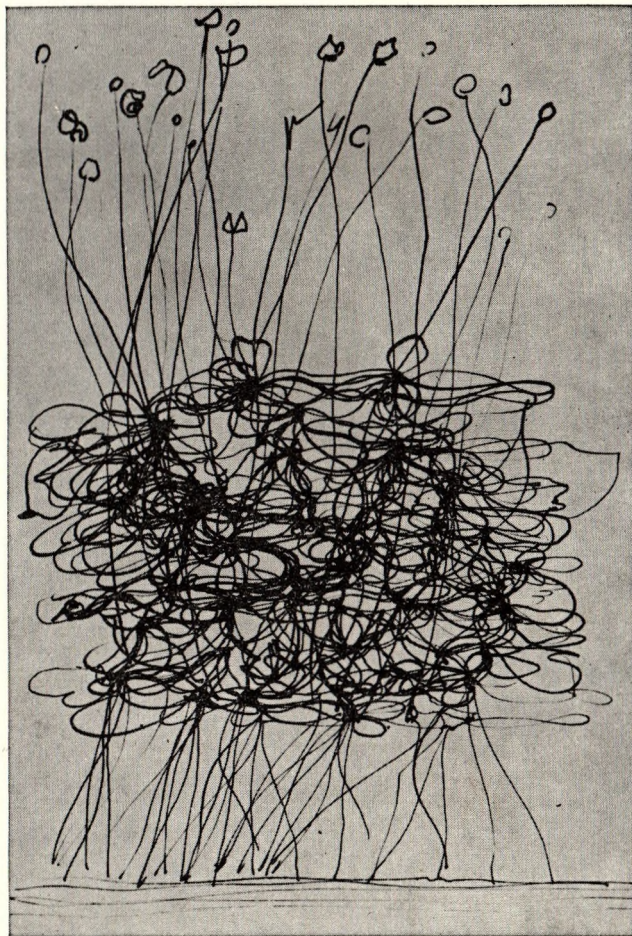
6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BALÁZSOVICS MIHÁLY
BÁN IMRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BEZZEG JÁNOS
BODRI FERENC
HÁRS ERNŐ
HERNÁDI GYULA
HORPÁCSI SÁNDOR
JULOW VIKTOR
KALNOKY LÁSZLÓ
KISS DÉNES
LÁNCZ SÁNDOR
MELCZER TIBOR
MELIORISZ BÉLA
MÉSZÖLY MIKLÓS
NEMES ISTVÁN
PÁSKÁNDI GÉZA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RÁBA GYÖRGY
RÓNAY GYÖRGY
SÖTÉR ISTVÁN
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

AMOS IMRE
KÁLDI JUDIT
MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1978. ÁPRILIS

TARTALOM

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei - - - - -	291
PÁSKÁNDI GÉZA versei - - - - -	293
KISS DÉNES: Fehér ingben a motorok alatt (elbeszélés) -	295
BALÁZSOVICS MIHÁLY versei - - - - -	303
MELIORISZ BÉLA versei - - - - -	304
HERNÁDI GYULA: Szép magyar tragédia (II. rész) -	305
PÉCSI GABRIELLA versei - - - - -	322
TÜSKÉS TIBOR: Sorskovácsok (szociográfia, IV. rész) -	323
HARS ERNŐ versei - - - - -	333
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika - - - - -	334
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle - - - - -	339
WEÖRES SÁNDOR: Baranyai strófák (<i>Martyn Ferenc rajzaihoz</i>) - - - - -	343

*

RÓNAY GYÖRGY: József Attila útjain (III.) - - - -	349
MÉSZÖLY MIKLÓS: A rom (esszé) - - - - -	358
POMOGÁTS BÉLA: Anyanyelv és közösség (<i>Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat</i>) - - - -	361

*

Irodalomtudósaink tóruma

BÁN IMRÉVEL beszélget JULOW VIKTOR - - - -	363
--	-----

*

SÖTÉR ISTVÁN: Hajnal Anna emléke - - - - -	369
KÁLNOKY LÁSZLÓ: Pinczési Judit: Szelídített tenger -	371
RÁBA GYÖRGY: Balázsovcics Mihály: A fákkal a folyóval -	372
BEZZEG JÁNOS: Marsall László: Szerelem alfapont - -	374
THIERY ÁRPÁD: Tárnok Zoltán: Végjátékok - - - -	375
HORPÁCSI SÁNDOR: Dobai Péter: Sziget - 1964 - - -	376
VEKERDI LÁSZLÓ: Bertók László: Így élt Vörösmarty Mihály - - - - -	378
NEMES ISTVÁN: Pomogáts Béla: Radnóti Miklós - - -	379
MELCZER TIBOR: Fülöp László: Pilinszky János - - -	381
A Jelenkor krónikája - - - - -	383

K É P E K

KALDI JUDIT rajza - - - - -	321
AMOS IMRE: A háború - - - - -	338
(Makky György fotója)	

M ű m e l l é k l e t e n

- 1-2. AMOS IMRE: Tél, Dédanyám tükre előtt
(Makky György fotói)
- 3-4. MARTYN FERENC: Baranyai képek (Pécs, Mohács)
(Nádor Katalin fotói)

A b o r í t ó n

- 1., 4. MARTYN FERENC: Napló VII-VIII.
(Nádor Katalin fotói)
- 2-3. AMOS IMRE rajzai
(Makky György fotói)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

78-605 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Egy elmaradt találkozóra

*Bizony, barátaim, az ősz már
megkoszorúzott titeket,
így látom, hogy a bús ökörnýál
ott szállong a fejem felett,
hessenthetem a kalappommal,
szavakkal, óh, be balgaság,
megtelek lassan nyírfa-lommal,
s hullott virág nem mirtusz-ág.*

*Csak daccal mondhatom barátom:
kilátó, kikötő, sziget,
holott csak zordon csúcsát látom,
számban is így fogy az ideg,
a sok bánom se igaz bánat,
mert nincsen, amit szánni kell,
ha van, ami arcomra szárad,
az árván hullt virág-pehely.*

*Altatni magam mások ellen
az marad csupán kibúvó,
jöjjön, ha kell, a fergetegben
leljen be engem is a hó,
akkor majd én is azt sürgetem,
barátaim, egy jó pohárt
Somló borából ama kertben,
honnan a sorsunk tovaszállt.*

*Összetoglalni úgyse tudnám
a szálló, hulló éveket,
a szomjazó se szól a kútnál
s a gyors futó se lépeget,
aki célhajut céltalan már,
célt nekem, munkát és erőt,
ezt sugom minden viadalnál
s így álljak majd a sír előtt.*

Egyetlen, igaz élet

*Bebútoroztad a világot,
szememre szivárványt húztál,
hogy ne fekete foltot lássak,
ég-töld káprázatában
a valóság fénye tündököl,
az örömet úgy szívom magamba
ahogy a szarvas issza
a forrás tiszta vizét,
szívemben madarak énekelnek,
mint aratáskor a fürjek,
hogy áldott az élet kenye
és áldott a csók, a munka,
a méz mellett a keserű
és tudom:
javamra szolgál a szenvedés,
a sós könnyek vízesése
és a halál ellen
ez az egyetlen, igaz élet.*

Befogadás

*Mint a bibliai példázat mondja
adjatok szállást a vándornak
őseim friss szalmát szórtak
ha alkonyat idején
vándor kopogtatott ajtójukon
meleg levest adtak néki
jó szívvel pihenést kívántak
és a csillagos eget adták
álmaihoz.*

A tölcsér elve

Ó anyám erőt, hogy birjam a gondolatot - - -

*Nézd a tapon t o v a g y ű r ű d z n e k a fodrok
(Az anyag tovagyrűdzéséről beszél
Pláton és a nyomában Pápai Páriz)
Nézd a tapon k i s c é l t á b l á k a t rajzol a mozgás
Szélesedő köröket
Egyetlen pontba csúcsosodik – csigaház kupolája
Majd grádicsonként lefelé terebélyesedő*

*Am nézd a gyűjtő- vagy szóró-lencsék sokaságát
A tölcsér elvét megleled abban
A szerte- majd egybefutók tolongó örökös rohanását
Még az i d ő h a r m o n i k á n is ott leled elvét
Ha fönt e g y i d e j ű valami (összefutnak a szálak)
Lent egymásutáni, k ű l ö n i d e j ű ugyanaz
És forditva: ha fönt szétfutnak a harmonika-sávok
Lent az i d ő s á v j a i egybe-tolongnak
S lám tölcsér-alakot emez és amaz is mutogat*

*És hogy' mozognak g y ű r ű i k k e l a térgek
Ha fontosabb s ű r ű s ő d n e k a pontok
Lent majd r i t k u l n a k bizonyosképp
Hát a kigyó hogy' tekereg erdei útján
S a h u l l á m - m o z g á s előbbre mint segíti
Hogy' tolatja a rész a magasból
Ama részt, mely érinti a földet
Helyéből kiszorítja, hogy aztán
Torlódván emelje magát föl a másik*

Vonszolja-tolja a sok Rész az Egészet

*Igen, ha a mozgás h e l y b ő l - k i s z o r í t á s
Az egyik test, minőség kiszorítja a más
Akkor ugyanez történik b é v ű l a testen
Az egyik rész a másik h e l y é b e t o l u l
K i s z o r í t j a v a g y m e g e l ő z i s e b e s s e n
Ha térre, engedelmes közegre talál
Az áthatolható anyag útját
A sosem-vesző ú t - a n y a g o t k i h a s í t j a magának*

*És lásd itt van a tölcser az emberi testen
 Öt-hat érzéke m adagolja világom
 Magához veszi azt, ami kell és
 Szűri-szitalja mindazt, ami nem
 Hisz csak adagolva tűrhető e világ
 Emberi testre-lélekre
 Méretezett adagokban*

Ó anyám erőt, hogy bírjam ennek a gondolatát is!

Változatok – idézetekre

1. „A kiskacsákat kiköltő tyúk kétségkívül olyan intuícióval rendel-
 kezik, melynek révén nem pusztán analitikus ismerete van a kis-
 kacsákról, hanem úgy tűnik – mintegy beléjük tud helyezkedni;
 ám szálljanak csak vízre a kacsák, s erről az egészen nyilván-
 való intuícioról rögtön kiderül, hogy illuzórikus – a tyúk pedig
 tehetetlenül ott marad a parton.” (B. R u s s e l)

2. Örök Kotló
 Hányszor maradtál parton
 Hát integess
 A melegedből
 Világrajött
 Idegennek!

A melegem volt általános
 Amit megszült az különös
 Melegem Minden Tolvajkulcsa
 Hány zárba vagy jó
 Örökös
 Kapunyitó meg ajtó-
 Táró
 Hideget költő melegem!

Meghitt szült téged Idegen
 Külsőt tiadzott Bensőséges
 Kotló-világ szomorún kárál
 Örök partján
 S a kiskacsa
 A kiskacsa
 Vigan úszkál
 Gyönyörűséges.

Fehér ingben a motorok alatt

1.

Most már mindig a sírtól kell elindulnom. Visszafelé kell gondolkodnom. Még nemrégiben, amikor élt apám, a születésektől indulva kerestem az emlékezés képeit. Bizonytalanba, átláthatatlanba vesztek a napok, a történések. Most egyetlen pont bizonyos: apám temetése, sírja... Nem voltam a sírnál egy éve. Nem tudom, mennyire süppedt meg és a sírásók rendbetették-e, ahogy ígérték. Jártam azóta többször is Z. városban, de sose volt lelkirozm bemenni a temetőbe. Ott mentünk el többször is a temető mellett gépkocsival, családdal is, barátaimmal is, de mintha taszított volna az a földkupac, apám sírja.

A gépkocsi miatt is lelkiismeret-furdalásom van. Sehogy se tudom legyúrni. Apám örökké arról beszélt, hogy motorkerékpárt vásárol, később segédmotorról ábrándozott, de ha ivott, azt hajtogatta, hogy autót vásárol. Neki aztán lesz autója, majd meglátjuk!... A legtöbb, amit vett, egy kerékpár volt. Azt is részletre. A „Kék csoda”, így emlegette... De talán ez volt a Csepel gyártmányú kerékpár neve is? Azt viszont nagy boldogan adta oda, hogy használjam s emlékszem, könnyezett, amikor örömmel ültem föl rá. Még csodáltam is – értetlenül! –, hogy azonnal engedett vele kerékpározni, hogy nem féltette. (Bennem sokkal gyöngébb, silányabb ez a tulajdonság.) Talán éppen abban az évben vásárolta – 1949-ben –, amikor elvégeztem az általános iskola nyolcadik osztályát? Nem vagyok benne bizonyos, csak azt tudom, nyár volt, napsütéses nap.

– Na?... Na?... – Apám is ragyog, mint a nap. Ezt az arcát abból a napból őrzöm, amikor hazahozta a kerékpárt.

– Mehetek még?... – kérdeztem reménykedve, de arra számítva, hogy nemet mond.

– Hát persze, persze fiam. Menj csak...

Én meg fölpattanok a kerékpárra és nekivágok az utcának. Visszasandítok. Apám áll a zsákutca végénél, a kapunk előtt és boldogan néz utánam. Igen, esküdni mernék, hogy akkor boldog volt!

Szeretném előkutatni a hasonló boldog pillanatait. Nem lesz könnyű, mert nagyon kevés ilyen lehetett vagy ha volt is, én kevésnek voltam részese. Sokszor eszembe jutott már korábban is, miért nem vásárolt magának motorkerékpárt?... Akármilyen ócskát. Annyi pénze lett volna, gondolom, bár ebben sem vagyok egészen bizonyos. Egy időben divatbajött a kerékpárra szerelhető segédmotor. Akkor is fogadkozott, hogy vesz. Sose vett. Nem tudom miért... Nem tudom és nem értem. Föllobogott benne az elhatározás, aztán elfeledte? Csak a szavak voltak számára fontosak? A pillanat lelkesedései?

S-ék húsüzemet létesítettek a szülőfalumban. Kolbászt, hurkát tölthettek gépekkel nagy mennyiségben. Ez 1946-ban vagy 47-ben volt. Vásároltak egy

öreg motorkerékpárt, hogy majd azzal hordják szét az árut a környező kisebb falvakba. Nem tudom, ők kérték-e meg apámat, hogy tegye használhatóvá a nagy motort, vagy ő maga ajánlkozott? Inkább az utóbbira gyanakszom. Egy nap anyám elküldött S.-ékhez apámért. Én nem is tudtam, hogy ott van, természetesen azt sem, hogy miért. S. bácsi vékony, magas ember volt. Valamiért féltem tőle, bár a csaknem velem egykorú fiával sokat játszottunk együtt, csakhogy mi hozzájuk képest koldusok voltunk. Ezért aztán nem is éreztem magam jól náluk.

– Apád? – fogadott S. bácsi ráncolt homlokkal. – Itt kéne lennie, már napok óta vacakol azzal a motorral... Azzal ment el, de már régen. A fene se tudja, mit csinál vele!... Talán az ügyeit intézi valamelyik faluban...

– Megjön?... – kérdeztem még, de már a legszívesebben elfutottam volna, mert S. bácsi nagyon szigorú képet vágott s szavai hangsúlyából is éreztem, nem nagyon tetszik neki ez a motorjavítási ügy.

Még ácsorogtam valameddig, akkor jött meg apám. Ült a motoron, úgy látszik, sikerült megjavítania.

– Anya üzent, – kezdtem volna, de apa közbevágott.

– Nem látod, hogy nem érek rá?!... Dolgom van.

Jelentőségteljes tartással ült a motoron s mintha még nekem is dicsekedni akart volna a mozdulataival, szavai hangsúlyával, hogy lám, motoron ülök, én javítottam meg!...

„Dolgom van.” Ez a mondat is többszöri sajátos hangsúly után maradt meg a fülemben. Gyerekek szokták így, komolykodó hangon bejelenteni, ha valami felnőtt munkát végeznek. Nem, nem erőltetem mindezt. Elismerem, annak érződhet, hiszen a tiz-tizenkét éves gyerek nem ítéltet ilyen magabiztosan. Általában nem. Én sem ítékeztem szüntelen, de akkorra már pontosan tudtam, milyen apám. Túl sok olyan emlékem volt róla, s ritka találkozások ellenére is, amelyek örökös készenlétre, gyanakvásra kellett, hogy ösztönözzenek. Ha jól meggondolom, akkoriban egy bizonyos távolságnál közelebb nem léptem hozzá, ha csak azt sejtettem is, hogy ivott, ihatott. Ugrásra készen álltam, nemcsak testben, lélekben is. Talán a kevés találkozás is ezért maradt meg bennem élesebben, s többi emléktől elkülönítve, didergőn meghúzódva az emlékező sejtek zugaiban.

De nem a sötétbeborult képeket keresem magamban erőszakkal. Sokkal inkább a derűsebbeket. Meg akarom tudni, miért tudott önfeledt lenni apám. Egyszer azt írtam róla: „Apámnak van egy tucat szakmája, mindenhez ért, ami a gépekkel összefügg. Pedig valami más akart lenni, talán költő, ahogy én pilóta.” Igen, álmodozó volt, a valóság kacatjai kihulltak a kezéből, szétszóródtak körülötte. Mivel álmaink nem láthatók, csak tárgyait elbitangolása, sorsunk zürzavara, az értetlenség mind nagyobb elkeseredésre kényszerít bennünket, s egy határ után már csak kaszabolunk magunk körül, már nem is akarjuk megértetni másokkal álmainkat, csak arra van erőnk, hogy elrontott életünket mutogassuk! Sokszor gondoltam arra, talán anyám is hibás mindazért, ami később apámmal történt... Mert apám olykor, egy-egy napfényes napon nagyon szépeket gondolt és akart megvalósítani. A sümegi vár romos árnya magasodik fölém valamelyik 1946-os nyári napból.

– Sümegre fogsz járni iskolába!... Majd én elintézem. – Apám határozottan beszélt. Bennem is hit ébredt. Az a pillanat azok közül a kevesek közül való, amelyekben elfeledkeztem gyanakvó készenlétemről.

– Sümegre? – Nagyanyám valami edénnyel kezében áll a régi ház be-

járatí téglalépcsőjén. Törülgeti és néz apámra, aztán rám. – Sümegre? – Ismétli, s apám magas hangon, határozottan mondja:

– Miért ne?! Oda jár, és kész!...

Ilyen is ritkán volt apám. S az se nagyon fordult elő, hogy a nagyanyám szó nélkül hagyta volna apám szavait. (Külön utána kellene járnom az ő örökös ellentétüknek, amit akkor is megéreztem egy idő után, ha nem szóltak egymáshoz. Valami kemény, feszes sugárzás verte arcul az embert olyankor, ha közelükben járt. Mintha láthatatlan acélsövény, szögesdrótos kerítés vette volna körül őket... Miféle oka lehetett ennek? S ha volt, mennyire befolyásolta apám – kétségtelenül haszontalanul eltékozolt – életét?) Persze, nagyanyám csendes helyeslésének az volt az oka, hogy apám a papokat emlegette.

– Sümegen majd papok tanítják és nem lesz mese!... – mondta, mint ha ő lett volna a szigorúság jelképe. Gyanítom, hogy ezt előre megfontoltan tette. Le akarta szerelni az anyja – nagyanyám – ellenkezését. S minderre nyilván azért került sor, mert a nagyanyám nem egyszer a szemébe mondta:

– Te aztán sose törödsz ezzel a gyerekekkel!... – Ez igaz is volt, az is maradt. Ez volt az egyetlen fölbuzdulása apámnak, de ez is hiábavalónak bizonyult. Viszont mégis eljutottunk Sümegre. (Nem vagyok egészen bizonyos abban, hogy mikor?... Talán 1946-ban? Vagy már 1945 nyárvégén? Hiszen az volt a cél, hogy első gimnáziumba írassanak!... Igen, inkább 1945 nyarán lehetett mindez, mert ott a beiratásnál megmondták, hogy mennyi minden kell fizetni a bentlakásért. Akárhány éves is voltam, a felsorolás hallatán rögtön sejtettem, hogy az én sümegi tanulásomból semmi se lesz.)

Szalapán át mentünk. Apám felültetett a kerékpár vázára és egy reggelen Türrjéről nekivágtunk az útnak. (Igen, a vita a szülőfalumban zajlott le, onnét vonattal utaztunk anyámékhoz, Türrjére, s azt hiszem, az volt második és utolsó apámmal kettesben való utazásom. Az elsőre 1942-ben került sor, télen, amikor Zalaegerszegre utaztunk a kórházba. Akkor született a húgom és apám katona volt, de eltávoztást vagy szabadságot kapott.) A szalapai – talán Zala-fa? – határból már lehetett látni a sümegi várat. Titokzatosan magasodott vagy húsz kilométernyire légvonalban attól a hegyoldali kukoricástól, ahol anyám annyit kapált. Onnét láttam, hogyan szállnak föl a közeli gyakorló repülőtérről a német gépek. Aztán a háborút követő nyáron, egy vasárnapon, több türrjei fiúval elcsatangoltunk a hegyen át a repülőtérrre. Egész nap játszottunk az otthagyt gépeken. Egy kétmotoros és két egy-motoros gép maradt ott egészben. A kabinablakokat és minden elmozdíthatót leszereltek már róluk, de azért igazi repülőgépek voltak. A kisebbek alumínium vázát erős, zöld színű vászonborítás fedte. A botkormánnyal még mozgatni tudtuk a féklapokat, nagyszerű játék volt. Még a földhözragadtabb gondolkodású fiúk egyszerűen szárnyakat kaptak s „föltrepltek” a magasba. Sosem felejttem el, hogy egyikük azt kiabálta: „Gyertek, bombázzuk le a sümegi várat.” Valamelyik nevetett ezen: „Csupa rom az már, nincs mit bombázni rajta!”

Onnét tudtam, hogy a messziről annyiszor látott vár csak rom. Nem hittem ugyan el s kíváncsian vártam, hogy közeletről milyen lesz. Jobban érdekelt, mint a beiratás. Ahogy közeledtünk, mind jobban elzsibbadt a lábam a kerékpár vázán. Apám mondta is, hogy majd megállunk valahol, mert én elfáradok... Meg is álltunk több kocsmánál, s a legnagyobb csodálkozásomra, majdnem mindenütt akadt egy-két ismerőse apámnak. Így aztán a dom-bok, kanyarok eltakarták a várat, de azért észrevehetően közeledtünk. Bár

egyre lassabban. Meleg volt s apámat hevítették a fröccsök is. Egyre nehezebben nyomta a pedált. Már-már úgy látszott, nem is jutunk el Sümegre. Talán az utolsó tíz kilométer lehetett hátra, amikor apám leszállt – csaknem leesett – a kerékpárról s ledült egy szederfa alá. Hamarosan el is bóbiskolt. Én meg egy darabig ültem a fa árnyékában, a fűben, azután bementem a kukoricásba játszani. Arra riadtam, hogy apám kiabál.

Amikor visszamentem az útszélre, egy másik kerékpáros emberrel beszélgetett. Az is az ismerőse volt valahonnét. Éppen magyarázta:

– Beviszem ezt a gyereket Sümegre a gimnáziumba, a papokhoz. Legyen belőle valami! ... Ott majd embert faragnak belőle.

Nem tudom, hány óra volt, amikor végre Sümegre értünk. A várba nem mentünk föl, csak alatta mentünk el. Közélről nem is volt olyan érdekes, mint messziről. Valami épülethez mentünk azután, ahol apám valóban beiratott. S akkor sorolta el az ember – pap? –, hogy mi mindent kell fizetni a bentlakásért. Már nem emlékszem az adatokra, de azt tudom, nem pénzről volt szó, hanem búzáról, lisztről, tojásról, zsírról stb. Olyasmiről, ami akkor nekünk is kevés volt.

Különös talán, de esküdni mernék, hogy már az odaúton biztosan tudtam: sose leszek sümegi diák! Biztosan tudtam, játék az egész. Öncélú apám erőlködése és inkább önmaga megnyugtatóra való, mint az én sorsom alakítására. Jól tudtam – nemcsak sejtettem! Nem is lett belőle semmi. Kocsmánál kötöttünk ki. Apám mindenütt elmondta ismerősnek, ismeretlennek, hogy engem kézbe vesznek a papok, embert faragnak belőlem ... Nem faragtak, nem vettek kézbe. Azóta se voltam Sümegen.

A visszaút teljes sötétségbe hullt. Sosem tudom meg, hogyan és mikor érkezünk vissza Türré, majd én Pacsára, nagyanyámékhöz. Sötét, sötét, sötét. Csak egy-egy kocsmai lámpa halványsága pislákol az emlékezésben, azonosíthatatlan arcok imbolyognak apámé mellett. A szívem alatti szakadékban szomorúság kocsnyásodik. Talán sajnálom is, hogy nem lettem sümegi gimnazista.

2.

Szilánkdarabokat kell összeillesztgetnem. Igen kicsiket! Nem is nagyon áll össze teljes kép, több lesz a sötét folt. Mégis valamilyen erő, nyugtalanság kényszerít apám valódi énjének megteremtésére. Ha már ő nem volt képes rá, nekem kell megtennem! Már csak azért is, mert sok hozzá hasonló elvetélt álmú munkás támaszkodik kocsmapultoknál, bizonytalankodik sorsában. Jártomban-keltemben fölbukkannak előttem s azonnal rájuk ismerek! Arcukon ott vannak a keserűség csatornái, mintha csak apám vonásait hordoznák! Fölismerem a hanglejtésüket, a mozdulataikat. De fölismerem karjaik kaszabolását is, amint megértő társ után kapaszkodnának, de ahelyett csak hasonló, elvetélt sorsú ivócimborákat találnak. Igen, apám fajtájából sok él köröttünk! Én mégsem az elszomorító eseményeket akarom összerakni, hanem azokat, amelyek bennem ma is fénylenek. S igazán nem tehetek róla, ha ez a fénylés mindig, – talán így igazabb – csaknem mindig elhomályosul. De abban is bizonyos lehetek, hogy nem az én emlékezésem szervezete, szerkezete ilyen, hanem maga az emlék, a valóság sötétült kiüttlanságba, kétségbeesésbe, végső soron szánandó védtelenségbe.

Furcsa, hogy a vasárnapok csaknem mindig ragyogóan kezdődtek gyerekkoromban. Ha ezt a szóképet, szókapcsolatot: „gyerekkori vasárnap” ki-

mondom, leírom, nap süt, makulátlan kék az ég, a régi ház előtti kiskertben virágok nyílnak, árvácskák, petúniák, muskátlik, liliomok...

Nagy vasárnap délelőtti nap süt át az időn. A nyári meleg lezúdult a szülőfalumra. Az ég nyitott, felhőtlen. Mégis, halványabban kék, mint az őszi napokon, enyhe párásság lehelte be. Nagymise ideje van, vagy talán vége is már. A templom előtti téren fekete csomókban öregasszonyok álldogálnak. Gyerekek trappolnak mezítláb a porban. Itt-ott férfiak ácsorognak kettesével, hármassával, sötét nadrágban, fehér ingben. Az öregebbjén kiskabát, ahogy illik. Legfeljebb levetik és úgy terítik magukra.

A templomtól balra, ahol három irányban ágazik el az út, kocsma szégyeljezi az utcát. Régi épület, emlékezetem óta kocsma volt, hátul kisebb teremmel. Ott rendezték a bálakat. (Később az lett az állandó moziterem, de néhány éve már az újjáalakított eszpresszó helyisége. Új művelődési ház épült, nagy moziteremmel, színpaddal.) Azon a vasárnapon a kocsma udvarából tompa kataloló hang tört elő, rövid időközökben. Hátul kugliztak. Delelőre közeledik emlékeimben a nap, és apám is ott ácsorog valamelyik csoportban, fehér ingben – minden bizonnyal az egyetlen jó fehér ingében –, és beszélget. Már ivott. A kocsmából jöhetett, nem a templomból. Emlékezetem szerint sose járt templomba. Hangja csaknem mindig borízűen rekedtes volt, ha ivott, s hanghordozása feltűnően magasabb a szokottnál. Reszelősen bántó volt számomra, ha hallottam, kissé mindig megborozongtam s a belső zugokban súlyosodni kezdett bennem a félelem. Sovány kisfiú szeplős arca rémlik nagyanyám kopott tükréből. Ha keltezést írnék, 1948 nyarat jelölném meg, júliust vagy augusztust, bár ennek nincs különösebb jelentősége. Talán csak az emlékezés szempontjából érdemes rögzíteni, hiszen tizenkét-tizenhárom éves lehettem és a napok sorából, mondhatnám sokaságából ez az egyetlen maradt meg épen, élesen az agykamrák mélyén. Bármikor utána nyúlhatok. Talán nem korai, ha most teszem.

Egyszer csak személygépkocsi állt meg a „központon”. Így neveztük azt a helyet, a község látszólagos közepén, ahol háromfelé – Keszthely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg – nyújtózott a postaút. Talán már addig is tolták vagy az enyhe lejtőn legurult? Azon a helyen, ahol megállt, már nem tudnám mióta, emlékezetem szerint mindig benzinkút volt. (Ma is az van.) Talán emiatt gondolhatta a gépkocsi gazdája, hogy majd akad valaki, aki megjavítja?... Akadt is. Apám. A kocszi régi DKW lehetett? Nem tudom. Valójában nem is azt vettem észre, hogy gépkocsi áll a központon, hanem az ácsorgók külön csoportjainak megbolydulását s lassú átrendeződését a tér különböző részeiről a gépkocsi köré.

Nem, nem szerettem ott lenni már régóta, ahol apám is jelen van. Abból rendszerint hangoskodás, veszekedés lett rövidesen. Ha jól meggondolom, apámnak egyetlen barátja sem volt. Alkalmi kocsmái-komák csatlakoztak hozzá, amíg volt pénze, aztán azok is magára hagyták, sőt, ahogy többször megfigyeltem – nagyon szomorúan, hogy ő ezt nem is sejtje talán! –, utána mosolyogtak rajta. Miféle ember is lehetett az apám? Lehetséges, hogy mindez ő is tudta? Észrevette a hasznosságából fakadó fröccsös barátkozást? Vagy egyáltalán nem figyelt meg semmit maga körül?

A gépkocsi mellé tömörülő néma csoportosulás engem is vonzott. Előbb csak keringtem a bámészkodók körül, mert azt vártam, hogy valami veszekedés bontja meg a sötét kabátok és a fehér ingek rendjét. Hiszen hallottam valahonnét középről apám hangját. Ezúttal azonban még keveset ivott, erre

esküdni mernék ma is, mert a hangja nem volt annyira bántó, kihívó, pofonra ingerlő.

– Csöndet... – ez apám hangja.

Megtorpantam és már nézegettem az utat hazafelé. Torkom is összeszorult. Hát megint megkorbácsol a szégyen? Álltam vagy húsz méterre a csoporttól és vártam. Mezitláb voltam, valami ingfélében és fekete glottgatyában. Szívem az ingemet verte. De nem történt semmi különös. Valóban csönd lett. Még a téren külön állók is elhallgattak egy pillanatra. Megint apámat hallottam.

– Most indítsunk... – közelebb osontam, ügyelve arra, nehogy észrevegyenek. De senki sem figyelt rám. Akkoriban önmagában az is eléggé nagy esemény volt, hogy személyautó állt meg a faluban. Átleselkedtem az ácsorgók között. Kapaszkodó ember éppen a kurbliit igazgatta a helyére, aztán megtekerte, de a motor nem indult be. – Mégegyszer! – mondta az apám. Láttam, hogy a nyitott motorház-tető mellett hajol a motor fölé. A kapaszkodó úr megtörölte a homlokát és megint nekiveselkedett a kurblizásnak. Tekerte, tekerte, de hiába. Nyögve, zsebkendője után matatva egyenesedett föl és legyintett. Nem tudom mit mondott. Nyilván olyasmit, hogy minden hiába. Apám fölegyenesedett. Azonnal láttam, hogy fehér inge olajos. Érdekes, nem volt ingerült, amikor megszólalt.

– Mégegyszer!... Elég lesz, ha mondom. Csak még egyszer! – Azzal újra a motor fölé hajolt. Jól láttam, észre se veszi, hogy ingével söpri az olajos, poros alkatrészeket. Talán már nem lesz semmi baj... Jaj, csak ne legyen! – gondoltam. – Mondom, hogy csak még egyszer, – ismételte apám, de nem emelkedett föl, még hozzátette: – hallani akarom, hogy mi lehet a baj.

„Hallani akarja!” – mondta valaki az ácsorgók közül, de halkán. Én azért meghallottam szavaiból a gúnyt. Most már azértis megvárom, mi lesz. Jaj, csak sikerülne apámnak megcsinálni a motort! Most kéne sikerülni, amikor annyian látják! Az nem lehet, hogy nem sikerül. Akkor nekem is el kell mennem a faluból!

– Most! – apám egészen eltűnt a nyitott motorházban, én pedig akaratlanul is addig furakodtam, míg csaknem ott álltam a kocsi mellett. A kopaszkodó úr legyintett, mint aki tudja, ez aztán már tényleg hiábavaló, de azért újra nekigyürkőzött. Inge már a hátára tapadt s a vállánál olajos volt az ujjaitól, mert minduntalan a nadrágtartójához nyúlált. Alig tekert kétöt, megindult a motor. Berregett, prűszkölt, akadozott, de ment. Arcomra mosoly nyílt és már körül mertem nézni. Mintha nagyobb helyet hagytak volna nekem az ácsorgók. Pontosan tudtam: felismertek. Ez a gyerek annak a fia, aki megcsinálta a motort. Apám még mindig a motorházban matatott, ekkorra már közelebből láttam, hogy a fehér ing sok helyen koszos, olajos. Mit szól majd ehhez anyám?... De azért boldog voltam, mert a motor duruzsolt. Nem sokáig. Hirtelen leállt.

A kopaszkodó ember abbahagyta arca törölgetését és kérdőre vonta apámat, aki láthatólag elégedetten egyenesedett föl. Nem emlékszem a szavakra, csak a méltatlankodó arc homálylik.

– Én állítottam le – mondta apám.

– Mi a fenéért? – kérdezte az ember.

– Mert meg kell csinálni.

– De hiszen ment!...

– Az igaz.

- És én sietek – türelmetlenkedett a kopaszodó úr.
- Az lehet, kérem, de ezzel öt kilométert se tudna menni!
- Hm... – a kopaszodó tétován nézegetett.
- Ne féljen, kihallottam én, hogy mi a baj – szólt apám mosolyogva.

Ezt az arcát is de ritkán láttam! Úgy rémlik, talán akkor először. Annak a vasárnapnak a napsütése is azért olyan világos bennem, azért olyan ragyogó, mert apám mosolya is fényesíti.

Az ember toporgott, izzadt, törülközött. Apám keze olajos volt, csak akkor tűrte föl az inge ujját. Riadtan néztem, hogy mikor föltűri, még jobban összeolajozza. Ő azonban arra nem is figyelt. Alacsonyabb volt a legtöbb körülállónál, de akkor nekem magasnak látszott. Talán abban az órában voltam először – és utoljára? – boldog azért, mert ő az apám.

Nemsokára kopott pokrócféle került elő és szerszámok, s apám a kocsi alá feküdt. Ó, a fehér ing! Ó, a sötét nadrág! Kicsi volt az a ruhadarab, amin feküdt, nadrágja a porban volt. Jól emlékszem, többen nevettek buzgalmán, nevettek azon, hogy tönkreteszi az inget, a nadrágot. Megjegyzéseik hangsúlya még a fülemben van.

Nem tudom, meddig tartott a munka. Többször előjött, már rá se lehetett ismerni az ünnepi ruhájára. Arca is olajos volt, őszülő haja kuszált. (Korán őszülhetett, mert emlékeimben sose látom másként. Negyven éves lehetett vagy valamivel fölötte, mint én most, amikor e sorokat írom.) Nagyon meleg volt, kis napszúrást is kaptam aznap, mert nem tágitottam a főtérről. Nem emlékszem arra, hogy hányan tartottak ki, hányan várták meg, hogy a „Kisferkő” meg tudja csinálni a motort, de mintha maradtak volna néhányan.

A kopaszodó úrra emlékszem, amikor izzadva, maga is kissé olajosan szedte össze a szerszámokat, a pokrócot; s apámra is, amint elégedetten hajol az egyenletesen duruzsoló motor fölé. Akár az orvos, ha gyógyult betegét figyelő örömteli arccal. Az én önfeledtségem és boldogságom percei is voltak azok! Igen, csak a percei. Mert akkorra már tudatosult bennem, hogy valami rossz következik. Nem, nem véletlenül, hanem az olajos ing miatt! ... Egyébként is, mindig féltem az örömtől, az elragadtatástól, mert bizonyos voltam benne, hogy valami szomorú következik azután. Nem lehetséges, hogy ne az következzen. Olyan még nem volt. Addigi emlékeimben is ez volt mindig a következő láncszem. Kis jóra nagy rossz, s nagy jóra beláthatatlan rossz jön. Jött is. Csak később. Még örültem, még boldog voltam.

A motor járt szépen, egyenletesen. Apám ott állt fölötte, magasan és magabiztosan mosolygott. A legszívesebben odamentem volna hozzá, hogy megöleljem, valami szépet mondjak neki. Talán azt, amit sose mondtam: szeretlek, apa!

3.

Azon a vasárnapon kézenfogva mentem haza apámmal. Boldogan szoritottam bütykös, vaskos kezét. Azt hiszem, apám beszélt. Igen, arról beszélt, hogyan csinálta meg a motort. Mert a motor nagy dolog, de érteni kell hozzá. A motornak szíve van. Dobog. S ha baj van, csak hallgatózni kell s aki ért hozzá, meghallja, hol a baj... Úgy beszélt, mint egy kisgyermek. Ezt akkor nem fogtam föl, nem is a szavai maradtak meg bennem, hanem az öröme. S még valami fontos.

Mielőtt a kopaszodó úr beleült az autóba, megkérdezte apámat, hogy

mivel tartozik. Ebben már bizonyos lehetek, mert akkor már oda mertem menni apám mellé, egészen a közelébe, hogy észrevegyen, hogy az autós ember is megtudja: én hozzá tartozom! Ahhoz a szerelő emberhez, aki megcsinálta a motort. A kérdésre apám csak mosolygott és legyintett.

– Semmivel!...

– Dehát...

– Semmi az egész!...

Semmi volt. Semmivé lett, örökre használhatatlanná vált a sötét nadrág és a fehér ing.

Mentünk hazafelé, apám beszélt, beszélt, de énbennem már gyülekeztek a sejtelmek felhői. Ahogy közeledtünk a házhoz a már kihalt utcán, hiszen elmúlt dél, már mindenki ebédelt s a rekkenő hőség amúgyis visszaszorította az embereket a házakba, igen, minden lépéssel nehezebb lett a szívem. Nem maradhat így a napsütés, nem maradhat így apám öröme. Már csak azért sem, mert a kopaszodó úr behívta apámat a kocsmába s ő lehajtott több korsó sört. Nekem málnát rendelt, „a szerelő úr aranyos kisfiának, akiből bizonyosan ugyanolyan jó szerelő lesz, mint az apja”... (Mert a szerelőknek a fia is szerelő lehet, mint köztudomású, ahogy az orvosoké orvos, a színészeké színész és így tovább!) A málnát azonban nem tudtam meginni. A poharat rosszul – vagy egyáltalán nem – mosták el és amint mohón beleittam, megéreztem a pohár szélén a bor ízét. Csaknem rosszul lettem, s hívtam-vonszoltam volna apámat hazafelé. De ő még ott is elmesélte, hogyan csinálta meg a motort. A kopaszodó úr elment, nem is vettük észre, hogy mikor. Csak arra emlékszem, már senki sincs rajtunk és a kocsmároson kívül a helyiségben.

Szorítottam apám kezét és féltem. Titokban többször is végignéztem a ruháján, bizony nekem is látnom kellett, sose lesz belőle ing, se nadrág. Azért is rettegtem, hogy szembe jön velünk valaki és meglátja apám ruháját. Nem tudhatja az előzményeket, csak azt látja, hogy „Kisferkón” miféle göncök vannak. Még vasárnap se tud rendesen felöltözni. Valósággal húztam apámat haza, pedig azt is tudtam, otthon se vár jobb bennünket. Nem is várt!

Anyám először csak azt fogta föl, hogy elkéstünk. A ruhát nem vette észre, vagy nem akart hinni a szemének. Azt is azonnal észrevette, hogy apám ivott, noha akkor nem ez volt a legfeltűnőbb. Innét kezdve elhomályosul a napsütés, innét kezdve már nem folytatódott tovább a csoda. Bár először apám csaknem teljesen józan hangon próbálta elmondani a történeteket. Nem emlékszem a szavakra, semmire se emlékszem, csak arra, hogy apám üvölt. Én akkor már a nagyanyámhoz menekültem a konyhába. Egyébként is vele laktam, hiába jöttek át nagyapám halála után apámék Türjéről, úgy éltek ott, mintha idegen család lettek volna. Húgom is kimenekült az udvarra, ötéves volt akkor. A sírását hallom... A hátsó kis szobában pedig tányérok törtek éles csörrenéssel a falon. Apám csapkodta oda őket húslevesestől... Annak a háznak a falai is már a föld alatt vannak. Hiába-valóan folyt le rajtuk a leves!

A napfényes vasárnap innét már fakó, sötét.

Délután is következett, de arról semmit se tudok. A döbbenet feketéje kemény, fekete görönggyé csomósodott bennem s nem oldódott föl máig sem!

Vízrebocsátás

*időm egyre fogy
hogy terebélyesedjen
csendre vízre
bocsájtom testemet lelkemet
úgy siklok
mint semmi, senki más:
ezüsthallakkal cikázom,
tudom az örvények közt vesznem úgysem lehet
s ha szárazföldre,
aranyló hazug fövenyre vet
egy-egy rosszindulatú hullám
ott is siklom, cikázok
mint egy győztes álom.*

*nádi-parti neszekre
nem tátozok dühödten
de mosolygok
szétáradva, anyagtalanul:
hisz időm egyre fogy:
létem örökre gyárapszik!*

Pásztor és nyáj

*Hogy mi volt előbb, a Pásztor vagy a Nyáj – mindegy.
A kolompolást halljuk. Az értelem eszmélése óta reszketi
igenli az élet. Már az ő-s-sejtbe is beleépült, Ott volt ne-
andervölgyben, cromanyonban, s öldöklésünk történelme alatt
fejlődött, finomult – most azt mondjuk csillingelnek.
Ünnepre, Viadalra. Kérődzésre.*

Vizekre szaladj

*Vékony bokádon
az erekhez, szellő
hajoljon szép kezedhez.*

*Mint vízre gyökér,
harmatos szerelmed
találjon szerelmemhez.*

*Ha erdőről a
vadak eléd szöknek,
hozzájuk is hű maradj.*

*Ha gyöngye vállad
harapásom vérzi,
hűvös vizekre szaladj.*

Madaram madaram

*Van Gogh-ragyogású a reggel
de csalás lenne
ha nem erednél útnak
az idegenbe vágyó sereggel*

*Hisz nem akarom én
hogy szabályos légy
mint levélen az erezet
hogy sorsod sorsommal
legyen teljesebb*

*béklyóznád csak hitem
konok szenvedéllyel
melled lüktető gyönyörével*

de szeretlek

*s mint vízmosásban ezer csillag
remegve jajdul szerelmed*

Szép magyar tragédia

II. RÉSZ

I. kép

1870 júliusa.

A párizsi Tuileriák palotájának egyik nyitott terme. A falakon színes térképek, III. Napóleon kedvenc játéka. A térképeken apró fakockák jelzik a császár „világpolitikai” koncepcióit.

A fúvószenekar most francia császári indulókat játszik. Színes vendégsereg vonul át a térképszobán a zene ütemére. A mennyezetről spárgákon almák lógnak közvetlenül a padló fölé, és a vendégeknek a fogukkal kell megragadni a gyümölcsöket.

Négykézláb igyekeznek, nagy a nevetés, keveseknek sikerül elkapni a zsákmányt. A vendégek lassan megúnják a kissé egyhangú játékot, kimennek a tereméből. Hirtelen megjelenik maga a császár, III. Napóleon is, nyomában Niklay Istvánnal, aki most a francia császári hadsereg tisztje egyenruháját hordja, ezredes a rangja. A császár egyenruhájáról, jellegzetes szakálláról, bajuszáról messziről felismerhető.

(Gondterhelt az arca, ingerülten beszél, Niklayhoz fordulva.)

NAPÓLEON: Meg vannak bolondulva az emberek. Utáljuk a németeket, mégis mindenki Bismarck-barna szövetben, selyemben jár. Bismarck-barna, Bismarck-beteg, Bismarck-elégedett, Bismarck-haragos, Bismarck-fényes, Bismarck-csillogó, Bismarck-cipő, Bismarck-kesztyű, Bismarck-ernyő, Bismarck-kalap Bismarck-szalmával, Bismarck-szalaggal díszítve. A Bismarck-kalapot a hölgyek természetesen Bismarck-kontyúk tetején viselik, és a hajukat Bismarck-barnára festik. És ez a gazember Houston azt írja Londonban, hogy a vesztesre álló fél szokta felvenni a felülkerekedő fél divatját.

NIKLAY: Houston téved, Felség. Bismarcknak csak fehér színű egyenruhái vannak.

NAPÓLEON: Bazaine tábornagy kért kihallgatást, idejön. Szeretném, ha maga is itt maradna, ezredes.

NIKLAY: Parancsára, Felség. A marsall atyai jóbarátom.

NAPÓLEON: Tudom, hogy kedvelik egymást, ő ajánlotta magát Mexikó után az udvarhoz. Arra akar rábeszélni, hogy a poroszok helyett az osztrákok ellen készüljünk fel.

NIKLAY: És mire alapozza ezt a javaslatát?

NAPÓLEON: Hogy az osztrákok gyengébbek, mint a poroszok, és hogy Solferino és Königrätz után gyerekjáték lenne megverni őket.

NIKLAY: Ebben van valami igazság, Felség. Nem beszélve az osztrák-magyar ellentétéről, amelyek nyomán Magyarország a háború első pillanatában elszakadna Ausztriától, s szívvel-lélekkel ön mellé állna.

NAPÓLEON: Königrätz után sem szakadtak el, sőt kiegyeztek a Habsburgokkal.

NIKLAY: Mert Bismarck nem használta ki a győzelmet, és nem segített bennünket. Voltam nála Miksa császár személyes küldötteként, de azt mondta, szüksége lehet még Ausztriára Franciaországgal szemben, ezért nem bántja, nem alázza meg jobban.

NAPÓLEON: Ezt mondta?

NIKLAY: Igen. Gondolja csak meg, Felség, mit jelentene az ön számára, és mindannyiunk számára az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, Ausztria veresége. Egész Kelet-Európa az ön befolyása alá kerülne. A poroszokkal szemben olyan tartalékok birtokába jutna, amelyek megbénítanák Bismarck minden alattomos próbálkozását.

sát, tervezgetését. Önt pedig, Felség, mi, volt magyar szabadságharcosok meghívánk Magyarországot trónjára.

NAPÓLEON: Ne tréfáljon, Niklay.

NIKLAY: Már megbeszéltem az emigráns magyar kormánnyal, Kossuth lelkesezik a gondolatért, vállalná a helytartói tisztséget.

NAPÓLEON: Nagyon köszönöm, ezredes, de nem fogadhatom el ezt az ajánlatot. Én Magyarországot szabad országnak képzelem el. Csak szabad országnak tudom elképzelni.

NIKLAY: Pedig már nevet is adtunk önnek; III. Napóleon, Franciaország császára, I. Napfény néven Magyarország királya.

NAPÓLEON (*mosolyogva*) Kedves, kedves, ezredes, de higgye el, én jobban értek a politikához, mint maguk. Bazaine is naiv idealista. A poroszokat kell legyőznünk először, és csak utána gondolhatunk másokra.

NIKLAY: Salm herceggel beszéltem a múlt héten, Felség. A porosz hadsereg olyan erős, hogy...

NAPÓLEON: (*közbevetésként*) Csak nem azt akarja mondani, hogy nem tudnám legyőzni őket?

NIKLAY: Felség, Magyarországon vannak a világ legjobb huszárai.

NAPÓLEON: Tudom.

NIKLAY: Magyarországon, Tokajban vannak a világ legjobb bora.

NAPÓLEON: Tudom.

NIKLAY: Magyarországon vannak a világ legkeményebb seggű lányai.

NAPÓLEON: Tudom.

NIKLAY: Felség, önnek Magyarország királyává kell lennie.

NAPÓLEON: Majd ha megvertük a poroszokat, átmegyünk Ausztriába, megverjük őket is, és Magyarországot független, szabad országgá tesszük. Hol van ez a Bazaine?

NIKLAY: (*bizalmaskodva*) Nagyon fiatal a felesége, Felség.

NAPÓLEON: (*nevet*) Persze, persze. Megbocsátunk neki a késésért. (*Hirtelen eltorzul az arca, a derekához kap, leül a padlón, aztán felugrik, fel-alá rohan a teremben, ordít.*) Ezredes, hozza ide azt a nőt! Itt vannak a kövek! Ezek a kurva kövek! Megint itt vannak! Megörülök! Megörülök!

NIKLAY: Hívom az orvost, Felség.

NAPÓLEON: Nem kell! A maga magyar nőjét hívja ide! Jöjjön ide a teával! Azonnal! Siessen!

(*Niklay kiszalad a teremből.*)

Napóleon groteszk mozdulatokat tesz, diszlépésben végigdübörög a termen, aztán ájultan elvágódik a padlón.

Megérkezik Niklay és Mária.

A lányon előkelő selyemruha van, tinomkodva lép, ő is a császár udvarához tartozik.

Hatalmas teáskanna, pohár van a kezében.

Odarohannak Napóleonhoz, a lány elkezd pofozni a császár arcát. Napóleon lassan feléled, felül, megismeri a lányt, int a kezével, de a következő pillanatban újból eltorzul az arca a görcsös fájdalomtól.

Mária a kannából nagy mennyiségű teát önt a pohárba, és átnyújtja Napóleonnak, aki hosszan iszik a forró folyadékából.

A fúvószenekar halkán operettmelódiákat játszik.

Mária gyengéden mondja.)

MÁRIA: El fog múlni, Felség. Ki fog jönni.

NAPÓLEON: De mikor?

MÁRIA: Nemsokára. A tea most ment le. Elkezd dolgozni, széthasogatja a nagy követ apró darabokra, és a darabok szépen kijönnek.

(*Napóleon egy pillanatra elmosolyodik, de aztán megint görcsölni kezd a veséje.*)

Körbefutja kétszer a termet, aztán megáll Mária előtt.)

NAPÓLEON: Masszírozzál meg!

(*Ledobálja magáról a ruháit, gatyában áll a lány előtt. Mária egy hosszú padra fekteti, s elkezd nyomkodni a dereka tájékát. Napóleon nagyokat nyög, fel-felüvölt a fájdalomtól.*)

Niklay szólal meg.)

NIKLAY: Nincsen szüksége Felségednek ópiumra?

NAPÓLEON: Nem kell, attól egy hétig teljesen zsibbadt vagyok. Most nekem nem szabad elzsibbadni. (*Mintha magában beszélne, megismétli a mondatot.*) Nekem most nem szabad elzsibbadni.

NIKLAY: Felség, Magyarországon ötvenezer ilyen teafőző asszony van, mint Mária.

(*Napóleon hátranéz Máriára.*)

NAPÓLEON: Igaz ez?

MÁRIA: Aki ott él, annak nem is nőhet kő a veséjében.

NAPÓLEON: Miért?

MÁRIA: Mezítláb kell járni, a földben van valami sugár, átmegegy a talpon keresztül a vesébe is, és nem engedi, hogy kő nőjön benne.

NAPÓLEON: Elmegyek, ott fogom magam kezelni.

MÁRIA: De aki eljön onnét, annak a betegsége újra visszaállhat.

NIKLAY: Felség nem fog onnét eljönni. *(Napóleon megint ordítani kezd a fájdalomtól. Mária egy magas széket húz a terem közepére, felállítja rá a császárt, és vezényel.)*

MÁRIA: Most ugorjon!

(A császár leugrik a sarkára, hatalmasat zökken. Várákózó arccal áll.

Lassan kisimulnak a vonásai, enyhült egy küssé a görcsös fájdalom.

Mária ismét telparancsolja a székre. Ugrásra készen áll, amikor Niklay megfogja a kezét.)

NIKLAY: Felség, Ausztria ellen kell fordulnia!

NAPÓLEON: *(megadóan)* Lehetséges, fiam.

NIKLAY: Nem lehetséges, kell, Felség! Ferenc Józsefet foglyul ejtjük, ő fogja felségedet minden reggel megmaszszirozni, ébredés után. On Magyarországon fog élni. A magyar királyoknak sohase volt vesekövük.

NAPÓLEON: *(a fájdalomtól ismét eltorzul az arca, leugrik, megint enyhül a görcs.)* Lehet, hogy igaza van. Ismeri maga pontosan Ausztriát? A katonai erőviszonyokat?

NIKLAY: Ismerem, Felség, elgyengült ország, katonailag nulla.

NAPÓLEON: Hívja ide Bazaine-t.

NIKLAY: Felség, fiatal felesége van.

NAPÓLEON: Jó, de akkor mit akar tőlem?

NIKLAY: Elmondta nekem, Felség. Azt akarta mondani, hogy Felségednek csak Ausztria ellen szabad háborút viselnie...

NAPÓLEON: *(fogja a derekát)* Jaj, de fáj! *(Máriához)* Mikor múlik már el ez az örült fájdalom?

MÁRIA: Nincsen még vizezési ingere, Felség?

NAPÓLEON: Nincs! Nincs! Adjon még teát!

(Feláll a székre, teát iszik, leugrik, újból felkapaszkodik, újból leugrik, ismét enyhül a fájdalom. Niklay kihasználja az alkalmat.)

NIKLAY: Az öné lesz Ausztria, Magyarország, és nem lesz többet vesekőve, Felség.

NAPÓLEON: Gondolja, ezredes?

NIKLAY: Biztos vagyok benne, Felség. És utána szétverjük a poroszokat. Apró darabokra, ahogy ez a csodálatos tea az ön köveit.

NAPÓLEON: Még mindig nem múlik! Mit csináljak? *(Máriára mutat)* Jöjjön ide!

(Mária odalép hozzá. A császár kézalásba lendül, a lány megfogja a bokáját. Napóleon alulról beszél felfelé Máriához.)

NAPÓLEON: Így talán kijön.

MÁRIA: Felség, felfelé nincs hova kijönnie annak a kőnek. Álljon vissza a talpára.

(Napóleon újból visszaáll a talpára, remegve körülutja ismét a helyiséget, nagyon fáj a veséje.)

(Niklay ismét támadásba lendül.)

NIKLAY: Az osztrák hadsereg legnagyobb részének még mindig elöltöltős puskája van, egy hét alatt legyőzzük őket.

NAPÓLEON: Kossuth tényleg vállalja?

NIKLAY: Jártam nála, örömmel vállalja.

NAPÓLEON: Maga nagyon mozgékony ember, ezredes.

NIKLAY: *(szerényen mosolyog)* Mindent elkövetek, hogy Felség Magyarország királya legyen. *(Napóleon óriásit ordít, kezét a jobb veséjére szorítja, Mária felé kiált.)*

NAPÓLEON: Hozza az éjjeliedényt!

(Mária kirohan, majd pár pillanat elteltével gyönyörűen festett, porcelán éjjeliedénnyel tér vissza. Átnyújtja a császárnak. Napóleon megtordul, kigombolja a nadrágját, és elkezd vizezni. Hirtelen felkiált.)

NAPÓLEON: Kijött! Kijött! Hallották a koppanást?

(Niklay és Mária odaugranak hozzá, ki veszik a kezéből az éjjeliedényt, nézegetik a tartalmát. Niklay szólal meg elsőnek.)

NIKLAY: Olyan, mint egy sündisznó. Hála a jó istennek, hogy kijött. Jobban van, Felség?

(Napóleon mintha kicserélték volna. A

görcs megszűnése különös gyönyört okoz neki, ernyedten, de boldog mosollyal az arcán ül bele az első útjába eső karosszékbé. Niklay boldog mosollyal áll meg fölötte.)

NIKLAY: Akkor most átmegyek a hadügyminiszterhez.

NAPÓLEON: (élénken) Miért? Mit akar ott csinálni?

NIKLAY: Megbeszélem vele az Ausztria elleni támadás lehetőségeit, hogy mihamarabb jelentést tudjunk tenni önnek.

NAPÓLEON: (lemondóan) Késő. Már késő, ezredes.

NIKLAY: Nem értem, Felség. Miért késő?

NAPÓLEON: Eugénie megelőzte magát.

NIKLAY: (sürgetően) Szabad kérdezni Felségedet, miben előzött meg a császárné öfelsége?

NAPÓLEON: A kabinet már meg is szavazta, holnap hadat üzenek Poroszországnak.

(A zenekar vad ritmusú császári indulót játszik, Niklay és Mária döbbenten, szinte kövé meredten nézik Napóleont.)

2. kép

1870. szeptember 1., Sedan, a porosz-francia háború legfontosabb csatájának színhelye.

A dobok peregnek, a fúvószenekar trombitásai harci riadót fújnak. Óriási a zaj, ágyúk dübörögnek, sortűzek dörögnek, katonák rohannak át a színpadon, aztán annyira eltávolodik a harci zaj, hogy szinte megfogható lesz a csend a környéken.

Betámolyog a színpadra Napoleon, nyomában Niklay ezredes és Mária, utóbbi szintén francia katonai egyenruhában. Napoleon hajadontölt van, zubbonya tépett, arca löporfüstös, nagyon fáradt. Niklayhoz fordul.

NAPÓLEON: Hol jártak, ezredes? Már azt hittem megsebesültek.

NIKLAY: Körülnéztem a városban. Tudtam, hogy idejön, Felség.

NAPÓLEON: Odaálltam a golyók elé, de elkerültek.

NIKLAY: Miért akar meghalni, Felség?

NAPÓLEON: Nincs értelme tovább.

NIKLAY: Még minden jóvá tehető. Megmondtam önnek, nem a poroszok el-

len kell harcolnunk. A poroszok túl erősek, mi túl gyengék vagyunk. Nincs felszerelésünk. Ausztriát azóta már rég megettük volna.

NAPÓLEON: Nem látta MacMahont?

NIKLAY: Nem láttam. Talán már meg is adta magát.

NAPÓLEON: Gondolja?

NIKLAY: Lehetséges, Felség. Ön most mit óhajt tenni?

NAPÓLEON: Ismeri Sedant?

NIKLAY: Egy évig voltam itt ezredparancsnok.

NAPÓLEON: Meg lehet innét szökni?

NIKLAY: Most nem.

NAPÓLEON: Miksát sokkal rosszabb helyzetből akarta kimenteni, nem?

(Niklay, mielőtt válaszolna Napoleonnak, odafordul Máriához.)

NIKLAY: Menj ki a keleti falra, és nézd meg, ki van-e már tűzve a fehér zászló.

(Mária kimegy, Niklay visszafordul Napoleonhoz, szórakozottan kérdezi.)

NIKLAY: Mit is kezdett el mondani, Felség?

NAPÓLEON: Azt mondtam, hogy három évvel ezelőtt, Querétaróban Miksát sokkal nehezebb helyzetből próbálta kimenteni.

NIKLAY: Igen, Felség, csakhogy Miksát jobban érdekelte Magyarország sorsa, mint önt.

NAPÓLEON: (készségesen) Ha úgy kívánják, szívesen elfogadom a magyar trónt.

NIKLAY: Most már késő, Felség. Ön egyik hibát a másik után követte el.

NAPÓLEON: Milyen hibát?

NIKLAY: Miksa cserbenhagyása több volt, mint hiba, örültség volt.

NAPÓLEON: Az amerikaiak megfenygettek.

NIKLAY: Bazaine csapatai olyan erősek voltak, hogy Amerika meg se tudott volna moccanni ellenük.

NAPÓLEON: (kifelé figyel) Miért van itt ilyen nagy csend?

NIKLAY: Megadtuk magunkat.

NAPÓLEON: (élesen) Honnét ilyen jól értesült, ezredes?

NIKLAY: Személyesen adtam át Sedan katonai terveit Moltkénak.

NAPÓLEON: (döbbenten) Megörült?

NIKLAY: Nem, Bonaparte úr, teljesen józan vagyok, és arra kérem, adja át

a fegyverét. Ön ettől a pillanattól kezdve a foglyom.

NAPÓLEON: *(fogcsikorgatva mondja, miközben átnyújtja Niklaynak a pisztolyát)* Ezt még megkeserüli, Niklay! Hazaárulásért, felségsértésért kivégeztem!

NIKLAY: Nehéz lesz. Franciaország sohasem volt a hazám, és ön se felség többé, uram.

NAPÓLEON: Kalandor! Gazember!

NIKLAY: *(pisztolyt fog Napóleonra, úgy beszél hozzá)* Önről többször hallottam már ezt a két fogalmat, illetőleg megnevezést, mint magamról. Nem mondhatja, hogy nem próbáltam meg mindent. Kértem, könyörögtem, hogy Ausztria felé menjünk.

NAPÓLEON: *(a derekához kap)* Üristen, már megint itt a görcs! Hol van a nő? Hozzanak teát! Siessen!

NIKLAY: Nézze, az a tea nem sokat számít. A kő vagy kijön, vagy nem. Magának kicsi kövei vannak, azok ki szoktak jönni. Ugráljon egy kicsit.

(Napóleon elkezd ugrálni, majd kézen áll, kézen jár. Magas rangú francia tisztek mennek el mellettük, kezükben fehér zászlót tartanak. Döbenten megállnak, amikor meglátják császárukat a komikus pózokban.)

Egy darabig nézik a furcsa jelenetet, de aztán tovább mennek; annyi szörnyűséget láttak az elmúlt napokban, hogy Napóleon „elmebéli” összeroppanása nem is olyan különleges élmény számukra. Napóleon hirtelen a fal felé fordul, elkezd vizelni. Felordít)

NAPÓLEON: Kijött! Hallotta a koppanást?

NIKLAY: Igen, hallottam. Gratulálok.

NAPÓLEON: Mondja, nem tudja, mi a poroszok szándéka velem.

NIKLAY: De, tudom. Foglyul ejtik, és elviszik Németországba.

NAPÓLEON: Köszönöm. Mondja, miért tette ezt velem.

NIKLAY: Hosszú történet.

NAPÓLEON: Magyarország miatt?

NIKLAY: Érdekes, most, hogy bajban van, milyen világosan látja a dolgokat.

NAPÓLEON: Megtenne nekem egy kis szívességet?

NIKLAY: Attól függ...

NAPÓLEON: Megírtam Julius Caesar

életrajzát, és nem szeretném, ha a németek elvinnék tőlem a kéziratot.

NIKLAY: Adja ide.

NAPÓLEON: Ha meghalok, az lesz a fiam egyetlen öröksége.

NIKLAY: Mit csináljak vele?

NAPÓLEON: Vigye el a feleségemnek.

NIKLAY: Rendben van, adja ide.

(Napóleon kivesz a táskájából egy kéziratcsomót, Niklay átveszi tőle. A császár megnyugszik, folytatja a beszélgetést.)

NAPÓLEON: Mit gondol, a fiamat sikerült átvinni Belgiumba?

NIKLAY: Biztos vagyok benne.

NAPÓLEON: Hova küldte a feleségét?

NIKLAY: Nem a feleségem.

NAPÓLEON: Hát miye?

NIKLAY: A cselédem.

NAPÓLEON: Hűséges asszony.

NIKLAY: *(durván)* Mi köze hozzá?

NAPÓLEON: *(megszeppenve)* Csak megjegyeztem.

NIKLAY: Én se teszek megjegyzést a maga feleségére. Azonkívül nevetséges, hogy itt most kérdezősködik. Mindenki tudja, hogy a francia udvarnál volt és van a legtöbb spion és spicli.

NAPÓLEON: Bocsásson meg, Niklay úr.

NIKLAY: Soha se bocsátok meg magának Ausztriáért! Ezt a hülyeséget! Kétségbeejtő!

NAPÓLEON: Tényleg hibát követtem el. Azt hittem, jobb lesz előbb ezeket. De azért abból a veseteából kiúsznak majd néha, ügye?

NIKLAY: Egyszerű gaz. Kimegy a rétre, annyit szedhet magának belőle, amennyit akar.

NAPÓLEON: Mesélje el a feleségemnek utolsó szabad perceim történetét.

NIKLAY: Nem biztos, hogy találkozom vele.

NAPÓLEON: *(rémülten)* És a kézirat?

NIKLAY: Nyugodjék meg, a kéziratot mindenképpen eljuttatom neki.

(A tűvőszene kar most porosz indulót kezd el játszani. Napóleon összerándul az „ellenséges” zene hangjaira, de aztán tegyelmézetten tovább figyeli fogvatartójának arcát. Niklay a távolba figyel. Megérkezik a „benyilóba” Mária, mögötte magasrangú porosz tisztek jönnek. Egy tábornok odalép Napóleon elé, tiszteleg.)

TÁBORNOK: Ön a porosz hadsereg foglya, uram. Arra kérem, ne próbálkozzék meg ellenállással, és kövessen bennünket.

NAPÓLEON: Allok rendelkezésükre, uraim.

TÁBORNOK: Bismarck kancellár úr ökegyelmessége a holnapi nap folyamán találkozni óhajt önnel.

NAPÓLEON: A foglyuk vagyok, uram.

TÁBORNOK: Köszönöm, uram. *(Niklayhoz fordul.)* A kancellár úr köszönetét fejezi ki önnek azokért a fontos és nagyon jelentős szolgálatokért, amelyeket ön Poroszország győzelme érdekében tett. Hősiességének elismeréseképpen teljesítjük azon kívánságát, mely szerint ön a porosz hadsereg kötelékében kíván a továbbiakban katonai szolgálatot teljesíteni. Ettől a pillanattól kezdve ön, ezredes, a hetvenegyedik porosz gyalogezred parancsnoka. Magunkkal hoztuk új egyenruháját, a kinevezési papírokat és a kitüntetéseit.

(A tábornok hátrafelé int, egy közlegény behozza a német egyenruhát és a kitüntetések. Niklay boldogan mosolyog, átveszi a kinevezési okmányt, a ruhadarabokat, majd villámgyorsan leveti a francia egyenruháját, és felveszi helyette az újat, a poroszt.)

Mária feltűzi a kitüntetések.

Napóleon döbbenet nézi kedvenc ezredese színváltását, de nem szól, lenyeli mérgét.

A tábornok elégedetten figyeli az új porosz ezredet, mosolyogva mondja.)

TÁBORNOK: *(Máriára mutat)* A hölgyet civil alkalmazottként ön mellé osztjuk be. Jelentkezzen Tresch tábornoknál, a második hadosztály parancsnokánál. Ő majd elkalauzolja önöket az ezredükhöz. *(Napóleonhoz fordul)* Ne haragudjék, rögtön indulunk.

NAPÓLEON: Semmi, semmi, tessék. *(gúnyosan)* Azt hiszem, én most éppen ráérek.

TÁBORNOK: Rögtön indulunk. *(Niklayhoz)* A második hadosztály Párizs ellen vonul. Remélem, nemsokára viszontlátjuk egymást.

NIKLAY: *(összevágja bokáját)* Tábornok úr, köszönöm a bizalmukat.

TÁBORNOK: Rászolgált, ezredes úr.

NIKLAY: Semmiség, tábornok úr, amit

tettem, az csupán a realpolitika érvényesülése.

NAPÓLEON: *(gúnyosan)* Nem árulást akart mondani?

NIKLAY: *(nem reagál azonnal Napóleon szavaira, előbb a tábornokhoz fordul)* Viszontlátásra tábornok úr. Ha Párizsban nem találkozánk, Pesten biztosan találkozni fogunk. *(most Napóleonhoz fordul)* Viszontlátásra, Bonaparte úr. Ne haragudjék rám, nincs rá oka. Maga mindenképpen elvesztette volna ezt a háborút. Én pedig megnyertem.

(Napóleon nem válaszol, hátat fordít, elindul.)

A többiek is utána indulnak.

A fúvószenekar hatalmas lendülettel játssza a győztes poroszok indulóját.)

3. kép

1871 májusa.

Párizs előtt állomásoznak a porosz csapatok, nem avatkoznak be a harcokba, melyek Thiers csapatai és a kommun fegyveresei között folynak.

Bismarck százezer hadifoglyot engedett haza, hogy Thiersnek legyen elég ágyú-töltelék, és le tudja törni a kommun ellenállását.

Könyörtelen, véres harc folyik bent a városban, itt kint, Vincennes-ban, a magas falról kíváncsi porosz tisztek, francia civilek nézik a pokoli színjátékot.

A Vincennes-i parkban térzenét ad egy porosz fúvószenekar. Bentről, a városból a kommun indulói válaszolnak a német zenére. A csatazaj és a zene hangja egészen különös keveréket alkot. Niklay egy porosz kapitánnyal áll a falon, izgatottan nézik a harcot.

KAPITÁNY: Vége lehetne már, előbb úgyse mehetünk haza. Itt állunk Párizs előtt, mint a hülyék, nézzük, hogy eszik egymást a franciák. Rossz stratégia ez a Thiers. Ha megkért volna bennünket, hogy segítsünk, megmaradt volna neki épségben a város.

NIKLAY: Mit gondolsz, le tudnánk a mostani erőnkkel győzni Ausztriát?

KAPITÁNY: *(csodálkozva)* Miért kéne legyőzni Ausztriát? Örülünk, hogy ennek vége van.

NIKLAY: Úgy hallottam, Bismarck Ausztria ellen készül.

KAPITÁNY: Hol hallottad?

NIKLAY: Nyugodt lehetsz, fontos helyen.

KAPITÁNY: Ha így van is, nagy marhaság. *(a távolba mutat)* Nézd, ott a falnál.

NIKLAY: Mi van ott?

KAPITÁNY: Felkelőket végeznek ki.

NIKLAY: Sajnálom őket.

KAPITÁNY: Én nem. Így a kommün, úgy a kommün! Így a forradalom, úgy a forradalom! Hogy oda ne rohanjak! Söpredék! Megérdemli a sorát, miért ugrál folyton.

NIKLAY: Nem értesz a politikához, Walter.

KAPITÁNY: *(gúnyosan)* Mert te nagyon értesz hozzá.

NIKLAY: Igen, igen, értek.

KAPITÁNY: Eddig még minden főnöködet megverték; Kossuthot, Miksát, Napóleont.

NIKLAY: Bismarck-ot nem fogják megverni.

KAPITÁNY: Most, hogy nálunk lettél ezredes, kezdek félni tőle.

NIKLAY: *(nevet)* Nekem köszönhetitek ezt a győzelmet.

(Sortűz dördül, Niklay és a kapitány lelépnek a falról, befelé indulnak.)

Hirtelen feltűnik Mária, lihegve jön, megfogja Niklay karját, maga után húzza az egyik benyílóba.

Niklay idegesen kérdezi.)

NIKLAY: Mit akarsz?

MÁRIA: Itt van Anna.

NIKLAY: Milyen Anna?

MÁRIA: Az a magyar, Mexikóból.

NIKLAY: *(döbbenet)* Pereghy Anna?

MÁRIA: Igen.

NIKLAY: Hozd ide.

MÁRIA: Nem mer idejönni.

NIKLAY: Miért, mi baja van?

MÁRIA: Menekül.

NIKLAY: Honnét?

MÁRIA: Benne volt a kommünben, keresik.

NIKLAY: Vezesd be észrevétlenül a szobába. A hátsó kapun menjetek be.

4. kép

Niklay katonás egyszerűséggel berendezett szobája. Két ágy van a helyiségben, az egyik Máriáé.

Niklay az egyik fotelben ül, idegesen

dobol ujjával az asztalon. Nyílik az ajtó, Mária lép be elsőnek, fogja Anna kezét, húzza maga után.

A lány óvatosan körülnéz, mielőtt belép. Szakadozott, poros ruha van rajta, látszik, hogy az ostromlott városból érkezik.

Niklay felugrik, eléje megy.

A lány átöleli a térfei nyakát.

ANNA: Boldog vagyok, hogy megtaláltalak. *(Niklay egy pillanatig csodálkozik a tegező megszólításon, de aztán gyorsan hozzászokik.)*

NIKLAY: Honnét jössz?

ANNA: A városból. Szörnyű dolgok történnek ott.

NIKLAY: Apád hol van?

ANNA: Nem tudom. Együtt voltunk, aztán előrement egy csapattal, és nem jött vissza. Nem tudom, mi van vele. Hiába vártam.

NIKLAY: Gyere, fekdj le. *(int Máriának)* Vetköztess le, hozzál vizet és ennivalót!

(Mária a saját ágához viszi a lányt, levetközteti, ráadja a saját ingét, aztán vizet hoz, megmosdatja, ennivalót ad neki, lefekteti az ágyra.)

Niklay kíváncsian nézi a fiatal test arányos formáit.)

NIKLAY: Honnét tudta meg, hogy itt vagyok? Én a francia hadseregben voltam.

ANNA: Párizsban, a felkelők szemében te lettél a hős, amikor megtudták, hogy neked köszönhető Napoleon bukása. *(Niklay idegesen nézi a lányt, Mária próbálja feloldani a helyzet feszültségét.)*

MÁRIA: Hogy kerültek Párizsba?

ANNA: Amikor maguk 67-ben elköveték azt az örült merényletet, Juárez kidobott bennünket Mexikóból.

MÁRIA: Miért?

ANNA: Azt mondta, apám engedékenysége tette lehetővé, hogy rálőjenek.

NIKLAY: *(közbevág)* Apád volt a leg-hűségesebb embere.

ANNA: Hiába mondtuk neki.

NIKLAY: Mit csináljunk?

ANNA: Rejts el, üldöznek.

NIKLAY: Kicsoda?

ANNA: Thiers-ék.

NIKLAY: Miért vagy nekik ilyen fontos?

ANNA: Merényletet követtem el Thiers ellen.

NIKLAY: És?

ANNA: Nem sikerült.

NIKLAY: Örült vagy.

ANNA: Ti nem voltatok azok Mexikóban?

NIKLAY: Nem. Nekem volt koncepcióm.

ANNA: Nekem is volt. Csak a te koncepciód és az én koncepcióm között óriási különbség van. Te egy haladó államférfit akartál megölni, én egy zsarnokot.

MÁRIA *(szenvedélyesen)* Itt nem lehet elbújni.

ANNA: Mindenhol el lehet bújni, ha az embert el akarják bűjtatni.

MÁRIA: Tovább kell menni!

ANNA: Megmondaná, hogy hová?

MÁRIA: Nem tudom. Maga a világforradalmár.

ANNA: Jól kinyílt a szája, amióta porosz ezredesné lett.

MÁRIA: Cseléd vagyok, nem ezredesné.

ANNA: *(Niklayhoz)* Mondd meg a cselédnek, fogja be a száját.

NIKLAY: *(Annához)* Ne haragudj, ideges, azért mondja. *(Máriához)* Menj el Walterhoz, és intézd úgy, hogy ne jöjjön ide. Azt mondta, délután átugrik kártyázni. Nem szeretném, ha itt találná Annát.

(Mária nagyot nyel, aztán köszönés nélkül kimegy a szobából.)

Niklay átöleli Annát és megcsókolja.

A lány egy pillanatig ellenáll, aztán annál „hevesebben” viszonozza a férfi gyengédségét.

Niklay az ágy szélén ül, lassan lefekszik, a lány mellé, öleli, csókolja.

Anna hirtelen felül.)

ANNA: Jön valaki.

NIKLAY: Be van zárva az ajtó.

ANNA: *(szenvedélyesen)* Szeretlek.

NIKLAY: *(mosolyogva)* Hazudsz.

ANNA: *(kissé sértődötten)* Miért gondolod, hogy hazudok?

NIKLAY: Eleget szaladgáltam utánad Mexikóban. Mindig kirúgtál.

ANNA: Még fiatal voltam.

NIKLAY: Gyere el velem Németországba.

ANNA: Mit csinálsz ott?

NIKLAY: Rábeszélem Bismarck-ot, hogy menjen neki annak a rohadt Ferenc Józsefnek, verje szarrá, aztán hazamehetünk. Meglátod, milyen gyönyörű a házam mellett a nyírfaerdő. Aranyozott kocsik állnak benne.

ANNA: *(csodálkozva)* Az erdőben?

NIKLAY: *(komolyan)* Kétfejű lovakat tenyésztettem ki.

ANNA: *(ijedten)* Ne viccelj.

NIKLAY: Kétfejű ló áll majd az új magyar címer közepében.

ANNA: Mondd, István, téged miért csak Magyarország függetlensége érdekel?

NIKLAY: Rövid az életem, drágám, nem érek rá mások függetlenségével foglalkozni.

ANNA: Kossuthot akarod elnöknek?

NIKLAY: Kossuth hülye.

ANNA: Deák?

NIKLAY: Deák gazember.

ANNA: Szerinted ki legyen a szabad ország első embere?

NIKLAY: Én leszek.

ANNA: *(döbbenet)* Te?

NIKLAY: Én kaparom ki a gesztenyét, én is eszem meg.

ANNA: Szereted a hatalmat?

NIKLAY: Sohase volt benne részem, nem érdekel.

ANNA: Akkor miért csinálod?

NIKLAY: Magyarnek lenni liliom, magyarnak lenni rózsakereszt, magyarnak lenni karácsony.

ANNA: *(kissé gúnyosan)* Milyen költői lettél.

NIKLAY: Minden magyar költővé válik amikor felfedezi magában a magyarság rejtett folyosóit. Ezekben a folyosókban állnak az aranyoszlopok.

ANNA: Milyen aranyoszlopok?

NIKLAY: Hát nem tudod? A parasztok rád mutatnak, az erdészek aranyfűst leveleket dobálnak a hajóhídra. Fűstöl a drágakő-határ, a folyosók falai istenből vannak, átlátszóak, és mégis olyan kemények, mint a magyarok hátában a csont...

(Niklay egyre zavarosabban, egyre vadabban szaval, Anna rémülten nézi.)

Zörögnek az ajtók.

Niklay felugrik, összekapja magát, az ajtóhoz lép, kinyitja.

Thiers csapatainak egyenruhájába öltözött franciák lépnek a szobába, mögöttük egy porosz kapitány jön. A franciák meglátják Annát az ágyban és feléje indulnak.

A lány, aki közben kivette Niklay ágy mellé akasztott zubbonyából a pisztolyt, felemeli, és löni akar. Az egyik francia megelőzi. A lány hangtalanul, holtan hanyatlik hátra a párnákra, Niklay döbbenetben áll, izmai megfeszülnek, mintha neki

akarna ugrani látogatóinak, de aztán hirtelen meggondolja magát, száraz hangon kérdezi a francia tisztől, aki agyonlőtte Annát.)

NIKLAY: Ki ez a nő?

FRANCIA TISZT: Ön nem ismeri, ezredes úr?

NIKLAY: Ma láttam életemben először.

Bejött, azt mondta, Lyonba való, és nagyon éhes. Adtam neki enni, utána pedig hát... *(mosolyogva az ágyra mutat)*

(A porosz kapitány előrelép, Niklayhoz fordul, a halott lányra mutatva mondja.)

POROSZ KAPITÁNY: Az egyik legelvetemültebb petroleumos gyilkos, Anna Perry. Amerikából jött át, hogy megtanítsa a párizsiakat, hogyan kell hátról, hidegvérrel ölni. A francia hatóságok megkerestek bennünket, hogy legyünk a segítségükre. Szerencséje van, ezredes úr, idejében érkeztünk.

NIKLAY: *(mosolyog)* Miért, azt hiszi kapitány úr, nem tudtam volna megvédeni magamat?

(Miközben beszélnek, a franciák kiviszik Anna holttestét a szobából. A kapitány arca elkomolyodik.)

KAPITÁNY: Ezredes úr, nem szeretnék tolakodónak látszani, de nagyon kell vigyázni ezekkel a Párizs felől érkező kóbor nőkkel. Két tisztünket ölték meg orvul, szeretkezés közben a múlt héten.

NIKLAY: *(idegesen)* Először és utoljára fordult elő, igaza van, valóban óvatosabbnak kell lenni. Honnét tudták meg a franciák, hogy ez a nő nálam van?

KAPITÁNY: Valaki látta bejönni, és elment a katonai parancsnokságra.

NIKLAY: Ki volt az?

KAPITÁNY: Nem tudom, de azt hiszem ez nem is fontos. Feljelentő mindig és mindenhol van.

(Belép az ajtón Mária és Walter kapitány. Mária rémülten néz Niklayra, főtt hangon mondja.)

MÁRIA: Agyonlőtték.

NIKLAY: Gyilkos volt, régóta keresi a rendőrség.

WALTER: Kár érte, csinos volt.

KAPITÁNY: Igen, szép volt.

NIKLAY: Láttam már szebbet is. *(Máriához)* Te egyenesen Walter kapitány úrhoz mentél?

MÁRIA: Igen. Csak még elmentem előbb

a pékhez, megkérdeztem, hogy lesz-e holnap reggel friss kenyér.

NIKLAY: Melyik pékhez?

MÁRIA: Ahhoz, aki ott főtt van.

NIKLAY: A francia parancsnokság mellett?

MÁRIA: Igen.

(Niklay odalép Máriához, és hatalmas pofont ad neki. A lány a földre zuhan. A két porosz tiszt értetlenül nézi a durva jelenetet.)

(Niklay magyarázólag fordul az idegen kapitányhoz.)

NIKLAY: A cselédem. Nevelni kell. Időnként nevelni kell.

(A kapitány kényszeredetten elmosolyodik. Mária lassan feltápáskodik, és elkezd rendberakni az ágyat, amelyen Anna meghalt.)

(A két német tiszt elbúcsúzik, és kifelé indul.)

(Amikor becsukják maguk mögött az ajtót, Niklay nekiront Máriának, agyba-főbe veri.)

(A fúvószenekar a kommün indulóit játszza.)

(A zene hangja egyre erősebb, minden más hangot elnyom.)

5. kép

(Niklay és Mária Németország felé tartanak, az országút mentén táboroznak. Két nyereg a párnájuk, tábornász mellett melegszenek.)

(A fúvószenekar nagyon halkán német altatódalt játszik.)

Niklay már alváshoz készül, Mária az edények körül tesz-vesz, amikor hirtelen fekete alak lép eléjük.

Niklay felugrik, a pisztolya után kap, de aztán leengedi a karját.

(Pereghy Imre hangja hallatszik.)

PEREGHY: *(odaugrik Niklayhoz és a lányhoz, megöleli mindkettőjüket)* Jó estét kívánok.

(Niklay tettetett jókedvvel kérdezi)

NIKLAY: Hát te hogy kerülsz ide?

PEREGHY: Két hete kereslek, két hete futok utánad.

NIKLAY: Honnét tudtad, hogy erre vagyok?

PEREGHY: Annát keresem.

NIKLAY: Annát?

PEREGHY: Hozzad indult. Hallotta,

hogy porosz ezredes lettél, gondolta,
 jó szövetségest talál benned.
 NIKLAY: Nem láttam. Hozzánk nem
 jött.
 PEREGHY: Mikor visszatértem Saint
 Cloud-ba, már elment onnét. Akkor
 nem tudtam mindjárt elindulni, de az-
 tán amint lehetett, kijöttem a város-
 ból. Akkorra meg már te mentél el
 Vincennes-ből. Kerülgettük egymást.
 NIKLAY: *(zavartan)* Ülj le, pihenj, egyél
 valamit.
 PEREGHY: Nincs időm, meg kell talál-
 nom. Visszamegyek.
 NIKLAY: Párizsba?
 PEREGHY: Igen.
 NIKLAY: És ha felismernek?
 PEREGHY: Agyonlőnek. De nem fog-
 nak felismerni, elváltotatom az arco-
 mat.
 NIKLAY: Hogy kerülsz Párizsba?
 PEREGHY: A te gyönyörű merényletki-
 sérleted után Juárez kidobott bennün-
 ket Mexikóból.
 NIKLAY: Miért?
(Mária válaszol Pereghy helyett)
 MÁRIA: Azt mondta, hogy az ő *(Pe-
 reghyre mutat)* engedékenysége tette
 lehetővé, hogy rálőjenek.
 PEREGHY: *(csodálkozva néz a lányra)*
 Pontosan ezt mondta.
 NIKLAY: De hiszen te voltál a leghüsé-
 gesebb embere.
 PEREGHY: Mi is mondtuk neki, de
 hiába. Mexikóból átjöttünk Párizsba,
 aztán jött a háború, a vereség után
 jött a kommün. Részt vettünk benne.
 NIKLAY: Anna is?
 PEREGHY: Merényletet követett el Thi-
 ers ellen. Sajnos nem sikerült. Azért
 akart hozzád menekülni.
 NIKLAY: Hogy-hogy nem találta meg?
 Nem értem. Azt tudtátok, hogy porosz
 ezredes lettem?
 PEREGHY: Mindenki erről beszélt Pá-
 rizsban. Azt is kinyomoztuk, hogy
 Vincennes-ban vagy. Aztán Anna el-
 indult. Azóta nem láttam.
 NIKLAY: Lehet, hogy visszament.
 PEREGHY: Lehet.
 NIKLAY: Most mi van Párizsban?
 PEREGHY: Terror. Akit csak lehet, meg-
 ölnek.
 NIKLAY: Gazemberek.
 PEREGHY: Azok. Te, István, nem me-
 hetnék el veletek Németországba? Ott

megpróbálnék kapcsolatokat szerezni.
 Megkeresem az amerikai követet.
 NIKLAY: Sajnos az a baj Imre, engem
 figyelnek. Nem bíznak bennem.
 PEREGHY: Benned, aki a kezükre ját-
 szottad Napóleont?
 NIKLAY: Tudod, milyenek a poroszok.
 Állandóan hallgatóznak körülöttem, fi-
 gyelnek.
 PEREGHY: *(körülnéz, aztán gúnyosan
 mondja)* Itt is?
 NIKLAY: Ne gúnyolódj, Imre. Nekem
 küldetésem van, nem kockáztathatok.
 PEREGHY: Rendben van, nem kérek
 tőled semmit. Visszamegyek Párizsba,
 megkeresem Annát.
 NIKLAY: Miben segíthetnék mégis?
 PEREGHY: Semmiben. Hát akkor indu-
 lok. Jó pihenést, a viszontlátásra.
*(Niklay a kezét nyújtja, de Pereghy el-
 néz fölőtte. Mária odamegy hozzá, meg-
 öleli. Pereghy elindul, nem néz vissza,
 eltűnik a sötétben.)*
*(Amikor már messze jár, megszólal Má-
 ria.)*
 MÁRIA: Miért küldte el? Miért mon-
 dta, hogy nem is láttuk a lányt?
 NIKLAY: Mi ez, felelősségre vonás?
 MÁRIA: Nem, gazdám, nem felelősségre
 vonás. Csak kérdés.
 NIKLAY: Jó, akkor válaszolok. Azért
 küldtem el, mert elmentél a francia
 katonai parancsnokságra, és feljelen-
 tetted Annát.
 MÁRIA: Nem igaz, nem voltam a pa-
 rancsnokságon. Hiába vert meg, maga
 is tudja, nem voltam ott.
 NIKLAY: Hát akkor ki volt ott?
 MÁRIA: Nem tudom.
 NIKLAY: Nem láthatta meg senki, ami-
 kor bejött hozzám.
 MÁRIA: Miért jelentettem volna fel?
 NIKLAY: Mert féltékeny voltál rá.
 MÁRIA: Nem igaz.
 NIKLAY: Jó, tegyük fel, nem te jelen-
 tetted fel. Akkor is nálam találták
 meg, nálam lőtték agyon a kommün
 egyik legveszélyesebb petroleumos
 gyújtogatóját. Ezt még valahogyan ki
 tudtam magyarázni. Nem ismertem,
 kurvának néztem sötébbi. De ha az
 apját is velem, nálam találják, akkor
 mit mondok? Hogy véletlen? Ki hiszi
 ezt el nekem? a poroszok biztosan
 nem hiszik el. Elkezdenek gyanakod-
 ni, s akkor vége a terveimnek. Ne-

kem most rájuk van szükségem, nem pedig jött-ment kalandor kommünárdokra. Érted? *(tagoltan folytatja)* Rájuk, a poroszokra van szükségem. Érted?

MÁRIA: Nem.

NIKLAY: Mit nem értesz, te szerencsétlen?

MÁRIA: Pereghy úr, amikor tudott, segített rajtunk.

NIKLAY: Azzal, hogy agyonlövötte Miksát, mi?

MÁRIA: Nem ő lövötte agyon.

NIKLAY: De ő akadályozta meg a szöktetést.

MÁRIA: A lányba maga szerelmes volt, gazdám.

NIKLAY: Menj a fenébe!

MÁRIA: De igen, én tudom. Én mindig is éreztem.

NIKLAY: Ezért jelentetted föl, mi?

MÁRIA: *(sír)* Miért bánt engem mindig ezzel? Én nem jelentettem föl Annát. Azt hiszi, gyilkos vagyok?

NIKLAY: Dehogyan hiszem. Buta liba vagy.

MÁRIA: Nem igaz.

NIKLAY: Ha nem igaz, akkor mondd most el nekem, miért megyünk Németországba.

MÁRIA: Nem tudom.

NIKLAY: Na látod. Azért megyünk, hogy Bismarck kancellárt rávegyük, támadja meg Ausztriát. Győzze le Ferenc Józsefet, és a győzelem után nyilvánítsák Magyarországot független, szabad országgá. Most már érted?

MÁRIA: Igen, értem. És ha nem tudja legyőzni?

NIKLAY: Ha akarja, úgy elbánik Ausztriával, mint macska az egérrel.

MÁRIA: De ha a kancellár nyilvánítja Magyarországot szabad országgá, akkor a kancellár határozza meg azt is, hogy ki legyen az elnök.

NIKLAY: Én leszek az elnök.

MÁRIA: Ezt már tudja Bismarck?

NIKLAY: Nem, még nem tudja, de idejében meg fogja tudni.

MÁRIA: És én mi leszek akkor?

NIKLAY: Te leszel az elnöki palota gondnoka és felügyelője.

MÁRIA: És ha Anna életben maradt volna, ő belőle mi lett volna azon a Magyarországon?

NIKLAY *(türelmetlenül)* Nem tudom. Ilyen nincs, hogy mi lett volna. Meg-

halt, meghalt. Halottal nem lehet tervezni.

MÁRIA: Én tudok tervezgetni.

NIKLAY: Mit akarsz mondani?

MÁRIA: Azt, hogy a maga felesége lett volna.

NIKLAY *(nevetni kezd)* Az esküvőn hány vendégnek terítettek volna az elnöki palotában?

MÁRIA: Ezernek.

NIKLAY: És te vigyáztál volna, hogy ne mérgezzenek meg.

MÁRIA: Én kevertem volna bele a mérget az ételébe.

NIKLAY: Hát nem elég, hogy a szertöm, a dajkám, a cselédem, a fegyverhordozóm vagy? Nem elég?

MÁRIA: Nem elég.

NIKLAY: Mit akarsz még?

MÁRIA: Gyereket akarok magától. Sokat. Egy hadseregbe valót. Azok majd elfoglalják Magyarországot.

NIKLAY: *(nevet)* Hülye!

MÁRIA: De lehet, hogy már nem is akarok.

NIKLAY: Mi az, meggondoltad magad?

MÁRIA: Meg.

NIKLAY: Miért?

MÁRIA: Mert nem szeretném, ha a gyerekeim olyanok lennének, mint maga.

NIKLAY: *(nevet)* Legyenek magasabbak?

MÁRIA: Az nem fontos.

NIKLAY: Szebbek?

MÁRIA: Az sem fontos.

NIKLAY: Hát akkor? Okosabbak?

MÁRIA: Nem. Inkább magyarabbak.

NIKLAY: *(dühösen)* Én nem vagyok neked elég magyar?

MÁRIA: Nem.

NIKLAY: Na ne mondd. És miért?

MÁRIA: Mert a köpönyegforgató magyar, az csak kicsi magyar.

NIKLAY: Nekem csak magyar köpönyem van.

MÁRIA: Elég sokszínű.

NIKLAY: Piros-fehér-zöld színe van.

MÁRIA: Habsburg-piros, Napóleon-fehér, Bismarck-zöld.

NIKLAY: Ha nem tetszik, amit csinállok, el is mehatsz. Fel is út, le is út!

MÁRIA: Maga nagyon jól tudja, hogy nem tudok elmenni.

NIKLAY: *(gúnyosan)* Miért nem tudsz elmenni!

MÁRIA: Mert szeretem magát.

NIKLAY: Akkor meg mit oktatsz min-

dig, mintha te volnál az úr, én meg a szolgál?

MÁRIA: Mert szeretem magát.

NIKLAY: Aki szeret, az befogja a száját.

MÁRIA: Aki szeret, az kinyitja a száját.

NIKLAY: De nem az ellen, akit szeret.

MÁRIA: Nem akarom, hogy maga legyen a pojáca még huszonhét országban.

NIKLAY: *(ordít)* Menj a fenébe! Nem kellesz! Menj a fenébe innét!

MÁRIA: Nem akarom, hogy futóbolondok legyünk mindenfelé a világban, nem akarom, hogy megtagadjuk a barátainkat, nem akarom, hogy hazudjunk, nem akarom, hogy megkérdéshessék tőlünk, mennyit fizettünk egy nemlétező palotáért, nem akarom... *(Niklay magához vonja a lány fejét, megcsókolja, a csókkal beléje fojtja a szót.)*

III. RÉSZ

I. kép

1872 szeptembere.
Bismarck kancellár hivatalának előszobája.
Kint a fúvószenekar erőszakos, harcias porosz indulót játszik.
Hivatalnokok, katonatisztek sűrűnekforognak az egyszerűen berendezett helyiségben.
Aztán lassan kiürül a szoba.
A kancellár dolgozószobájába vezető ajtó előtt íróasztal. Fiatal őrnagy ül mögötte, ő a vaskancellár adjutánsa.
Az asztal mellett, díszes karosszékből Niklay ül, porosz ezredesi egyenruhájában.
Az őrnagy töri meg a csendet.
 ŐRNAGY: Ezredes úr, a mai nap már nem alkalmas. Lejárt a fogadási idő.
 NIKLAY: Értse meg, életfontosságú, hogy végre beszélni tudjak a kancellár úrral. Négy hónapja minden áldott nap itt ülök és várok.
 ŐRNAGY: A kegyelmes úr megüzente önnek, hogy a terveit írásban terjeszse elő.
 NIKLAY: Az írásnak semmi értelme, ezeket a terveket csak szóban lehet előadni.
 ŐRNAGY: Talán holnap.

NIKLAY: Nem, megvárom. Előbb-utóbb csak kijön.

ŐRNAGY: Nagyon kellemetlen, ezredes úr. Mindnyájunk számára nagyon kellemetlen lenne, ha a kegyelmes úr megneheztelne.

NIKLAY: *(dühösen)* Nem érdekel, megvárom. Elvégre az én érdemeim...

ŐRNAGY: Jól ismerjük az ön érdemeit, ezredes úr. De nem hiszem, hogy hasznos lenne az ön számára, ha ezeket az érdemeit túlbecsülné. A háborúnak vége, a béke más mechanizmus szerint működik.

NIKLAY: Ez a béke a maguk békéje, azt csinálnak vele, amit akarnak. Nekem a maguk háborújára van szükségem. És ezt a háborút ide kell, hogy adják nekem.

ŐRNAGY: Miért olyan sürgős mindez önnek?

NIKLAY: Nem magyarázkodom őrnagy úr, fáradt vagyok. Várom a kancellár urat.

ŐRNAGY: *(sértődötten)* Kérem.
A fúvószenekar egyre hangosabban játszik, majd hirtelen megszakad a zene.
Csend van a szobában.
Lassan nyílik az ajtó, és kilép rajta Bismarck kancellár. Fehér egyenruha van rajta, hatalmas bajusza majdnem az álláig ér. Mikor meglátja Niklayt, egy pillanatra megtorpan, mint aki vissza szeretne lépni, de aztán mégis meggon-dolja magát, és kifelé, az előszoba felé indul el.
Az őrnagy és Niklay fölugranak, összevágják a bokájukat.
Bismarck odalép Niklayhoz, a kezét nyújtja neki.
Niklay meg akarja csókolni a kancellár jobbát, de ő, mint a jóságos püspökök az öregasszonyok elől, elhúzza a kezét.
Niklay hangja remeg a meghiúsultságtól.)
 NIKLAY: Kegyelmes uram!
 BISMARCK: Mit óhajt, ezredes?
 NIKLAY: Kegyelmes uram, négy hónapja várok erre a pillanatra.
 BISMARCK: Mondja csak, mondja.
 NIKLAY: *(ünnepélyesen)* Magyarország sorsa az ön kezében van.
 BISMARCK: *(gúnyos hangsúllyal)* Hatvanhatban is ezt mondták a honfitársai, aztán cserbenhagytak. Klapka, Türr, a többiek. Minden segítséget megadtunk nekik, időben és kellő in-

tenzitással. Nem voltak hajlandók cselekedni.

NIKLAY: Ma más a helyzet, kegyelmes uram. Ezek az öreg árulók már nem számítanak.

BISMARCK: Ne haragudjon, a császár vár, sietnem kell.

NIKLAY: Csak két percet, kegyelmes uram!

BISMARCK: Hallgatom.

NIKLAY: Az osztrákok megint intrikálnak Németország ellen.

BISMARCK: Tudom.

NIKLAY: Ferenc József azt mondta, ön Európa rákfeneje.

BISMARCK: Tudom.

NIKLAY: A magyarok egy emberként mellénk állnának.

BISMARCK: Kik azok a mellénk?

NIKLAY: Mellénk, németek mellé.

BISMARCK (*megveregeti Niklay vállát*): Gratulálok, ezredes, magyar létére elég gyorsan asszimilálódott.

NIKLAY: (*szerényen mosolyog*) Német ezredesként is szem előtt szeretném tartani szegény, szolgaságban szenvedő hazám érdekeit.

BISMARCK: Tehát, mit óhajt?

NIKLAY: Háborút Ausztria ellen, kegyelmes uram.

BISMARCK: Nézze fiam, ez most nem megy.

NIKLAY: De miért? Tessék mondani, miért?

BISMARCK: Majd egy csendesebb napon elmagyarázom magának. Nem tudom, hallott-e arról, hogy a jövő héten idejön Berlinbe a cár és a monarchia császára? Megkötjük a német-orosz-osztrák hármasszövetséget. A cártól a Szent András-rendet, a császártól pedig a Szent István-rend nagykeresztjét fogom megkapni a jövő pénteken. Ezért nem megy.

NIKLAY: (*szomorúan*) Hát akkor mit csináljak, kegyelmes uram?

BISMARCK: Ne keseredjen el, fiam, ma Szent István-rendet kapok tőle, holnap esetleg hadat üzenek neki. A politika egyik legfontosabb kategóriája a türelem.

NIKLAY: (*sirni kezd*) Mi lesz velem, kegyelmes úr?

BISMARCK: Nyugodjék meg, nem hagyjuk elveszni, gondoskodtunk önről, ezredes. Fönt a hegyekben van egy hadifoglytábor, ahol még mindig van

egy csomó Königrätz-i magyar fogoly. Ezt a táborot óhajtjuk a maga gondjaira bízni.

NIKLAY: (*megtörli a szemét*) De én úgy tudom, kegyelmes uram, a magyar foglyok már hazamentek. A Klapka-légió tagjai is.

BISMARCK: Igen, sokan hazamentek, de azért még maradtak elegendő. Remélem, jól fogja magát érezni a honfitársai között. Ne haragudjon, de most már tényleg mennem kell. (*odaszól az adjutánsának*) Hívja ide Krementz ezredes, vele már megbeszéltem, hogy átadja Niklay ezredesnek a foglytábor parancsnokságát.

(*Bismarck barátságosan búcsút int, majd kimegy a szobából.*)

Niklay nem tudja, tovább zokogjon-e, inkább úgy dönt, hogy abbahagyja. Az őrnagy csenget, kisvártatva másik ezredes lép az előszobába. Bemutatkozik.)

KREMENTZ: Joachim Krementz.

NIKLAY: Stephan Niklay.

KREMENTZ: Megkaptam a kegyelmes úr utasítását, mely szerint a Pilsfarth-i tábor parancsnokságát ön fogja átvenni tőlem.

NIKLAY: Köszönöm. A táborban csak magyar foglyok vannak?

KREMENTZ: Igen.

NIKLAY: Ezeket miért tartottuk itt?

KREMENTZ: Bűnözők.

NIKLAY: Nem értem. Miben bűnöztek?

KREMENTZ: A legtöbb azért került büntetőtáborba, mert elcsábított egy német lányt.

NIKLAY: (*döbben*) Értem. És hányan vannak?

KREMENTZ: Tizenhárman.

NIKLAY: (*döbben*) Tizenhárman?

KREMENTZ: Igen. Kezdetben négyszázan voltak, de én meglehetősen kemény kézzel bántam velük.

NIKLAY: Szóval meghaltak?

KREMENTZ: Igen, meghaltak.

NIKLAY: Mikor vehetem át a parancsnokságot?

KREMENTZ: Két hét múlva. Egyébként ezeket most akartuk hazaengedni.

NIKLAY: És miért nem engedjük haza őket?

KREMENTZ: Hogy önnek is legyen valami elfoglaltsága.

NIKLAY: (*nyel egyet*) Ön hova kerül a táborból?

KREMENTZ: A vezérkarhoz.

NIKLAY: Tehát ezeket úgyis hazaengedték volna?

KREMENTZ: Igen, haza.

NIKLAY: Megkérhetem egy szívességre?

KREMENTZ: Parancsoljon.

NIKLAY: Amíg nem jövök, bánjon velük még keményebben, mint ahogyan szokott. Amilyen keményen csak lehet. Lógjon ki a belük.

KREMENTZ: Kérem, ennek semmi akadálya.

NIKLAY: De lehetőleg úgy, hogy azért életben maradjanak.

KREMENTZ: Meg fogom próbálni.

NIKLAY: Remélem a foglyok nem tudnak róla, hogy haza akartuk engedni őket.

KREMENTZ: Természetesen nem tudnak róla.

NIKLAY: Megkérhetem, hogy ezt is tartsák addig titokban, amíg át nem veszem a parancsnokságot?

KREMENTZ: Természetesen. Mi a terve velük?

NIKLAY: Írásban fogom a kancellár úr elé terjeszteni a terveimet.

KREMENTZ: *(kissé sértődötten)* Rendben van. Még csak annyit, elég nehéz emberek. Úgy hallottam, önnek van felesége.

NIKLAY: Cselédem van. Mexikóból hoztam.

KREMENTZ: Nem ajánlom, hogy odavigye őt. Ezek a magyarok mind szexuálőrültek.

NIKLAY: Nem csodálom, hiszen azért kerültek büntetőtáborba, mert megpróbálták elkerülni, hogy szexuálőrültekké váljanak. Ön meddig bírja ki nő nélkül?

KREMENTZ: *(sértődötten)* Kissé furcsának találok az ilyen fajta kérdészködést.

NIKLAY: Bocsásson meg, csak azt akartam kérdezni, van-e felesége?

KREMENTZ: Van. Igen, van.

NIKLAY: És hányszor szoktak közösülni egy héten?

KREMENTZ: *(döbbenetesen hebeg)* Kikérem magamnak ezt a gyalázkodást! Kikérem magamnak! Hát mit képzel ön?

NIKLAY: Ha jól emlékszem, Luther Márton kettőt engedélyezett.

(Krementz és az adjutáns szó nélkül elhagyják Bismarck előszobáját.)

Niklay egyedül maradt. Lassan, kényelmesen beleereszkedik a díszes karosszékebe.)

2. kép

A fűvőszenekar 48-as indulót játszik.

A „fogolytábor” tizenhárom lakója felsorakozva áll a kis téren, rongyos, kopott ruha van rajtuk.

A sor előtt Niklay áll honvéd ezredesi, mellette Mária honvéd főhadnagyi egyenruhában.

Niklay mellett, egy halomban tizenhárom komplett honvéd egyenruha hever. Niklay szózatot intéz a foglyokhoz.

NIKLAY: Drága fiai! Most, ebben a felemelő pillanatban, amikor újból magatokra ölthetitek dicső honvédségünk egyenruháját, kiáltunk háromszoros hurrát nagy barátunkra, a német császár öfelségére, aki újra visszaadta szabadságotokat, és lehetővé tette számotokra, hogy visszatérve szegény, de dicső hazánkba, kiűzzétek onnét gyűlölt ellenségünket, az osztrák betolakodót! Hurrá *(a foglyok háromszoros hurrát kiáltanak, majd Niklay folytatja)* Én vagyok a vezérek, Mária hadnagy az alvezér. Biztos vagyok benne, amint magyar földre lépünk, ti, tizenhárman megsokszorozódtok, és százharmincezen, sőt egymillió háromszázezen állunk majd csatasorba, hogy Ferenc Jósikát kihúzzuk az ágyából, és felakasszuk az első lámpavasra. Mielőtt elindulnánk ebből a meglehetősen rosszemlékű táborból, mindenki mondja el, kérdezze meg, ami a szívén fekszik, mert aztán már nem lesz időnk, háborúban nem szokott kérdezősködni az ember.

(Fiatal, jóképű legény lép ki a sorból.)

LEGÉNY: Ezredes úr, kérem, hogyan szaporodunk meg?

NIKLAY: Bementek a házakba, fiam, és kihívjátok a férfiakat.

LEGÉNY: És ha nem jönnek ki?

MÁRIA: Akkor kihozzatok a lányokat, lefektetitek őket a fűre, és majd mindjárt kijönnek a férfiak is.

LEGÉNY: A lányokkal már megjártuk egyszer, miattuk kerültünk ide.

MÁRIA: Nem örültök neki, hogy ide kerültetek?

LEGÉNY: De igen, örülünk.

MÁRIA: Miért?

LEGÉNY: Mert így jutott nekünk osztályrészül az a szerencse, hogy Niklay István ezredes úr keze alatt mehetünk haza harcolni a hazáért.

MÁRIA: Jól van, látom tudjátok, amit kell. Most azt mondd meg nekem, hány osztrákot kell egy magyarnak megölni?

LEGÉNY: Az mindig attól függ.

MÁRIA: Mitől?

LEGÉNY: Hogy hány puskájuk van.

MÁRIA: Ha sok a puskájuk?

LEGÉNY: Akkor sokat kell megölni.

MÁRIA: Ha kevés puskájuk van?

LEGÉNY: Akkor is sokat kell megölni.

MÁRIA: Miért?

LEGÉNY: Hogy lássák azok, akiknek sok puskájuk van.

NIKLAY: Remek, remek! Most öltözzetek át, fiúk, ragadjátok meg a fegyvereiteket, és indulunk neki a hegyeknek!

(A foglyok gyorsan levetkőznek, s magukra veszik a honvéd egyenruhát.)

A fúvószenekar tüzes indulót játszik.

Niklay és Mária az élre állnak, elindulnak. A „honvédek” utánuk.)

3. kép

„A honvédcsapat” csendben táborozik. Niklay hirtelen felül, trombitát vesz a kezébe, és ébresztőt fúj rajta.

Lassan szedelőzködnek az emberek.

Mária Niklay mellett alszik, ő is felébred, lassan feláll, Niklay kiabál.

NIKLAY: Fiúk! Hát itt vagyunk hazánk kapujában, megérkeztünk az ígért földjének küszöbére! Sirjatok, fiaim! *(a parasztleányok csodálkozva nézik vezérüket, nem mozdulnak, Niklay ordít)* Sirjatok! Látni akarom a könnyet a szemetekben! Nem sírtok? Jó, ne sirjatok, annál hősiebben fogtok harcolni. Az első magyar falu Kostya lesz. Van köztetek kostyai? Szóval nincs köztetek kostyai. Azt hittem, van. Na, nem baj, induljunk el, evés közben jön meg az étvágy.

(Az előző jelenetben szereplő parasztleány lassú léptekkel odamegy Niklay és Mária elé.)

LEGÉNY: Ezredes úr, kérem, mi itt a többi társammal együtt elhatároztuk, hogy mondani szeretnénk valamit az ezredes úrnak.

NIKLAY: *(derűsen)* Mondd csak, fiam, mondd csak, hallgatlak.

LEGÉNY: Azt határoztuk el, ezredes úr, hogy nem harcolunk mi többet senki ellen se, hanem hazamegyünk a családhhoz, ha már itthon vagyunk.

(Niklay döbbenten nézi a legényt, nem hisz a fülének. Amikor aztán felfogja, hogy miről is van szó, tajtékozni kezd.)

NIKLAY: Mit beszélsz, te hálátlan barom? Hazahoztalak benneteket a halál kezei közül...

LEGÉNY: *(közbevág)* Azért is nem akarunk újra a kezei közé kerülni.

NIKLAY: Visszapofázol? Belepofázol?

LEGÉNY: Az ezredes úr kérdezte, hogy mit határoztunk el.

NIKLAY: Fel fognak akasztani benneteket az osztrákok.

LEGÉNY: Nem csináltunk ellenük semmit. Mellettük harcoltunk a németek ellen, amikor elfogtak minket. Azóta a táborban ültünk. Ezért nem bánthatnak. Látni akarjuk újra a családot, a jószágot. Azért, hogy hazahozott bennünket, nagy köszönetet mondunk az ezredes úrnak, de nem teljesíthetjük továbbra is a kívánságait. Azt határoztuk el, ezredes úr, hogy nem harcolunk mi többet senki ellen se. Elegünk volt belőle. Nekünk teljesen mindegy, melyik úr füttyöl a fülünkbe. Ha a maga majorjában dolgozunk, magáé a bőrünk, ha osztrák az úr, akkor ő szedi le rólunk. Azért, hogy megcserélődjenek az urak, nekünk nincsen kedvünk többet verekedni. Maga azt szeretné, ha csak maga parancsolgatna nekünk, mi meg azt szeretnénk, ha senki se parancsolgatna nekünk. Ezért aztán sohase tudunk mi megegyezni egymás között, ezredes úr. Mi most hazamegyünk szépen a faluba, a tanyára, és ebben az atyáúristen se tud megakadályozni bennünket.

NIKLAY: *(a többiekhez, a legényre mutatva)* Áruló! Fogjátok el! Kötözzétek meg!

(Senki se mozdul, Niklay farkasszemtel néz „seregével”, majd hirtelen nekítámad a legénynek, arcul akarja vágni. A legény kivédi az ütést, és hatalmas pofont ad Niklaynak, aki a földre zuhan. Nagy nehezen feltápáskodik, és most a többi legény felé rohan. Megáll előttük.)

NIKLAY: Bitang árulók! Rohadt bar-mok! Majd adok én nektek! Gyáva állatok! Kívégzek mindenkit!
(A pisztolyához nyúl, de a legények gyorsabbak, kiveszik a kezéből, messzi-re dobják, őt pedig megkötözik, és le-ültetik a földre. Tovább ordítózna, de a száját is betömik. Mária mozdulatlanul ül mellette, döbbenten nézi gazdáját. A legények villámgyorsan levetik zubbonyukat, egy halomba dobálják őket, az-tán a fegyvereket, a szerszámokat, ásó-kat, baltákat is odahajítják a zubbonyok mellé. Csak a nadrág és a tehér ing ma-rad rajtuk. Gyorsan eltűnnek, szétszé-lednek, elindulnak „haza”, vissza se néz-nek.)

4. kép

A fúvószenekar 48-as indulót játszik. Mária ott áll az összekötözött Niklay mellett.

Átöleli, össze-vissza csókolja az arcát, a nyakát, aztán kiveszi szájából a ken-dőt, leveszi kezéről a kötelet.

A zenekar elhallgat.

A férfi feltápáskodik, lép kettőt-hár-mat, majd magába roskadtan megáll, nem mozdul. Mária szólal meg.

MÁRIA: Elmentek.

NIKLAY: Mi is elmegyünk. Indulunk.

Mindjárt indulunk.

MÁRIA: Hova, gazdám?

NIKLAY: Bem apóhoz, Marikám, Bem apóhoz.

MÁRIA: Nem értem. Kihez?

NIKLAY: Pedig elég hangosan mond-tam, nem? Bem apóhoz, Aleppóba.

MÁRIA: Oda nem mehetünk.

NIKLAY: Mert messze van?

MÁRIA: Nagyon messze van.

NIKLAY: Nem baj, van időnk.

MÁRIA: Van. Időnk van.

NIKLAY: Rosszak az utak?

MÁRIA: Nagyon rosszak az utak.

NIKLAY: Te voltál már ott.

MÁRIA: Igen, voltam.

NIKLAY: Milyen utak vannak arra-felé?

MÁRIA: Kőutak is vannak, de legin-kább földutak.

NIKLAY: Ugye Bem apó nem csap be minket?

MÁRIA: Nem csap be. Biztosan nem csap be.

NIKLAY: A lábán három seb volt. Em-lékszel rájuk?

MÁRIA: Beteg volt Erdélyben, akkor lettek rajta a sebek.

NIKLAY: *(mosolyog)* Azt mondta egy-szer: „Vigyázzanak, mert a sebeim is látják magukat!” Szeret téged?

MÁRIA: Még kislány voltam, amikor ott voltam. Akkor szeretett.

NIKLAY: El fogom neki mondani, meny-nyire megromlott itt minden. Nincsen már érett gyümölcs, és a házak is már régen elvirágoztak. A kémények között kellene menni, nem?

MÁRIA: Lehetséges.

NIKLAY: Gyere, menjünk, mert mérges lesz, hogy ennyit késünk. Merre is van? Merre is kell menni?

MÁRIA: Nem tudunk elmenni hozzá.

NIKLAY: Miért nem tudunk? Nem en-gednek át a határokon?

MÁRIA: Nem engednek át.

NIKLAY: Egyiken se?

MÁRIA: Egyiken se.

NIKLAY: Ő elénk jön. Megérzi, hogy megyünk.

MÁRIA: Nem tud elénk jönni.

NIKLAY: Miért?

MÁRIA: Mert Bem apó már húsz éve halott.

NIKLAY: *(mint aki felébredt)* Tessék?

MÁRIA: Maga is tudja jól, húsz éve már, hogy meghalt.

(Niklay rámered a lányra, aztán mo-tyogva mondja.)

NIKLAY: Hazudsz.

MÁRIA: Nem hazudok. Higgye el, az igazat mondom. Láttam, amikor meg-halt. Olyan kicsi lett, mint a nyak-láncomon a kereszt.

NIKLAY: *(örjöngeni kezd)* Hazudsz, te kurva! Azt hiszed, meg tudsz állítani? Azt hiszed, te is hazamész az ólba, az árok szélére? Hát nem mész! El-indulsz előttem, mutatod az utat, el-vezetsz egészen odáig! Egészen odáig, aztán elengedlek. Mehetsz, amerre akarsz, amerre látsz. De most elin-dulsz!

(Felveszi a pisztolyát, ráfogja a lányra, aki szó nélkül elindul előtte.)

A fúvószenekar 48-as indulót játszik.

Eltűnnek a kijáratban.

Üres a színpad.

Kisvártatva a másik oldalon tűnnek fel, visszaérkeznek kiindulási pontjukra.

Niklay homályos tekintettel vizsgálja a

helyszínt, lassan rájön, hogy ugyanoda érkeztek vissza, ahonnan elindultak.

Elftulladó hangon mondja.)

NIKLAY: Mindig becsaptál. Akárhányszor adtam oda a tenyeremet, mindig mást írtál rá, mindig mást olvastál ki belőle. Bűdös kurva vagy te is, mint a többiek. Na, menjünk tovább! Ha még egyszer visszavezetsz ide, agyonlőlek! Menjünk!

(Újból elindulnak, Mária szó nélkül megy, Niklay utána.)

A fúvószenekar ismét 48-as indulót játszik.

Újból feltűnik a másik oldalon Niklay. Egyedül van, Mária már nincs vele.

Megint észreveszi, hogy ugyanarra a helyre érkezett vissza, hogy nem tud elmenni innét.

Megáll az egyenruha-halom mellett, elvesz egy ásót a szerszámok közül, elkezd ásni a színpad közepén. Közben motyog magában.)

NIKLAY: Bem apó, te is tudod, milyen nehéz. Itt vagy, ide jöttél nekem, hogy valamit mondjal, és lesüllyedtél ide, a kövek közé, hogy ne kelljen beszélned. Lemegyek, hogy legalább valamit halljak. Ha nem mondod, akkor is.

(Lassan kiássa a gödröt, kövek, föld magasodik a partján.)

Leteszi az ásót, belelép a gödörbe, belefekszik, és elkezdi lassan magára húzni a köveket, a földet.

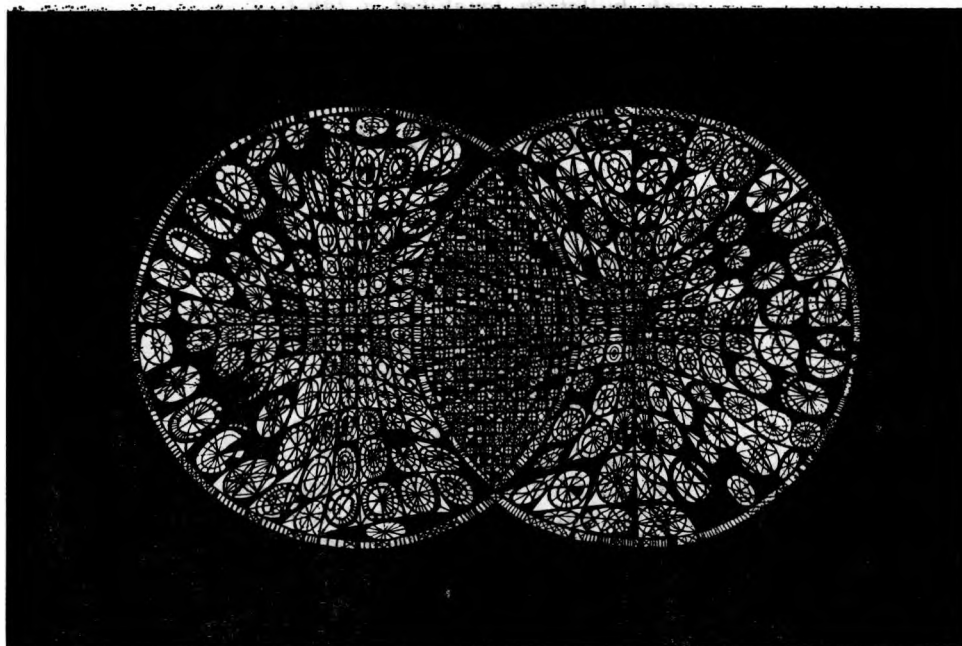
Lassú lépetekkel érkezik a helyszínre Mária.

Tétován megáll, keresi Niklayt, aztán hirtelen megérti, mi történt.

Zokogva a sírra veti magát.

Aztán feláll, a legények szétszórt zubonyait összeszedi, „dombot” emel belőlük a gödör tetején.

Miután betejezte az „emlékmű” építését, a közönség felé fordulva énekelni kezd. Gyászszóval énekel.)

Büntetés

*Szép kis nyírfácska voltál. Miért kellett
a holt királylány bőre? Minek-minek?
Látod, mindig csak hazafutsz –
susmorognak a fák.*

*Itt, ha megnősz, kívágnak. Jó sor.
Ott meghalsz.
Miért jöttél vissza? Már megint félsz?
Nyírfának lenni jobb?!*

*Nincs több csere. Maradjon most már rajtad
a holt királylány bőre. Megöregszel,
s elásnak, mint a többit.
Ne gyere többet.*

*(S hullatják megvetően,
fölszegett koronával,
csak hullatják levelüket a fák.)*

Farkas-nóta

*Repülne, repülne, repülne,
keserű szíveimtől repülne,
keserű ínyemtől repülne,
rászakadt bűbájtól repülne,
útálatosságtól repülne,
te ismerted, hozzád repülne,
nem engedjük.
Menekülne halvány neszeiktől,
menekülne nyírfa nedveiktől,
menekülne mindentől a zuhanásig.
Menekülne: hozzád nem mehet.
Menekülne: Nyakunkon nem maradhat.
Szökne, de most már . . .
Föl kell talnunk.*

Sorskovácsok

IV.

Az első telefonhívás után néhány hét múlva jött a következő:

– Halló... Kapcsolom az elnök elvtársat...
– Itt T. László beszél. Szervusz. Mikor jössz hozzánk? Már nagyon várunk... – Gyorsan, kapkodva beszélt, mint aki meredek lépcső tetején áll. Lélegzése a kagylóba hallatszott.

Hát ezek, úgy látszik, komolyan veszik a dolgot – gondoltam. Valóban, könyvet akarnak...

Elképzeltem arcát a drót túlsó végén. Széles íróasztal mögött ül, kövér teste lefolyik a székről. Százhusz kiló, nehezen veszi a levegőt, légszomjjal küzd. Párnás ujjaiával ceruzát pörget, s amíg velem beszél, aktákat lapozgat egykedvűen. Asztalán csikkekkel teli hamutartó, kávéscsészék, metszett konyakospoharak. Most ért véget az értekezlet, a titkárnő szellőztet... Könyvet akar a szövetkezetről. Úgy látszik, nyugdíj előtt áll, talán nem kapott meg valamilyen remélt kitüntetést, s most azt akarja, hogy a fehér könyvlapok emeljék az égbe. Bizonyára olvasott valamit Michelangelo és a pápák kapcsolatáról. Ha van gépkocsivezetője, van két titkárnője, miért ne lehetne házi protokollfőnöke, sajtótitkára, aki megírja majd a szövetkezet dicsőséges történetét, különös tekintettel az ő uralkodására?

Kíváncsivá tettek a szavai. A bontakozó képet csak az zavarta: mintha mégis lenne valami fogalma arról, hogy mi a szociográfia. Azt mondja, ismeri a városról írt könyvemet. Vagy csak látta valakinél, de el nem olvasta? Elhatároztam, most már mindenképp fölkeresem.

Kövér, téesz-elnökre emlékeztető, hebrencs figurával vártam a találkozást. Kinyílt az elnöki szoba ajtaja. Karcsú, intellektuális arcú férfi fogad. Mintha most tette volna le a teniszütőt, s két szett között nyújtáná a kezét. Teste kissé előregörnyed, mint a magas embereké, akik zavarban vannak, ha náluk alacsonyabb növésűvel kell beszélgetniök. Gyorsan leültet:

– Parancsolj, foglalj helyet. Nagyon köszönöm, hogy eljöttél...

Rövid ujjú, barnakockás inget visel. Mozdulatai frissek, koncentráltak, célirányosak. Leveszi a csontkeretes szemüveget, és kék szemét rám emeli. Játékos fények futkosnak benne. Negyvenöt-ötven évesnek látszik. Amikor lehajtja fejét, hátrafésült, őszülő haja lazán a szemébe hull. Arca lent keskeny, homloka széles, boltozatos. Arra gondolok, olyan a feje, mint egy megpúpozott fagyaltos tölcsér.

Nem tudom magamban elnyomni a kérdést:

– Mondd, miért akarod, hogy írjak rólatok? Remélem, nem dicséretet vársz. Ha ismered pécsi könyvemet, sejtethed, nem fogom elhallgatni a rossz szat sem, amit látok, hallok. El tudjátok viselni a kritikát?

Fölteszi, aztán gyorsan leveszi szemüvegét.

– A tapasztalatokat, a tanulságokat akarjuk megosztani. Azt akarjuk,

hogy az általánosíthatót mondd el. A másutt is érvényeset mutasd föl... Soha nem gondoltam arra, hogy valami szokványos, hagyományos üzemtörténetet írjal. Fölsorolásokkal, eseményekkel, statisztikai adatokkal, grafikonokkal, termelési eredményekkel, meg minden istennyilával teli. A könyv rólunk, de mindenkihez szóljon... Hogy kritikát is tartalmaz? Miért kellene attól tartani? Soha nem akadályozott a munkámban, ha valamilyen kérdésben vitára került sor. Csak a vita hozza meg a kérdések tisztázását. Nem akarjuk, hogy csak a jót ird meg. Az élet minden oldalát meg kell mutatni... A vezetőségi üléseken is szóbakerülnek a hibák. Elmondok egy esetet. A színesfém üzem elvállalta egy hétmázsás bronzpersely öntését. Annak ellenére, hogy a műszaki gárda a legjobb akarattal kezelte az ügyet, s az emberek az üzemben is mindent megtettek, mégsem sikerült az öntés. A persely tönkrement. Amikor kitudódott, az egyik technikus telefonon kiszólt a központból: „Na, gyerekek, ezt nektek még gyakorolni kell!” Az emberek el voltak keseredve. Kimentem hozzájuk, és megvigasztaltam őket. Azt mondtam, azért nem sikerült az öntés, mert a feltételek nem voltak megfelelőek. Jobb szervezéssel meg lehet csinálni... És a második nekirugaszkodásra leöntötték a perselyt. Elvileg fegyelmi eljárást is lehetett volna a nyakukba akasztani. De akkor közömbösségre tanítottam volna őket. Soha nem csinálták volna meg a perselyt, és soha többé nem kezdeményeztek volna...

Már egy éve odajártam a szövetkezethez, s már félig elkészült a könyv, amikor megkértem az elnököt, hogy ülünk le beszélgetni. Hevesen tiltakozott: Ne róla írjak, csak a szövetkezetről... – De hogyan lehet a szövetkezetről írni az elnök nélkül? – érveltem.

Az egyik délelőtt aztán kimentünk a színesfém öntödébe (választásából is éreztem, hogy ez a legkedvesebb üzeme), és leültünk az üzemvezető irodájában.

– Itt talán nem talál ránk, és nem zavar senki – mondja, amikor letelepszünk a kagylófotelokba.

– Gyerekkorodról beszélj – kérem.

Lehunyt szemét, s bal kezének két ujjával megdörzsöli szempilláit.

– 1925. november 3-án születtem Mecsekszabolcsra. Ott végeztem el a hat elemet. Aztán beiratkoztam a pécsi Zrínyi utcai polgári iskolába. Gyalog jártam be, esőben, hóban, fagyban. Három osztály után elmentem dolgozni, s a negyediket magánúton fejeztem be, de úgy, hogy már karácsony előtt az egész évi tananyagból levizsgáztam. Utána beiratkoztam a felsőipari iskolába, ahol gépészetet tanultam. 44-ben fejeztem be. Ez három éves oktatási forma volt, oklevelet, mesteri címet adott, de nem lehetett vele egyetemre menni. Mire emlékszem leginkább az iskolai évekből? A történelemórákra. A polgáriban az igazgató, G. Mátyás tanította. Ahogy az elő tudta adni a dolgot! Azt hiszem, Démoszthenésről volt szó. Fölállt a katedra szélére, tarisznyát kanyarított a nyakába, malaclopót terített a vállára, rángatózott, dadogott, kavicsot dugott a nyelve alá. Mindent megjelenített. Ezt nem lehet elfelejteni, ez megmarad az emberben. Azt a mindenét! Negyven év után is magam előtt látom... A felsőipariban L. Jóska tanította a magyart meg a történelmet. Fiatal ember volt, nem sokkal idősebb nálunk, összehaverkodtunk. Magunk között Vigécnek hívtuk. Magyarból meg történelemből mindenkinek jelese volt az osztályban. Kivizsgálták az ügyet, de a tanfelügyelő se mondhatott semmit. Jóska olyan jól adta elő az anyagot, kicifrázva, hogy minden bennünk maradt. Egy műszaki ember ilyenre nem képes. Ezek az igazi tanár

típusú emberek. Ilyeneknek kellene az iskolában tanítani. A történelem most is érdekelt. Napóleonnál, Nagy Sándornál szeretek olvasni...

– Szüleid?

– Édesapám bányakovács volt, szállítógépész. 19-ben a komlói munkás-tanács tagja. Szervezett, agitált, röpiratot terjesztett. Pécs felszabadulása előtt három héttel, 44. november 3-án letartóztatták. Épp a születésnapomon vitték el a csendőrök. Tizenkilenc éves voltam akkor. Két nap múlva bevagoníroz-ták, és azóta nem láttam. Egy németországi táborban pusztult el. Politikai okokból összesen tizenhárom embert vittek el akkor Szabolcsról. Mind szoc-demek voltak. Egyedül Tolnai József jött haza. A szociáldemokrata párt egyik helyi vezetője, 45-ben Pécs polgármestere lett. Ő adott tájékoztatást apám utolsó hónapjairól.

Az elnök éppoly tárgyilagosan beszél, mintha azt mondaná: apám orvos, tanár vagy földműves volt, és tüdőgyulladásban halt meg.

– Mi volt édesapád keresztnéve?

– István.

Eszembe jut, hogy ezt a nevet Pécsen már többször hallottam. A gyár-városi iskola úttörőcsapata T. István nevét viseli, s Pécsszabolcsra, a Hősök teréről dél felé nyíló egyik utcát is róla nevezték el.

– Több mint egy éve ismerlek, de soha nem beszéltél erről...

– Miért? Beszélnem kellett volna?

– Nem. De egyáltalán nem úgy viselkedsz, mint aki olyan városban él, ahol az apjáról utcát neveztek el.

– Miért? Hogyan kellene viselkednem?

– Ne haragudj, nem ilyennek képzeltem el egy veterán, egy munkás-mártír fiát...

Az elnök elneveti magát.

– Én viszont azt tartom természetesnek, hogy eddig nem tudtad rólam... Nemrég járt nálam az egyik üzem szocialista brigádja. Azt mondták, apám nevét vették föl, s arra kértek, hogy meséljek róla. Csak azt tudtam mondani, dolgozzanak rendesen.

Hosszan hallgatunk. Az elnök cigarettára gyújt, mélyet szippant, és le-hunyja szemét.

– A felszabadulásnál hagytuk abba – riasztom föl.

– 44-ben én lettem a családfenntartó. Apám már meghalt, anyámról nekem kellett gondoskodni. Elmentem a bányába csillésnek. Egy év múlva bányalakatos lettem. Ez volt a nagy széncsaták korszaka. 45-ben Rákosi Mátyás beszélt a mecsekszabolcsi bányászgyűlésen... 47-ben beiratkoztam a jogra. Zöld könyvvél vettek föl. Így mondták akkor. Piros könyvvél vették föl azokat, akiknek megvolt az érettségijük. Nekem hiányzott. Meg kellett szereznem az érettségit. Elmentem a gimnáziumba, latint kezdtem tanulni. Aztán beiratkoztam a felsőipari iskolába, ahol a villamos tagozaton végre adtak egy papírt, amellyel rendes hallgató lehettem a jogon. Egy évig maradtam ott. Emlékszem egy öreg profra. Nagyszerűen adott elő. Az első meg az utolsó órákat tartotta, ezzel fogta meg a hallgatókat. Nagyon halkan beszélt, de olyan iszonyú csönd volt az óráin, hogy a légy zümmögését meg lehetett hallani. Te Úristen! Mire emlékszik az ember! Az egyik példája ez volt: Ha a ház ablaka a szomszéd telekre néz, vajon kinyithatja-e a tulajdo-nos... Az ilyesmi mindig megmarad.

– Párhuzamosan csináltam mindent. A bányatelepen MADISZ-titkár vol-tam, jogra jártam, s közben melót is végeztem: térszotásodró gépet gyártottam

otthon, a pincében egy satupadon... Van egy fiam, elmúlt húsz éves, most végezte az első évet az orvosi egyetemen. Mindig mondom neki: ilyen korban kell megfogni a munkát... A napokban bejött hozzám az egyik dolgozónk. Üzemvezető Szabadszentkirályon, s most végezte el a főiskolát. Amikor behozta az üzemmérnöki diplomáját, melyen a tinta még meg se száradt, a füléig szaladt a szája. Elbeszélgettünk. Ő is azt mondta: Nem szabad sajnálni a gyerekeket. Az a baj, ha nem terhelik le a srácokat...

– Közben rendeződött édesanyám nyugdíja, s az első év után abba hagytam a jogot. Őszintén szólva nem is nagyon érdekelt. 48 őszén értesítést kaptam, hogy fölvettek külföldi ösztöndíjasnak a Szovjetunióba. Novemberben elutaztam az Uralba. A szverdlovszki bányaelektrogépészeti egyetemen tanultam hat évig. Az első idő iszonyatosan nehéz volt. Mi még úgy mentünk ki, hogy nem volt nyelvi előkészítés. Meg kellett tanulni oroszul, hogy meg lehessen tanulni a szaktárgyakat. Az első év végén már szemüveget viseltem. Szverdlovszkban mintegy százan, azon az egyetemen mindössze négyen voltunk magyarok. Évente egyszer utazhattunk haza, sőt az első két évben nem is voltam itthon, úgy összejöttek a vizsgák.

– 54-ben jöttem végleg haza. Másfél évig a komlói széntrösztnél dolgoztam. 55 novemberében átjöttem az Uránhoz. Akkor bontakozott a hazai urániumbányászat. Én voltam az első magyar mérnök a vállalatnál. Itt dolgoztam tizenhárom és fél évig. Ez nagy idő. De nem egyetlen beosztásban töltöttem el. Akkor elmentem volna menten. Végig se tudom számolni, annyi minden voltam. A kutatási üzem vezetője. Az osztályozó üzemvezetője. Külker főmérnök. Területi párttitkár... Utána a Sopianae Gépgyárba kerültem. Ott három évig dolgoztam. Hogy mit csináltam? Én voltam az igazgató.

– Miért jöttél el a Sopianae-ból?

– Miért? Szabályosan leszámoltam, mint egy fizikai dolgozó. A központ miatt. Engem senki sem küldött el. Nem engedtek dolgozni. Mindenben fékeztek bennünket. Rossz szellem uralkodott akkor a pesti központban. 68-tól 71-ig voltam a Sopianae-ban. A 69-es gazdasági esztendő úgy zártuk, hogy a vállalat össztermelése harminc millió volt. Ebbe a Sopianae 18,2 milliót adott. Több mint a felét. De a központban nemhogy örültek volna, féltékenykedni kezdtek. Ha lejöttek Pestről, parancsolgattak. Szerettek inni. Szűzlányokat akartak. Satöbbi, satöbbi. Amikor láttam, hogy ebből baj lesz, leszámoltam. Alighogy eljöttem, csődbe jutott a vállalat. A trösztigazgatót leváltották, a gyárat az Egyesült Izzó bekebelezte. Akkor volt itt egy kilátás. A szövetkezet válságos korszakát élte. Bementem az illetékesekhez. Satöbbi, satöbbi. Hetedik éve, hogy itt dolgozom.

Szavai néha nekiiramodnak, máskor megbokrosodnak, nehezen akarnak mondattá formálódni. Agya gyorsabban jár, mint a nyelve. Kis szünet után megszólalok:

– Ennél a szövetkezetnél mérnök az elnök. Véleményed szerint minden mérnök lehet szövetkezeti elnök?

– Semmi esetre sem. Az emberek különböző típusúak. Van, akinek nincs irányító képessége. De ez nem von le semmit a mérnök értékéből.

– És az jó lenne, ha minden szövetkezeti elnök mérnöki diplomával rendelkezne?

– Ez sem törvényszerű. Van olyan vállalat, amelyet mérnöki képesítés nélküli ember kitűnően elvezet. Technikummal is jó menedzser lehet valaki. Persze ha képezi magát, ha tanul, csak nagyobb lesz a látóköre.

- Te minek tartod magadat? Mérnöknek, szakembernek, vagy szervezőnek, irányítási szakértőnek?

- Szakvonalon szeretnék istenigazában dolgozni. Van néhány szabadalmam. De most nincs ilyesmire időm. A szakmát nem lehet félvállról csinálni... Az is igaz, hogy nem szeretek irányított lenni. S ha már elnök lettem, talán mégis jobb, hogy a vezetéshez, a szervezéshez is van érzékem. És zöld utat adok azoknak, akikben van alkotásra képesség. Csak magamnak nem adhatok zöld utat.

- Szerinted az elnök azt mondja meg, hogy mit csináljanak az emberek, vagy azt, hogy hogyan tegyék?

- Itteni munkámban természetesen a szervezés, az irányítás került előtérbe. De gépész vagyok, s a szakmai kérdésekhez is van mondanivalóm. Nem kívülről nézem a dolgokat, hanem közösen belemélyedünk.

- Mi a jó a szövetkezetben? Mi az előnye az állami vállalattal szemben? És mi a hátránya?

- Előnye: a lehetőségei, az önállósága. Döntéseit maga hozza. Nem kell mindjárt a központba futni. Rugalmasabb, mint a gyár. A piac és a saját igényeihez alkalmazkodik. Hátránya: a kutya se támogatja. Hagyják magára... A szövetkezeti ipar ma már nemcsak szolgáltatást tud végezni. Van olyan szövetkezet az országban, ahol magasabb színvonalon folyik a termelés, mint számos gyárban. Például a budapesti írószergyártó szövetkezet. Fűzőgépeket, töltőtollakat készít. Itt az emberek kizárólag automata gépsorokon dolgoznak...

- Hogyan emlékszel vissza a szövetkezetről eltöltött hat évre?

- 72 végén kezdődött, s 73-ban végigsöpört a dekonjunkció. Nem volt munka. Az öntöde csak kétnaponként tudott önteni. Futni kellett a piac után. Leálltak a beruházások. Nem volt megrendelés. A beruházási stop eredményezte ezt. 74-ben aztán megváltozott a helyzet. Feloldódott a nyomott állapot. 75-ben már vidámabbak voltunk. S azóta tart a lendület.

- Hányadik elnöke vagy a szövetkezetnek?

- Nem számoltam meg. Csak azt tudom, hogy sokan voltak. Egy tény: én hat éve itt vagyok.

- És meddig maradsz?

- Nem forgatok a fejemben ilyen gondolatot. Amikor idejöttem, azt hittem, három évnél tovább nem leszek elnök. Mégis itt vagyok. Meddig maradok? Ha megbénítanának, ha lezárnák a fejlődés útját, akkor elmennék. Most a szabályozók eléggé megszorítottak bennünket. De ha bejön a tokmánygyártás, ha az Országos Öntöde Vállalattal létrejön a kapcsolat, akkor meg tudunk mozdulni, akkor erőteljes fejlődés indulhat meg...

- Nem vagy csalódott ember? Az Urán párttitkára, a Sopianae igazgatója voltál...

- Nagyon jóban vagyok az uránosokkal. Persze lehet, hogy nem kellett volna tizenhárom és fél évig ott maradnom. Nem én találtam ki: egy menedzser tizenöt év alatt legalább öt helyen legyen. Különben ellaposodik, elszürkül a személyisége.

- Fizetésedet ki vagy mi szabja meg?

- A KISZÖV megajánlja a bért, s a közgyűlés hagyja jóvá. A szövetkezetről a dolgozók jó része alapbért kap, s ezt az év végi részesedés egészíti ki. A részesedés egyre kisebb mértékben emeli meg a keresetet. Vannak, akik teljesítménybérben dolgoznak, náluk a munka jobban befolyásolja a bért. De ha itt vitézkötésben dolgoznánk, ha mindenki megtáltosodna, a bér-

színvonalat a tárgyévben akkor sem léphetjük túl. 1977-ben szövetkezetünk-nél az egy főre vetített éves bér 35 700 forint. Ebből kell gazdálkodni.

– Amikor a szövetkezethez jöttél, hogyan fogadtak?

– Már korábban tapasztaltam, hogy az emberekben több érték van, mint amennyit föltételezünk róluk. Ugyanabból az emberből, ha alacsony szinten dolgozik is, más légkörben, hallatlan értékeket lehet felszínre hozni. A szövetkezetnél korábban egyetlen mérnök sem dolgozott. Amikor idejöttem, vád ért, hogy na most jönnek utánam a mérnökök. Ehelyett ma mind azok vannak vezető állásban, akik korábban is itt dolgoztak, de valami szürke posztot töltöttek be. Az emberekben benne van az alkotás képessége, csak ki kell bontakoztatni. Sokszor önmagukat sem ismerik. Ez a vezető kötelessége. A változáskor nem kell mindenkit lecserélni, magától is szelektálódik a társaság. Sikerekhez kell juttatni az embereket. Amikor a présöntő készült, szoltunk G. Jancsinak, csináljon meg egy munkát. Nem sikerült neki elkészíteni. És másodszorra is el kellett dobni. Pedig benne volt már egy napi munkája. Ha én akkor elveszem a fiútól a munkát, soha az életben nem fogja megcsinálni. Nem szídtuk meg. Elbeszélgettünk vele. És harmadszor is megkapta a tengelyt. És harmadszorra sikerült megcsinálnia. Fülíg nyílt a szája az örömtől. Ha nem így történik, milyen közömbös ember lenne most? Sz. Jancsi, a pellérdi üzemmérnök jelentkezett egyszer, hogy csinál egy kokillázó gépet. Zöld utat adtunk neki. Megcsinálta. Helyes, ha az ember támogatja a kezdeményezőket. Ott bejön az eredmény. Jó pár embert persze el kellett küldeni.

– Melyek a vezetői elveid?

– Nem állítottam még össze. Most megpróbálom. Először: Mindenkinek nyitott az út, a tehetségesek és az arra érdemesek följebb léphetnek. Hagyni kell a kezdeményezéseket. Ez nagy ütüerő. Másodszor: Kudarckok esetén is megértéssel kell lenni az emberek iránt. A nehézségeket át kell hidalni. Még az ügyészi gyakorlatban is az egész embert kellene nézni, nemcsak a helytelen döntést. Különben az jut előnyhöz, aki nem csinál semmit. Harmadszor: A lazaságot keményen meg kell fogni, mert különben elburjánzik. Negyedszer: A személyek megfelelő kiválasztása. Minden ember számára meg kell találni a neki megfelelő helyet. Mert az egyén legtöbbször nem ismeri föl, s ilyenkor a vezetésnek kell helyette gondolkodni. Ötödször... De nem folytatom. Még az Uránnál kezembe került egy kis füzet, Tyerescsenko írta, *Szervezés és irányítás* a címe. A szerző harminc évet töltött az Egyesült Államokban, több egyetemen tanított, gyárakban, farmokon tanácsadóként dolgozott. 1960-ban visszatért a Szovjetunióba, s amikor a füzetet írta, az ukrán mezőgazdasági minisztérium egyik kutatóintézetében tevékenykedett. Sok érdekes javaslatot tartalmaz a munkája. A füzetet elolvastam, kijegyzeteltem. A szerző hangsúlyozza: nem másolhatjuk le a szervezés és az irányítás kapitalista formáit, de ami ésszerű és nálunk is alkalmazható, azt nem szabad elvetni az amerikai tapasztalatokból... Természetesen mindig átlapozom a hazai szakfolyóiratokat is, s elolvasom a korszerű vezetéssel foglalkozó cikkeket... Legutóbb a nagytermes irodákról találtam egy érdekes írást. Sok helyen idegenkednek tőle. Pedig számos előnye van. Könnyebb megoldani a központi légkondicionálást. A vezető át tudja tekinteni az egész munkahelyet. Átszervezésnél nem kell falat bontani, ajtót áthelyezni, csak az íróasztalokat kell átcsoportosítani, odébb tolni. Zaj nincs a teremben, csak egy általános tónus, olyan, mint az étteremben. Több felé láttam már ilyent. Ha egyszer módomban állna, én is nagytermes irodákat építtetnék...

– De nem ennél a szövetkezetnél. Ekkora méretekhez? – vetem közbe. Az elnök nem érzékeli a kérdés mögött az iróniát. Kezembe adja V. I. Tyerescsenko füzetét. Látom, a borítón belül vezérszavak vannak följegyezve. „1. telefon (20. oldal). 2. státusz kihasználás (20. oldal). 4. szoba hőmérséklet (25. oldal). 5. gépirónők munkafeltételeinek javítása: 30%-kal jobb munka (26. oldal).” És így tovább...

Rámutatok az első sorra:

– Miért irtad ide ezt a szót, telefon?

– Nálunk mindenki szabadon használhatja a cég telefonját. Ha persze sokat udvarol, rászólunk.

– Nemrég láttam egy esetet – mondom. – Az egyik kórházban egy súlyos beteg miatt bent kellett maradnia az orvosnőnek. Kilenc óra elmúlt, s hazatelefonált a férjének, hogy ne várják. Amikor letette a kagylót, elővette a tárcáját, és egy forintost helyezett a készülék melletti papírdobozba.

Az elnöknek fölugrik a szemöldöke:

– Én ilyen munkahelyen egy pillanatig se tudnék megmaradni.

Kis hallgatás után megszólalok:

– Mit mond neked ez a szó: reprezentáció?

– 68 után, az új mechanizmus korában kijött egy rendelet, hogy a józan ész határáig lehet reprezentációra költeni. Mivel nem mindenki anygal, egyesek elúsztak, nagy összegeket pocsékolnak el. Amíg lényegében korlátlan volt az összeg, nálunk havonta 250–300 forint fogyott el. Ez volt a gyakorlat. Most hoztak egy országos rendeletet, mely szerint a reprezentációs összeget havi ezer forintban állapítják meg. Elképzelheted, mi volt az olyan helyeken, ahol ez az összeg most korlátozásnak számít. Nálunk gyakorlatilag háromszorosára emelték. Természetesen el is költjük. Persze az üzemeknek is adunk belőle.

– Úgy tudom, a szövetkezet Pesten önálló lakást tart fenn. Nem nagy-zolás?

– Egyik ügyintézőnk lakik ott. Gépkocsiátalányt kap, biztosítja a szövetkezet és a főváros közt a telefonösszeköttetést, és megoldja az átmeneti raktározási nehézségeket. Ismeri az összes céget, amellyel kapcsolatban állunk. Pecséttel rendelkezik, ha kell, lehozza az árut, meg minden. Ezen túlmenően mint szálláslehetőség is nagy érték a lakás. Amióta megvan, nem kell méregdrága pesti szállodai számlákat fizetnünk. De nincs a tulajdonunkban, csak béreljük, s a berendezés a miénk. Valamikor a Korda táncdalénekes lakott benne...

– Említetted, hogy elnökséged alatt jó pár embert el kellett küldeni. Miért?

– Bizony elég sok embert elküldtünk. Ha valakiről bebizonyosodik, hogy nem alkalmas valamely munkakör betöltésére, el kell küldeni. Nem kell hozzá közgyűlés. Gyakorlatilag humanusan, emberi légkörben bonyolítjuk le. Megmondjuk, hogy ezért meg ezért fegyelmet kellene adni, de ha beonyújtja a fölmondását, tiszta lappal elmehet. El kellett küldeni, akinek a műhelyében Gyuri-napot tartottak. Ittak, randalíroztak. A fegyelmi vizsgálaton a művezetővel megbeszéltük, adja be a fölmondást. Az egyik Gyurit megbüntettük, a másik Gyuri, a cigány, akit csak behúztak a játékba, figyelmeztetésben részesült, és három hónapra levontak az órabéréből. El kellett küldeni a technikust, aki kiszólt az öntödébe, hogy „gyerekek, nektek ezt még gyakorolni kell”. Nem ezért, de ez volt rá jellemző. Elment a régi műszaki vezető, elment a főkönyvelő. Ez mind lerendeződött hat év alatt. Volt olyan

emberünk, aki a műhelyablakot bekormozta, hogy ne lássanak be hozzájuk, és munkaidő alatt kártyacsatákat szervezett. Amikor szóltunk, bosszúból a vécékagylóba vasreszeléket öntött, és az ülkét lehugyozta. Ezek mind szép lassan el lettek paterolva. Van, akivel rendszeresen találkozom, köszön, de el kellett küldeni.

– Kaptál már névtelen levelet?

– Kaptam.

– Mit csináltál vele?

– Ugyanúgy megvizsgáltam, mintha aláírással érkezett volna. Ha nincs mögötte semmi, papírkosárba dobom. Ha igazat mond, intézkedünk. Tudni kell, hogy van, aki tart mások bosszújától. El kell üzni az emberek félelmét. Olyan is volt, hogy kifüggesztettük az intézkedést, és megköszöntük a bejelentést. Nem vetek meg minden névtelen levelet. Az emberi gyávaság sosem öncélú. Nem mindig könnyű az igazat megmondani. Látni kell, mi töri meg az emberek gerincét. Egyszer bejelentést kaptunk, hogy az egyik üzemben lopások vannak. Kimentem, és elbeszélgettem az emberekkel. Megmondtam, hogy nem akarunk mi rendőrök lenni, ne árulják el, hogy ki csinálja, de számolják fel a sötét állapotot. Az ügyet maga a kollektíva intézze el... Van olyan fegyelmezetlenség, hogy ad hoc bizottságot nevezünk ki ugyanabból a körből, ahol a fegyelmezetlenség történt. Volt egy eset. Azt mondtuk az embereknek, rájuk bizzuk, hogy mit javasolnak. Nyolc órát elszarazkodtak az ügygel, hogy igazságosan csinálják. Itt kezdődik az üzemi demokrácia. Nem a róla szóló tanácskozásokkal, meg a jegyzőkönyvek gyártásával.

– Aprópó: üzemi demokrácia... – vetem közbe.

– Nagyon katonás, nagyon jó dolog. De nyüggé válik, ha csak beszélünk róla. A vezetésnek nem szabad a helyi érdekű ügyek útvesztőjébe bonyolódni, minden figyelmet az egyetemes érdekű célokra kell összpontosítani. Mit szeretne a dolgozó? Azt szeretné, hogy jól menjenek a dolgok, és szép fizetése legyen. Mi pedig azt mondjuk: kezdeményezzen! Adunk neki zöld utat. Ez az igazi demokrácia. Azt mondták, legyen az üzemekben hűtőszekrény. És lett. Voltak persze, akik azt hitték, hogy a saját zsebükre megy. Most már ők is annyira megszokták, hogy akkor lármáznak, ha elromlik a gép. Mikor javíttatjuk már meg?!

– Munkádat ki, mikor és hogyan ellenőrzi?

– Nagyon egyszerű. Havonta van vezetőségi ülés. Ott érvényesül a kollektív akarat, ott határozatok születnek, ott minden meg van vitatva. Nemcsak a szűkebb vezetőség tagjai, a meghívottak is jelen vannak. Ez igazi fórum. És van évente a közgyűlés az eredmények ismertetésére, a tervek jóváhagyására. Továbbá vannak a szűkebb, munkahelyi tanácskozások.

– A munkaerőhiány nálatok hogyan jelentkezik?

– Ha valaki elmegy, azonnal lehet helyette új embert fölvenni. Elég nagy a jelentkezők száma. Egyszer megkérdeztem V. Lacit, a hidegüzem vezetőjét, miért jött el hozzánk. Azt mondta: Szeret önállóan dolgozni, és itt szabadon tevékenykedhet. „Inkább sokat dolgozom, de azt jószívvel csinálhassam” – mondta.

– Az irodában elég sok oklevelet, zászlót láttam a falon. Mi volt munkátok legutóbbi elismerése?

– Részt vehettünk a hatodik pécsi ipari vásáron. Az idén először. A hidraulikus házemelőt, a tévé-asztalkát és a DIGÉP-nek készített hidraulikus szelepeket és munkahengereket állítottuk ki. Nagyon sok vendég járt a pavilonunkban. Elnyertük a KISZÓV nagydíját.

- A szövetkezet jövőjével kapcsolatos tervek?

- Hogy hogyan alakul a cég helyzete, két dologtól függ. Az egyik: Az Országos Öntöde Vállalattal, zárjelben megjegyzem, ez egy kétmilliárdos vállalat, együttműködési szerződést szeretnénk kötni. Ez több mint koope-ráció. A szövetkezet irányítása alatt mennének a dolgok, igazgatói tanács in-tézné a közös ügyeket. Mindent előkészítettünk, a szerződés már aláírás vé-gett van náluk. Egy nagyvállalattal való közös munka a szövetkezet számára a legélelképebb lehetőség. Náluk már használaton kívül került gépeket adnának át. Pénzzel tudnának segíteni. Hogy fölfusson a termelés... A má-sik: A tokmánygyártás megindítása. A tokmány az esztergapad nélkülözhe-tetlen része, igen keresett cikk. A vasöntéssel leállnánk, nem kifizetődő, s oda vinnénk ki a tokmánygyártást... A hidraulikus emelőgépek gyártását ter-mészetesen végigcsináljuk. Egy nyolcvanas szériát vállaltunk...

- A szövetkezet vezetése mellett végzett társadalmi munkád?

- A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, röviden a METESZ megyei szervezetének titkára vagyok, a *Pécsi Műszaki Szemle* fe-lelős szerkesztője. A szervezet ötezer tagot számlál a megyében, harminc tudományos egyesületet és társaságot fog össze. Évenként nyolc elnökségi ülést és két választmányi ülést tartunk. Ötévenként küldöttválasztó és tiszt-újító közgyűlésre kerül sor. A mostani vezetőség 82-ig dolgozik együtt. Elég sok a gond a lappal is, nekem kell rá a pénzt előteremteni... Iszonyú csatá-ban vagyok. Van egy érdekes témám. A *Közgazdasági Szemle* egyik múlt évi számában megjelent Jánosi Ferenc tanulmánya. Az írás a szocialista termelés fejlesztésének egyik nagyon időszerű kérdésével, a gazdaságosság, a terme-lékenység mérésével foglalkozik. A téma engem is régóta izgat. A gazdálko-dás hatékonyságának mérésére jelenleg használt mutatószám-rendszerünk a gyakorlatban lehetőséget ad a valóban hatékonyan gazdálkodó egységek el-marasztalására éppúgy, mint a hatékonyságban visszafejlődők pozitív érté-kelésére. Leggyakrabban ma ezeket a mutatókat használjuk: az egy főre ve-tített termelési érték; a száz forint eszközértékre számított termelési érték; a terv teljesítésének aránya; a bázishoz viszonyított tervteljesítés mértéke. Jánosi megpróbálta kiküszöbölni a szubjektív tényezőket, és képletbe foglalta a termelékenység mérését. Én ezt a képletet átalakítottam, módosítottam, továbbfejlesztettem. Nálam valamennyi tényező mértékegysége azonos, fo-rintban kifejezhető. A képlet így fest:

$$H = \frac{V+m+a}{V+a+e} \cdot n$$

Ahol H: a gazdálkodás hatékonysága, mértékegység nélküli, pénznemtől füg-getlen, összehasonlításra alkalmas mutató, V: bér, m: nyereség, a: amorti-záció, e: eszközlekötési járulék, n: forgási sebesség (árbevétel/készletek). Elő-ször a KISZÖV-ben, majd a Közgazdasági Társaság klubjában rendeztünk ankétot. A vitát háromszori leállítás után se lehetett abbahagyni. A megyei tanács elnökhelyettese is ott volt. 72-ben üzemeink között már kipróbáltuk a képletet. Most a KISZÖV a régivel párhuzamosan elfogadta a használatát. A vita nyomán elhatároztuk, hogy gépre visszük a képletet, s a mérlegada-tok fölhasználásával különféle összehasonlításokat végzünk. Gondolatmene-tem összefoglalása megjelent a *Műszaki Szemle* legutóbbi számában. Nagy lázban vagyunk. Közgazdászokkal kell vitatkoznom, én pedig végső soron műszaki vagyok.

- Jánosi Ferenc ismeri hozzászólásodat? Elküldted neki a cikket?
- Csak közvetve. Egyik barátom megígérte, hogy eljuttatja. Én nem akarok tola-kodni. Hogy mi a véleménye? Nem is érdekes. Valamelyik újabb munkájában bizonyára válaszol majd rá. Így szokta.
- Kár... Előbb nem lehetne? Nem túlzott a szerénységed?
- Az elnököt, látom, kifárasztotta a beszélgetés. Hosszan hallgat.
- Mi a véleményed a barátságról?
- A barátság? Az igazi barátság komoly érték. Jóban, rosszban kitar-tani valaki mellett. Főként a rosszban... Valahol azt olvastam: „Felelősség-gel tartozol, ha számít rád egy hű barát...” Az életemből valahogy kima-radt. Sok helyen dolgoztam. Átmeneti munkahelyeim voltak. Azt kérdezed, hogy van-e igazi barátság? Talán lehet. De vissza is élhetnek vele. Talán ezért is hiánycikk. A kapcsolatban, ami munkahelyen kialakul, inkább az érdekek játszanak szerepet. A hízélgés, az igazodás. Hány-szor találkoztam már az-zal: ha valahol változás történik, személycsere, előlépés, lebukás, a barátság is megszakad. És még egy: azok a leghálátlanabbak, az árulók, akik en segí-tettél. Ezek az ütések sokáig fájnak.
- A nők?
- Elég nehéz velük dolgozni. De ahol megtalálták a helyüket, nagyon szorgalmasak. Nagyon érdekesek tudnak lenni. Néhány nődolgozónk nagyon szépen halad előre. Alkalmazkodók. Sokkal több munkakörben lehet őket használni, mint a férfiakat. Ha szorít a cipő, mindig a nők segítenek. Jogilag nincs különbség. De vannak, akiket a sok nővédelmi rendelet elkényeztetett. Ha egyet prüsszent a gyerek, már kimaradnak a munkából. Már többfelé hallani, hogy a rendeletek lazaságra is okot adnak. Az is igaz persze, hogy volt olyan női munkaerő a szövetkezetnél, aki ötször túltett a férfiakon.
- Feleséged?
- A belklinikán dolgozik.
- Orvos?
- Igen.
- Még egy kérdést engedj meg. Miben tudnád összefoglalni életed sum-máját?
- Gondolkodás nélkül válaszol, mint aki már régen készült a kérdésre:
- Az ember arra terem-tődött, hogy alkosson. Nem szomorúságra, örömré születtünk. Ezt a lehetőséget adják meg neki mindenkor.

(Folytatjuk)

Rövidzárlat

*A kályhában megáll a tűz
a könyv betűit kilövi az éj
a jég szekrény csendesen bevizel
a tévének torkán akad a kép
a mosógép saját szennyébe fullad
a lemezjátszó csikorogva tékez –
s a civilizáció hasadéka
besütnek az ősember csillagok*

Tavaszi utazás

*A repceföldek sárga zsebkendője leng
tavasz tavasz
Csillogva karikázik a nap biciklije
a sétaterek szájtató porondján*

*Bádog staniol nejlon hulladék
a megvert tél szétszórt keserősége
S az ablakok visszapillantó üvegén
virágok mohó arca lángol*

*Előzni siet minden eleven gyönyör
s az ég váltói kattogva állnak át
az egyre hosszabb nappalokra*

*Míg felszabadult órák tuvarozzák
felmosott tájak tisztelgése közt
a felhők dagadó vidám bőröndjeit
a vámőr-szemű határállomásig*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Közel húsz esztendeje, hogy utoljára együtt láttuk *Amos Imre* képeit a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményes kiállításán: s a lusta emlékezés hajlamos arra, hogy életművét néhány sztereotípiába szorítsa bele, mint vizionárius, magyar szürrealista és effélék. Közben ugyan megjelent Naplója, egy szép kis kiállítással a szolnoki múzeum is adózott a hatvanas évek közepén munkásságának, sőt a Szolnoki Vázlat-könyv is napvilágot látott – mégis: a művészettörténetírás ma sok mindent más-képpen lát, mint két évtizeddel ezelőtt, így tehát mindenképpen hasznos volt az az emlékkiállítás, mely az 1944-ben bekövetkezett halállal erőszakosan megszakított oeuvre-t – már ami ebből a kis terembe elfért – a születés hetvenedik évfordulója kínálta alkalom ürügyén a szentendrei művésztelepi galériában bemutatta.

Amos Imre a főiskolán 1929 és 1934 között Rudnay Gyula tanítványa volt. 1930-ban festett első képe azonban sokkal inkább Derkovits művészetének, vagy pontosabban szólva, képeinek egy a kubizmusban és a konstruktivizmusban gyökerező módszerének hatását mutatja. A *Tél (Enteriőr Ady maszkkal)* csendélet, annak minden zsánerszerűsége nélkül. A mű azonban sokkal több pusztán csendéletnél: konkrét és elvont jelentéseket hordoz, a teret és az időt szuverén kezeli, a síkok és formák egymásbavetítésével a látvány pillanatszerűségénél maradandóbbat rögzít, a tárgyak konkrét jelentésükön túlmutatóan szimbolikus értelmet hordoznak. A képen a szoba sarkát látjuk; jobbra az ablakon át, a félrevont függönyön túl jelenik meg a több szinten tagolt utca, melynek túloldalán felsejlenek a házak. A belső térben sarkával felénk állított asztal, egyik oldalpereme az ablakkal párhuzamos, másik oldalán pedig tükör támaszkodik a falnak. Az asztalon terítőre helyezve az *Ars Una* folyóirat, ennek sarkán a maszk. A tükörben az ablakon át az utca és a halotti maszk látszik. Így tehát a kép egyszerre három teret fog át: a szoba és az utca valós és a tükör virtuális terét; ez utóbbi egyben a tér mélységét is érezteti. A tárgyak: a halotti maszk és a folyóirat egyszerre konkrét, önmagukkal azonos jelentésűek, egyidejűek, de a múltat is idézik s jelképes értelműek is. Ady maszkja az ő szellemét idézi, azt a társadalmi és művészeti forradalmat, melynek előharcosa volt, a folyóirat pedig, az 1923–24-ben megjelent rövidéletű *Ars Una* a művészeti haladást. A *Tél* a pályáján induló fiatal művész ars poeticájaként értelmezhető; a főiskolás korban festett kép azt foglalja egybe, amit később, 1937-ben szavakban így fogalmazott meg: „... a kép szuggesztíven fejezzen ki örök emberi érzéseket, amelyeket a legrégebbi korok emberei is éreztek és a jövő gyerekei is éreznek majd. Egyszóval a lelki élettel összefüggő, mindeniben felébredhető, rajtam keresztül individuálisan megnyilatkozó és mégis általánosan emberi érzéseket. A lefestett naturából vett motívumok csak arra szolgálnak, hogy hozzájuk asszociálódva jelenjék meg a víziószerű látomás.”

Ez az első kép sokkal többet árul el a kortárs egyetemes művészet iránti vonzódásából, e művészet vívmányainak ismeretéből, mint a későbbi, a főiskola után keletkezett alkotások. Ezen a képen a kubisták által alkalmazott rotációs perspektíva rendező elve jelenik meg, a filmművészetben alkalmazott montázs-elv egy le-higgadt, meditációra alkalmas előadásmódban, ahol a különböző feszültségű síkok a zsúfolt belső térben az ablakon át kitáruló világ ellenpontjában oldódnak fel. A téma megválasztása pedig: a szobabelsőben elhelyezett csendélet a húszas-harmincas évek fordulóján Derkovits, Egry, Bernáth, Szőnyi és mások piktúrájában jelenlevő „otthon”-képekkel rokonítja. A fiatal művésznek ez az első képe tehát egyszerre emeli be őt a magyar piktúra legjobbjai közé: a mű a magyar piktúra

legjobb hagyományainak, az aktivizmusból kinőtt konstruktivizmusnak, Derkovits képi világának a továbbépítését ígérte.

A folytatás azonban – legalább is eleinte – alatta maradt a kezdetnek. A főiskolai tanulmányok kezdetén festett műnek nincs közvetlen folytatása a később készült művekben. Ennek okait itt és most nem kutathatjuk: talán nem túlzás annak a légkörnek tulajdonítani, mely abban az időben a magyar szellemi életben s a főiskolán uralkodott. 1934 körül – amikor Ámos kikerült a főiskoláról – a kurzus nyomása mintha engedne: ez azonban nem több látszatról. A politikai láthatár aggasztó felhőkkel terhelt: Hitler és terrorlegényei a hatalom birtokában megkezdtek a felkészülést az újabb háborúra. Idehaza pedig nőtt a szociális demagógia. Gömbös Gyula szíréhangjaival megkísérelte az írók egy csoportját magához édesgetni: létrejött a „népi írók” csoportja, de az „Új Szellemi Front” gyorsan ellobbanó illúziója kiábrándította a fiatalokat a megegyezésből. Ilyen körülmények között Ámos indulásakor nagyon lírai, helyenként Gulácsy puha finom színvilágát idéző képein az „otthon”-témát folytatja tovább, nem érintve a „művész és a külvilág” témát (ez később is csak áttételesen, az önarcképeken és a víziókon át jelenik meg képein). A „bár elmélyedő, de konzervatív lírai piktör”, ahogy önmagát nevezi, elhatárolja magát, feleségét, édesanyját a „nagyvilág”-tól. Témaválasztásában eleinte még mindig Derkovits a példakép, annak „Mi ketten”-képei, de képeinek kompozíciós modelljeiben mindinkább a nagybányai piktúra modelljéhez közeledik; az elhatárolás néha csak egy kocsi védő pereme (*Kocsiban ülő nő*) vagy az ablak kerete és redőnye (*Édesanyám az ablaknál*).

Ez a belső világ védi őt magát és feleségét – ezzel védi önmagát s kibontakozó piktúráját. 1935-ben írta Naplójába: „Pár napig otthon voltam szülővárosomban. Ahogy elnéztem a régi bútorokat, nagyapám könyvszekrényét, pipatartóját, a régi gyertyatartókat, tükröket, mind egy-egy képet indított meg bennem. Engem gyakran egy-egy tárgy indított munkára régebben is. A tárgyaknak külön élete van. Egyiket-másikat egész sajátos légkör vesz körül, amihez társulnak bizonyos emlékeim. Ezeknek az emlékképeknek a kivetítése érdekel újabban.” E sorok olvasásakor Rippl-Rónai képei ötlenek fel. De Ámos nem egy elmúlt életet idéz vissza rezignáltan, hanem új stílust bont ki, amit ő maga „asszociatív expresszionizmusnak” nevez, s ahol olyan érzéseket kíván kivetíteni, amelyek „csak az enyéme és mégis mindenkié”. Ennek jegyében keletkezett a *Dédanyám tükre előtt* (1935): a képfelület felső felét betöltő tükör alatt áll a festő, balkezevel a fal mellett álló sublótára támaszkodik: ezen régi tárgyak pompáznak, míg a tükörből – amely a szoba képen nem látható részét mutatja – anyja, nagyanyja, dédnagyanyja arca ködlik elő. Így a posztnagybányai kompozíciós módszeren belül Ámos egyaránt tágitja a teret és az időt, s ügyel a szerkezet szigorú rendjére: a függőleges alak és a tárgyak vízszintesei szilárd vázat adnak a vízióknak. Ezzel már el is kezdi e módszer határainak tágitását, önálló víziós világának kibontását.

Ha ő maga – legalábbis képein – nem foglalkozik a „művész és a külvilág” témával, a külvilág eseményei annál mélyebben érintik őt és feleségét egyaránt. 1936 júliusában megkapta ugyan a Lipótvárosi Kaszinó díját, de a KUT (amely csak egy évvel később veszi fel tagjai közé) kiállításán, a Szinyei fiatalok tárlatán ért mellőzések miatt keserűen panaszkodik: „Bele kell törődnünk abba, hogy ma a művész lesajnáltja a társadalomnak... A művészet tekintélye teljesen le van járátva. A nyárspolgár nem felemelkedni akar a művészhez, hanem lehúzni magához...” Ezek az állapotok még inkább a víziók felé vonzzák: a természeti kép is látomássá formálódik ecsetje alatt. Színei is ehhez az álmatag, révedező világhoz alkalmazkodnak: ezüstös-szürkés halvány színekkel rakja fel képeit (*Özvegy Papné kertje*, *Hajnal a templomtéren* stb.), melyeket furcsa kettősség jellemez: a határozott, erős kontúrvonallal felrajzolt motívumokon belül, a finom rajz keretei között puhán jelentkezik a szín, a realitás és álom, a valós világ és az álmodozás kettősségének kvázi egybeolvadása. Ebben Ámos Gulácsy piktúrájának a folytatója.

A harmincas évek derekán a „szubjektív emlékképekből táplálkozó, víziós képek” útján lép előre: az *Álom a medvetáncoltatóról* (1937) önarckép-álmodó alakja

szürke zárt belső térben álmódja álmát, a külvilág zajától az ablak választja el – a táncoltató jobbkeze felett pedig kitárt szárnyú madár lebeg. Ez időtől fogva jelennek meg ezek a sejtelmes lények képein: a lélek kivetítődései. Egy sor képen (A *kabbalista*, A *Virrasztó*, A *imaasztal* stb.) a nagykállói emlékképeket, a gyermekkorában hallott, nagyapja mesélte misztikus talmudi történeteket fogalmazza meg: erre egyébként Kállai Ernő is biztatta akkortájt. A korszak nyomasztó, fojtó légköre, Ámos álmodozásra-vízióra hajlamos természete és a chasszidizmus, melynek magyarországi központja Nagykálló volt, fonódott egybe művészetében. Ez a chasszidizmus nem csupán elmélet, de az Erdős Kárpátok és Ukrajna zsidó-lakta tájain életforma is volt: így Chagall és Ámos művészetét hasonló mitológiai elemek táplálták. A felületes méltatás össze is szokta mosni kettejük művészetét, hajlamos arra, hogy Ámost a magyar Chagallnak nevezze. Épp ezért el kell határolnunk kettejük művészetét. Chagall az orfizmusban kialakított módszere szerint az élmény időbeli elválasztódását és pszichológiai többrétegűségét egyes evokatív jelekkel és figurális szimbólumokkal építi bele a kép egészébe, így költői élményét egy szimultán együttlátás segítségével teszi érzékletessé. A főmotívum mellett kicsinyített rendben sorakoznak az asszociáció hordozó motívumok. Ámos – főként késői képein – másként komponál: félelmetes víziói asszociációs megjelenítésére talál képi jeleket: ezek egyenlő erejűek, egymást támogatják, kiegészítik. A látomás a kép egészét betölti, nincs többrétegűség, nincs egy konkrét mag, amely köré a vízió fel-sorakozik, amely annak helyére utal: egymás mellé rendelt elemekből bomlik ki a látomás, amelynek félelmetes voltát a beteljesedő idő igazolja. Talán leginkább Radnóti késői verseinek látomásaihoz hasonlíthatók az Ámoséi: az önpusztulás szörnyű víziója a fő tápláló ereje.

A kettejük közti különbség ellenére is kézenfekvő, hogy amikor a zsidó mitológiából fakadt képeit Párizsban jártakor – 1937-ben – megmutatta Chagallnak, az nagy tetszéssel fogadta azokat, s arra biztatta, maradjon Párizsban. Pénzük fogytán azonban hazatértek (feleségével együtt járt kinn). Ámos így fogalmazta meg kettejük különbségét: Chagall keményen jeleníti meg a dolgokat, míg ő puhán, egymást el nem takarva viszi a képfelületre a motívumokat. Ilyen „puha” képek az ez időben keletkezett szentendrei tájak is, az *Utcarészlet vasrácsos kapuval*, az *Obelisz kerekessel*, a *Tempлом fehér tehénnel*. Kompozíciójukat talán leginkább Berény az időbeli képeivel rokoníthatjuk, festői világuk azonban egyedülálló a kor magyar festészetében. A puha ecsettel, visszafogott, inkább sötétes színekkel megfestett, egymás fölé helyezett táj-motívumok laza dülöngélése, a hirtelen megtörő utcák sarkos irányváltoztatásai valószínűtlenné változtatják a kisvárosi világot. Az élmény és a látomás kettős jelenvalósága élteti még ekkor Ámos festészetét.

Ez a kettősség 1938 után egyre erősebben tolódik el a látomás irányába. „Súlyos, megpróbáltatató idők ezek” – írta. Képi világa még jobban beszűkült. A kép egésze vízióvá válik, a korábbi ismert alakok, tájrészletek kiszorulnak róla. Művésze teljesen sorsára koncentrál. Színvilága is megváltozik: tiszta színek, erős vörösek és mély kékek jelennek meg a festményeken. Az utolsó évek nagy részét különböző munkatáborokban, a fronton kellett töltenie – ott készített ceruza-vázlataiból többnyire rajzok születtek. A szorító idő kevés és nagyon tömören fogalmazott festményre hagyott csak erőt. A vezető szerepet a grafika veszi át az életműben: vas-tag fekete kontúrokba zárt formák.

Szorogató látomásainak képpé érzékeltetésére kialakult jelképrendszere. Megjelent az angyal figurája, kettős értelmezésben: hol lebegő, kisformátumú, egy alakhoz – nem egyszer önarcképhez – kapcsolódva: ez esetben védelmező, őrangyal; máskor a kép egyik főalakja, az elkerülhetetlen sorsot példázza. (*Falun*, A *halál angyala*.) Feltűnik a képeken a fa, mely önnön életét jelképezi (A *háború*, *Sötét idők*); a tűz: a katasztrófa, a veszedelem jelképe – lángol a máglya, mely megégeti a fát, lángol a festő feje fölött a ház, de a könyv is, sőt az emberi fejből is kicsapnak a lángok. Megjelennek a különböző tárgyak: a kés, az óra; az állatok: gyilkosok: bikaszerű lények, kígyó vagy héja, és áldozatok: tyúk vagy a ló. S felbukkan a vörös kakas, a megmenekülés, az élet szimbóluma. Egész művésze e szimbólu-

mok variációjában merül ki már ekkor, s ezek ellentett érzéseket tolmácsolnak. Reménykedés, megmenekülés, vagy halál, pusztulás: saját magáé, szeretteié, mindenkié, aki vele közös sorsra ítéltetett. A motívumok alkalmasak arra az ideahordozó szerepre, melyet betöltenek a képeken. Ennek oka kettős: egyrészt a magyar festészet általános helyzetében, szenzualizmusban való megállapodottságában keresendő, másrészt e látomások közérdekű voltában, a sokak által ismert sorstragédiában, mely a nép nagy részét érintette közvetve vagy közvetlenül.

A vízióknak mintegy összefoglalója az *Apokalipszis (János apostol jelenései)* tizenkét lapja, a Szolnoki Vázlatkönyv rajzai. Ekkor már a siető idő szorításában ritkán rajzol teljes alakot, rengeteg az utalás a rajzokon: egy-egy kéz, egy kendő, egy kis leveles ág, egy kedves női arc fejezik ki a gondolatot. Előre sejtett sorsára utal a Vázlatkönyv utolsó lapja: minden elvégeztetett – a Megfeszített alakja mellett ott sírnak még az asszonyok, de az egyik latort már egy katona leemelte a keresztről. A kereszt fájába hasító baltán pedig ott a jelzés örök mementőként, mind e sok pusztulás okaként és előidézőjeként: a balta fokába vésett horogkereszt.

•

A Magyar Nemzeti Galériában került megrendezésre a *Modern lengyel festészet* című kiállítás. Első pillantásra szembeötlő, amit egyébként a különböző nemzetközi kiállításokról is jól tudunk, hogy a lengyel művészet mozgása erősen kapcsolódik az egyetemes képzőművészethez. Ebből következik, hogy bár a két világháború között igen erősek voltak a posztimpresszionista „formisták” és a Bonnard szinkultúrájához kapcsolódó „capisták” (Comité Parisien rövidítése), nem kevésbé hatottak rájuk a konstruktivizmus elvei és gyakorlata sem. Az avantgarde művészet befolyása különösen a lodzi centrumban volt erős: a város múzeuma a világon elsőként rendezett be 1932-ben két termet a non-figuratív konstruktivistáknak és Henryk Berlew, Katarzyna Kobro, valamint a jelen kiállításon is szereplő Henryk Stazewski munkássága jól ismert a szakma nemzetközi közvéleménye előtt.

A lengyel művészet fejlődésének másik sajátossága – ezt egyébként a kiállítás bevezetője is kiemeli – a látványosság, a színházzal való erős kapcsolat. Ennek gyökerei a fasiszta megszállás idejére vezetnek vissza, amikor a krakkói képzőművészek ilyen módon kerestek – és találtak – kapcsolatot közönségükkel. Jól példázta ezt az erős, eltéphetetlen kapcsolatot a néhány évvel ezelőtt nálunk is nagy sikerrel bemutatkozó kitűnő művész, Jozef Szajna munkássága.

Így korántsem volt meglepő, hogy a festészeti kiállításon számos mű szakit a hagyományos táblakép-festészettel: a kép, a valóság festői víziójaként nem képzelt, imaginárius térben, hanem valóságos elemekből felépített reális térben bontakozik ki. Ezek közé tartozik Jozef Lukowski ötalakos Elmúlása, Magdalena Abakanowicz nyolc elemből álló Változatok című kompozíciója, valamint Wladyslaw Hasior Zászlói. Az Elmúlás vagy Égetett figurák anyagból formált, majd emulzióval rögzített, illetve megkeményített öt keskeny koporsóforma, mindegyiken másfajta fekete kabát: zakó és koporsó együttese hosszúra nyújtott kvázi-figuraként hat. Ember helyett csupán a burok reprezentálódik, a valamikori lét tárgyas maradványai jelennek meg, s különös, groteszk töredék-létükkel utalnak az egykori teljességre. Hasonlók az Epitáfiumok is: alkotóelemei mindennapos használati tárgyak, köztük vannak a plasztikusan megformált torzók. Csendéleti tárgy és portré kontrasztja utal az eldologiasodott, személytelenné vált világ ezernyi ellentmondására.

Magdalena Abakanowicz nyolc fejetlen zsák-torzója egyformaságával, szerialitásával hat. „Az egymás mellé helyezett alakok összességében, mint egyetlen képi egészben „ráadásként” jelentkezik egy külön vizuális ritmus” – állapítja meg Beke László a foto-szekvenciákról. Itt is erről van szó: az időkülönbség nem játszik szerepet, lineáris „olvasata” nincs a műnek, az együttes hat az Andy Warholi értelmezésben, miszerint „harminc több, mint egy”. Abakanowicz művével a világon található minden struktúra egyetemes voltának a bemutatására törekszik; puha, durva

szálú anyagai az életnek és metamorfózisainak tragikus misztériumát hivatott kifejezni.

Wladyslaw *Hasior* művészete sajátos víziók egyéni ízű megfogalmazása: tépett rongyokból, drótokból, ócska játékok maradványaiból építi fel különös idolkait, a Zászlókat. E négy-öt méter hosszú és másfél méter széles felfüggesztett műveket az össze- és rávarrott anyagok eltérő színe és mintája, a rájuk ragasztott fényképek más-más volta, maszkok és copfok, csecsebecsék és zsinórok egyénítik, hogy velük dicsőségre és tragédiákra emlékeztessen. A Zászlók a maguk személytelen jelenvalóságával idézik fel a közeli és távolabbi múltat, történelmet és jelen korunkat; visszajára fordított ünnepélyességükkel felidéznek és egyúttal idézőjelbe is tesznek. Felsorakoztatott együttesüknek néma körtánca – mint azt az 1970-es Velencei Bienalén láthattuk – a hasiori színház kultikus ünnepségének részévé avat bennünket.

A szürrealizmusnak alig vannak hagyományai a lengyel piktúrában. Inkább a naiv művészettel rokon fantasztikum ragad meg bennünket Zbigniew *Makowski* művészetében. Ez a művészet a dolgok mágiáján alapul: a tárgyak önálló életre kelnek festményein. Kiragadta őket természetes környezetükből, valós összefüggéseikből, s önálló életet lehelt beléjük, szokatlan kapcsolatokat közé helyezte őket. Maga a tárgy ugyan természetes voltában jelenik meg, de képi funkciója ezzel merőben újszerűvé válik. Hajlamosak lennénk valami furcsa mese komor illusztrációjának tekinteni műveit, ha ez a mese nem az élet tragikumáról, a megfejtethetlen sejtekről szólna.

Nincs módom ezúttal minden művész bemutatására. A legújabb törekvések sorában ott látjuk az új konkrét műveket, amelyek a matematikai rend alaposságára építve a véletlen szerepét vizsgálják a térben (Ryszard *Winiawski*), a pop-art eszközeit továbbfejlesztő alkotásokat, ahol a művész a tárgyakat és az embereket a groteszkig növeszti (Janusz *Przybylski*), az „unizmus”-nak, e két háború közti konstruktív irányzatnak a mai hajtásait (Marian *Bogusz*): egészében a neoavantgarde új és legújabb produkcióit. Közös jellemzőjük a nagy fokú elszemélytelenedés, a „történésnek” a teljes kiiktatása; nyitott struktúrák, amelyek a művészet történetileg objektíve változó „szerepének” elvét vallják, s ebbe kívánják bekapcsolni a közöniséget.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

HENRI PERRUCHOT MŰVÉSZMONOGRÁFIÁI

A kissé talán melodramatikus címmel („*Művészet és Sors*”) összefogott művész-életrajzi sorozat Párizsban 1956–66, magyarul 1969–77 között megjelent hét kötete – *Cézanne, Gauguin, Manet, Toulouse-Lautrec, Vincent van Gogh, Seurat, Renoir* pontos és hiteles biográfiái – akár egy teljes történeti életműhöz is elegendő lenne. A fiatalon meghalt író (1917–67) a lexikonok „enciklopedikus érdeklődéssel és műveltséggel” ruházzák fel, a „Kis-Larousse” bőséggel sorolja megjelent szépirodalmi és egyéb könyveit, monográfiáját a *Vamos Rousseau*-ról (Párizs, 1957) és *Montherlant*-ról, a *Port Royal*-ról kiadott esszékötetét, a *Sous la Lumière* és a *Maitre de l'homme* című gyűjteményes tanulmányköteteit. Így valóban elfogadható, hogy egy újhumanista enciklopedistával van dolgunk, egy új típusú íróval, akinek önkifejezése, választott műfaja a művelődéstörténeti monográfia, akinél a legapróbb részletekre kiterjedő *adat-igény* nem a költői képzelet támasztéka lehet, inkább *ars poetica*.

„... összegyűjttem mindent, amit meg lehet tudni..., egyszóval semmit sem állítok, amit ne tudnék alátámasztani..., a lapokon semmiféle regényesség nincsen...” – hangzik szinte szó szerint visszatérően a monográfiák bevezetőiben. De szándékunk itt nem annyira a korrekt, adatgazdag és összefüggő életrajzok ismertetése – Perruchot adattengere a végtelenbe húzza a tekintetet, akár egy óceán –, inkább a kötetekből ki-hámozható írói állásfoglalás elemzése, az előszavakban megfogalmazott hitvallás feltárása lehet. Az író a megbízható korábbi monográfiák és kortársi tanúvallomások, a megjelent forrásanyagok áttanulmányozása után felkutatja a családi levél- és irattárat, felderít időközben feledésbe merült kapcsolatokat, felkeresi a festői életút „eredeti helyszíneit”, még olykor azt a tájrészletet is, amely egy-egy kép ihletője volt. Szinte felmérhetetlen személyes, írásos, tárgyi és természeti emléket átböngészve keresi a „*művész és a kor igazi arcát*”.

„A képzelet szegényebb a valóság buja tenyészeténél” – vallja, műveit az „idő tagadására tett kísérleteknek” látja az írói metódust és ennek eredményeit egyaránt példamutatónak elfogadó kritika. „Ez nem regényes életrajz” – állítja Perruchot minden könyve előtt, önmagát a „*nemes kulik*” fajtájába sorolja, a kutatás előtt a „*teljes élet*” legfőbb feltétele. *Montherlant* állította *Balzac*-ról és *Flaubert*-ről így, és a saját alkotó műfajában hasonló jelzőt érdemel a *Művészet és Sors* hét kötetének minden hőse is. Hiszen a feltárásban és az alkotásban látták „az élet nagy lehetőségeit”.

„Az életrajzírás tárgyát a regénytől kölcsönzi, kutató módszereit a történettudománytól...” – hirdeti Perruchot, aki „az események csodálatos együtthatását” keresi, azt, „amire egy pillanatra a végzet fényezője rávetül”. Szívesen gyűjtöget fontos és kevésbé fontos adatokat, mindenütt még feltáratlant keres, képzeletének „a legkisebb szerepet” juttatja, bár jól tudja azt is, hogy „az efféle munkába, legyen az bár mégolyan komolyan megalapozott, a fantázia óhatatlanul beleszól”. Ezekről a szándékoktól a kötetek még bizony sötánok is lehetnének, de nem azok: a szinte kínos bogarászással „okadatoló és oknyomozó” történész gondja a kötetekben egy jó tollú író tehetségével párosul. A fordítók (legkivált *Réz Pál*) Perruchot méltó partnerei.

De az íróiak mellett sajátosak és egyéniek, figyelmünkre méltók Perruchot történeti „ars poeticái” is. „A történettudomány (jegyzí, félve és súgva” a *Seurat*-kötet jegyzeteinek elején) – akár a társadalom, akár az irodalom vagy a művészetek történetét kutatja – a hagyományos elvárásoknak megfelelően elsősorban magukkal az eseményekkel foglalkozik, tehát a kollektívum áll érdeklődése homlokterében. Az egyének általában csak a kollektívummal való kapcsolatukban érdeklik. Elsőrendű törekvése az,

hogy az események logikáját, általános és úgyszólván absztrakt értelmét kihámozza – és hadd jegyezzük meg: gyakran önkényesen, mert elfogultan. A történettudományt csak véletlenszerűen és mintegy mellékesen érdekli az egyes ember. Ezzel szemben alapvető a szerepe az életrajzírásban, akárcsak a regényben – és bár első pillantásra úgy tetszhet, hogy az életrajz a történetírás egyik változata, valójában egészen sajátos, önálló műfaj... Célja mindig és mindenekelőtt: emberi sorsok felmutatása... Mindenekfelett érdeklik az egyének pszichológiai reakciói, értelmi és érzelmi fejlődésük, mindaz, ami része az ember titkos, belső életének... Ezért képes megragadni és újjáalkotni az életet, megragadni és újjáalkotni a maga teljességében... De ehhez az életrajzok összefüggő, tervszerűen kialakított sorozata kell; olyan emberekről, akik egy adott korban, körülhatárolt területen éltek..."

Ez a „szubjektív ars historica”, inkább írói (hiszen a „beleélés” szinte feltétele), mint tudományos feladatvállalás. Szubjektívumait – mivel szubjektívumok – vitathatjuk, de eredményeit tagadni aligha lehet: a magyarul is megjelent hét kötet írói teljesítmény, amely tudományosan és forrásértékkel egyaránt megalapozott.

Az utolsóként megjelent *Seurat-könyv* a hét kötet összefoglaló kronológiáját is tartalmazza (egy-egy kisebb időrendi táblázatot minden korábbi kötet), „széljegyzetnek” bevezető mondatai az „életrajzok világának” sajátos, „perruchot-i” koncepcióját tárják az olvasó elé. Az író olykor már egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról (legalábbis a magyar fordítás szerint), lírai hévvel újféle szintézisteremtő szándékairól: „Az emberek szoros közösségben élnek. Sorsuk összefonódik, s ők egy pillanatra előbukkannak a közből. Véletlen találkozások, vallomások során kölcsönösen felfedik egymás előtt életük egy-egy foszlányát, de a többi sűrű homály fedi. Egyedül a történelem fejtheti fel a sorsok szövedékét, egyedül ő képes a megélt életet a maga teljességében megragadni, besugározva nagy és szelíd fényével az árnyak színpadát...” Kissé talán túlságosan is költői, impresszív, majdhogya „kosztolányis” („egy percre megfogom, ami örök...”) feladatlatás ez, és ami ebből a lírikus módján megfogalmazott történész-szándékból következik, az néhány mondattal alább olvasható: „Kezdetől fogva gyötör az a vágy, hogy ne egyes könyveket írjak, hanem bensőségesen összefüggő könyvek egész sorát, amelyek úgy következnek egymásra, mint az épület kövei, vagy jobban mondva: mint a test belső szervei... Sorozatom... végső soron e kétségkívül rögeszme-erejű vágynak és vonzalomnak az összeszövődéséből támadt. De közrejátszott benne harmadik rögeszmém is: mindig lenyűgözve figyeltem az események csodálatos együtthatását, minél fogva egy és ugyanazon pillanatban a legkülönbözőbb sorsok teljeseznek be...”

Az eredmény tehát a munka és a „rögeszmék”, a koncepció során nőtt sorozattá, az általános gyakorlattól sokban eltérő, a műfajban kissé szokatlan (bár tudományoságával módfelett rokonszenves) „vágyak és vonzalmak” teremtménye az azonos szerkezetű (emberi és festői indulás) – győzelmes előnyomulás – a befejezett vagy befejezetlen életmű – posztumusz sors) hét kötet. Gazdag kronológiákkal és bibliográfiákkal a könyvek végén, kár, hogy a magyar kiadásban a *Vincent van Gogh*-dokumentáció (Gondolat Kiadó, 1973) elmaradt, így ebben a kötetben a perruchot-i koncepció pillérei nem találhatók.

Nos, az „események csodálatos együtthatásának” felmutatására az író korántsem a „legkülönbözőbb emberi sorsok beteljesedését” követi nyomon, hanem az *impresszionizmus* néven ismert festőmozgalom két nemzedékének (*Cézanne, Manet, Renoir* az első, *Seurat, Gauguin, van Gogh, Toulouse-Lautrec* a második nemzedék „központi alakjai”) általa legjelentősebbnek látott prominenseit „sugározta be nagy és szelíd fényével” Perruchot. De a könyvekből (főként az utolsó kötet bőséges utalásai nyomán) jónéhány más pálya- és kortárs – *Degas, Monet, Pissaro, Sisley, Bazille, Guillaumin, Berthe Morisot, Signac, Odilon Redon, Puvis de Chavannes, Rodin, Mallarmé, Jules Renard, Durand-Ruel* és mások – működése és életútja is feltűnik az „árnyak színpadán”, a „párhuzamos együtthaladások” idejében legalább. A *Seurat élete* végén található összefoglalókban az író jegyzi is az egyes kötetekben megjelenő „mellékszereplők” sorát, De *Monet* (az ő 86 éve kronologikusan 1926-ig tágitja a határokat), *Degas* (1834–1917) és talán mások életútjának önálló könyvét sajnálkozva hiányoljuk

a sorozatból, bár megírásukban feltehetően mégsem a korai halál akadályozhatta az írókat, hanem a „rögeszme-erejű” koncepció. Hiszen lezárja a sorozatot, összefoglalásokat közöl a hetedik kötet után. De a feldolgozott anyagból egyértelműen kitűnik, hogy szinte csak másként kellett volna elrendeznie az adatait őrző cédulaanyagot a hiányolt kötetek esetleges megírása során. Ilyen szándékról pedig nem tesznek említést forrásaink, Perruchot a Seurat-könyvvel maga is befejezettnek tekintti a sorozatot. De szívesen olvasnánk magyarul a „sorozaton kívül” megjelent *Henri Rousseau-regényt* (akár a többi is), a könyv *Oto és Lise Bihlaji Merimék* is forrása volt. Egyben talán első kísérlete „az idő tagadásának”, az elébb idézett gondolatoknak és írói módszernek, amellyel Perruchot „a maga gazdag burjánzásában kívánta megragadni az életet”. A kor, a felfedező és a felfedezett *Vámos* minderre remek lehetőségekkel szolgálhatott.

A festészet valóban ablaknyitó és kiemelkedő korszaka kezdődött 1874 tavaszának végén (*Nadar* fényképészműtermében ekkor állt össze az első impresszionista tárlat), és Perruchot időrendje szerint 1911–28 között ért véget („Az impresszionizmus bevonulása a Louvre-ba”), bár sikeres *Cezanne* (1907), *Manet*, *Gauguin*, *Renoir* (stb.) tárlatok voltak már Párizsban és a világ jónéhány múzeumában, galériájában korábban is, de talán mégis 1928 az „átütő és igazi beérkezés” esztendeje (*Manet Mallarmé-portréjének* a Louvre-ba kerülése kettős ünnep lehet). Persze csak akkor, ha egy szinte szükségszerűen konzervatív testület ítélete ünnepnek tekinthető, bár kissé minden további renitens nemzedéknek utat nyitott.

De egy irányzat „beérkezése” sohasem jelenthet zárókövet: Perruchot kronológiáiban *Picasso* és az absztrakt nemzedék sorsa és útja is helyet kapott. Az író is folyamatot lát a művészetek fejlődésében (csak *egy percre* „fogja meg, ami örök”), olyan folyamatot, amelynek kezdete éppen az általa tárgyalt két nemzedék „központi alakjainak harca”, szemléletváltások minden további hasonló nyitánya volt. Létük és művük permanens háborút indított a „klasszikus-akadémikus” és a „modern” szemléletmódok között. Kisebb-nagyobb csatanyerések igen, de „teljes győzelem” sohasem következik. Hiszen mindkét oldal maga is változik, minden „izmus” előbb-utóbb maga is negációk tárgya és célpontja lesz, vele szembe a „tagadás tagadása” kerül. Így változnak a hiányérzeteink, akármely monográfiásor csak töredék lehet.

Henri Perruchot a maga sajátos szemléleteivel nem állhat egyedül a kortársai között, bár feltehetően „író a történészek” és „történész az írók” között. *Armand Lanoux*, az 1963-as Goncourt-díj nyertese tűnik hasonlónak a maga *Zola-* és *Maupassant-regényeivel*, a *Régi szép szerelmekkel*, ezek magyarul is olvashatók. Társak Perruchotval talán abban is, hogy legfontosabbnak a teljes adatszerűséget és dokumentációt látják, kerülnek többnyire a személyes és szubjektív ítéleteket, műelemzés mindkettőjükénél csak elvéve fordul elő, nyilván az írói hitvallások szerint. Eleven hősokeket szólaltatnak meg inkább, bár vallomás akár a „históriai hő” kiválasztása, a „sorshelyzetek” gondos elemzése pedig ítélkezés. Így mindketten elsőképp írónak, és másodjára „csak” irodalom- vagy művészettörténészeknek tekinthetők. A „hatások és ellenhatások összeütközése”, a „kor igazi arca”, a „nagy és szelíd fény” érdekli inkább őket, a művészsors mint kordokumentum, a művek gyötrelmes születése és útja, maga a jól dokumentált folyamat; és nem a historikusan alátámasztott értékelés. De hiszen ez utóbbi mégiscsak a „hivatásosak”, és aligha írók kenyere.

De azért annyira lírizáló írónak sem *Perruchot*, sem pedig *Lanoux* nem tekinthető, mint a magyarul olvashatók közül (mondjuk) *Karel Schultz* (A kőbezárt fájdalom), *Irwing Stone* (Michelangelo, van Gogh), *Renate Krüger* (Az agvignoni tánc), *Pierre la Mure* (Moulin Rouge), *André Salmon* (Modigliani szenvedélyes élete), *Hendrik van Loon* (Rembrandt) a maguk „regényes életrajzaiban”; *Elisabeth Szél* (Greco asszonya), *Scharten-Antink C. és M.* könyvét (Giorgone) emlitenénk a műfaj legszélsőségesebb példáinak. De a „vagányok Homéroszának”, *Francis Carcon*nak „emlékezései”, *Theun de Vries* könyve (Titkok birodalma), *Gladys Schmidt* Rembrandt-regénye már valóban inkább az irodalom szféráiba tartozik. Jó lenne egyetlen kötetben olvashatni *Carco* *Villomról*, *Nervalról*, *Verlaine-ről* és *Utrilloról* szóló könyveit.

És sem *Perruchot*, sem pedig *Lanoux* nem annyira „szakemberek”, mint (mondjuk) *Herbert Read* (Arp, Moore stb.), *Marcel Brion* (Rembrandt, Dürer, Goethe, Schumann,

Mozart), *Pierre Daix* (Picasso stb.), *Bihalji-Merin* (Rousseau, Hegedüsics stb.), *Gaston Diehl* (Picasso, Vasarely, Modigliani, Max Ernst, Matisse stb.) és mások a másik oldalon. De itt becsülik a *Művészet és Sors* nemzedékének íróját, készséggel állnak (*Lionello Venturi, Bernard Dorival, John Rewald* többekkel sokszor köszönetet kap az előszavakban ezért) az adatszolgáltatók közé.

Meglepő, hogy az új adatok reményében Perruchot sokszor milyen messzire kerül. Például *Manet* életének „feltérképezése” során átvergödi magát a Tengerészetiügyi Minisztérium homályos irattárain, felfedez egy fát, amely egy képen található. És mindenkor igyekszik a szövegből „eltüntetni az apparátust”, amire a kötetek végén hivatkozik.

Perruchot monográfiái sem mentesek olykor bizonyos írói nosztalgiáktól, és bár bizonyos igy „váltják ki” az életutak, néha valamiféle szükségtelennek tűnő lírai mélabú lebeg a konkrétumok fölött. A forrásértékű pályakepeken olykor valamiféle „szalobánat” uralkodik a szívós türelemmel összegyűjtött anyag fölött, holott ez nyilván elkerülhető. Leginkább így a tudományos alaposságok fedezete mögött.

Perruchot sokszor hangoztatja, hogy nála „az olvasmányosság mindig tudományos igényű hitelességgel párosul”, hogy könyve minden részletét bizonyítani tudja (még a szarkát is, amelyik a zunderti temető akácfájának csúcsán csörög), hogy „nem árulta el van Gogh-ot” (és a többieket), de a festősorsok felett érzett bánatokon nehezen kekedik felül. Könyvei olykor kissé hasonlítanak részleteikben a „bánatokat, csalódásokat, olykor tragédiákat” szinte kereső és könnyfakasztón megfestő művészéletrajzokhoz (pedig az ilyentől ódzkodik), szemlélete néha az „átkozott művészek” sorsait annyi dramatikus gonddal ábrázoló szemléletéhez, bár a felesleges hangulatkeltés szándékától távol állónak vallja magát. Szinte krisztusi sorsokat sejtetnek egyes kötetek tragikus kicsengésű végszavai („*Manet et manebit, Diex lo volt, Explicit mysterium, Sana sancta*” stb.) a pontos dokumentációk előtt.

Bár abban, hogy „a poklot könnyebb megfesteni, mint a paradicsomot . . . , az örömet mindig meg kell hódítani . . .” természetesen igaza van, és hőseinek mindkét életváltozatban volt részük elég. De az annyiszor elutasított „regényírói fogás”, a „látnoki képzet ereje” olykor hatalmába keríti írónkat is.

Végére olyféle líra ez, amely szinte szükségszerűen támad a tárgyalt életművek nyomán, jelenlétével aligha vitázhatunk. De létét regisztrálnunk kellett, esetleges és máshelyütt bőséggel buzgó változatai nem egy esetben túlságosan és túltengően jelenvalók. Példákat a magyar hasonlók között mindenki bőviben talál.

Ezúttal kitűnő életrajzi sorozatot kapott kézhez az érdeklődő olvasó, egy-két köteté már több kiadásban megjelent. Bizalommal fordulhat az adatokban bővelkedő író felé. És nem lebecsülendő az sem, hogy az olvasás közben kitűnően szórakozik. Mert hiszen tudományos monográfiát írni így is lehet.

WEÖRES SÁNDOR

Baranyai strófák

Martyn Ferenc rajzaihoz

1

PÉCS, SZÉCHENYI TÉR

Főtér.

Galambok.

Gyerekek.

*Szentháromság-szobor
és Gázi Kászim dzsámija
mai nyüzsgéssel összeforr.*

2

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA

*A Kossuth utca: korzó,
ifjakkal teli út,
a sokaság nem munkába siet,
mind szórakozni tut.*

3

PÉCS, SZÉKESEGYHÁZ

Dóm

*megszólal kondulón,
már majdnem ezer éve
kondít*

hajnalra,

délre,

estére,

szinte élve.

részt véve.

4

PÉCS, KÁLVÁRIA

Az ódon

Kálvária dombon

*látni a város szegélye felett
a meredek gyárfüstöket.*

PÉCS, KILÁTÁS A HAVIBOLDOGASSZONY KÁPOLNÁTÓL

*A Havihegyről és Tettyéről dús panoráma
nyílik a városnak déli vidéke felé:
csillog a dóm, a mecset s a sikátoros ősi Puturla
s éles vágásként fekszik a Málomi-út.*

PÉCS, URÁNVÁROS

*Uránváros,
új skatulya-vázak
gúnyolják a sok süppedt
régí házat.*

A PÉCSI HŐERŐMŰ TURBINATERME

*Gépi formák
fém-kapcsai:
az emberi munka
formálta ki.*

KILÁTÁS PÉCS LEGMAGASABB TORONYHÁZÁBÓL

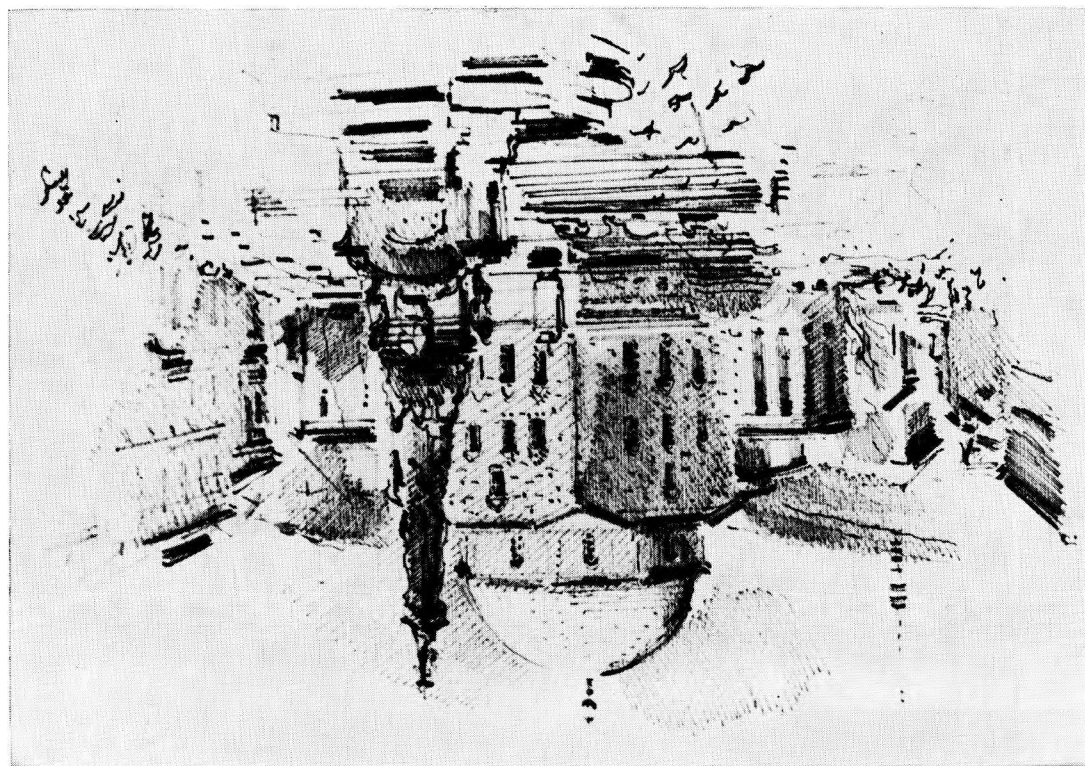
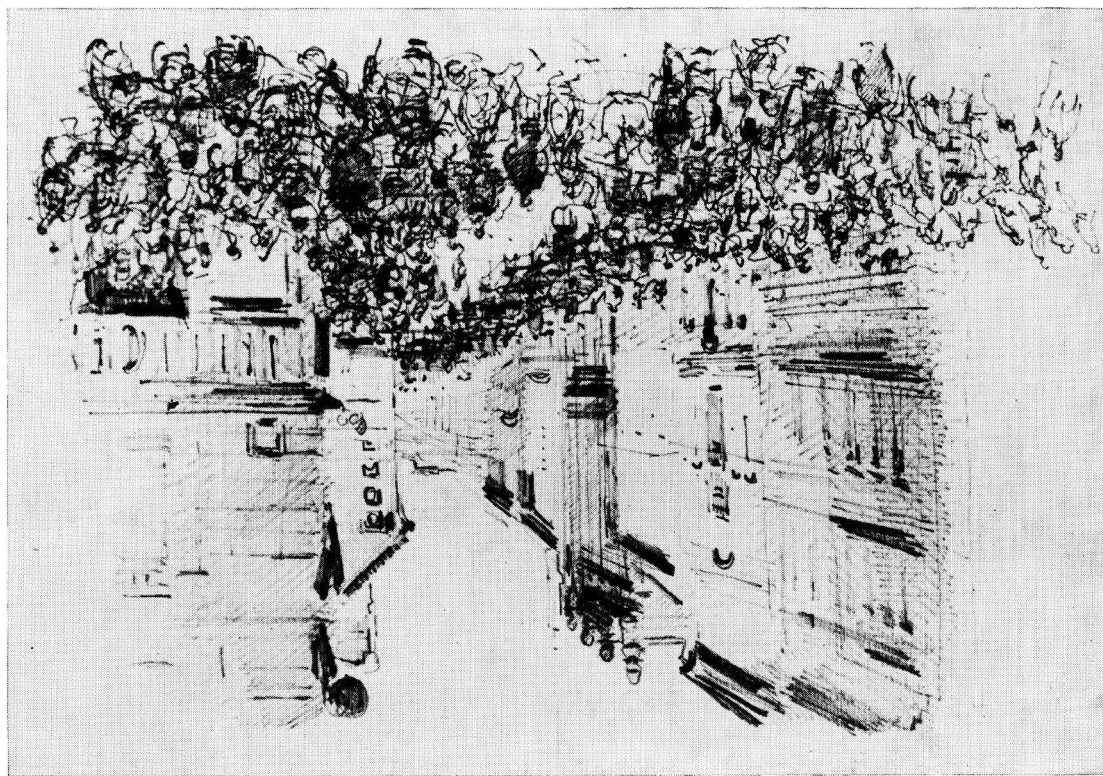
*Huszonnegyedik emelet
erkélyéről
mozgalmas, mégis nyugalmas
világ tárul,
utcák morgó lüktetése
sűrűl, gyérül,
a Makár-hegy, a Jakab-hegy
szemközt trónol.*

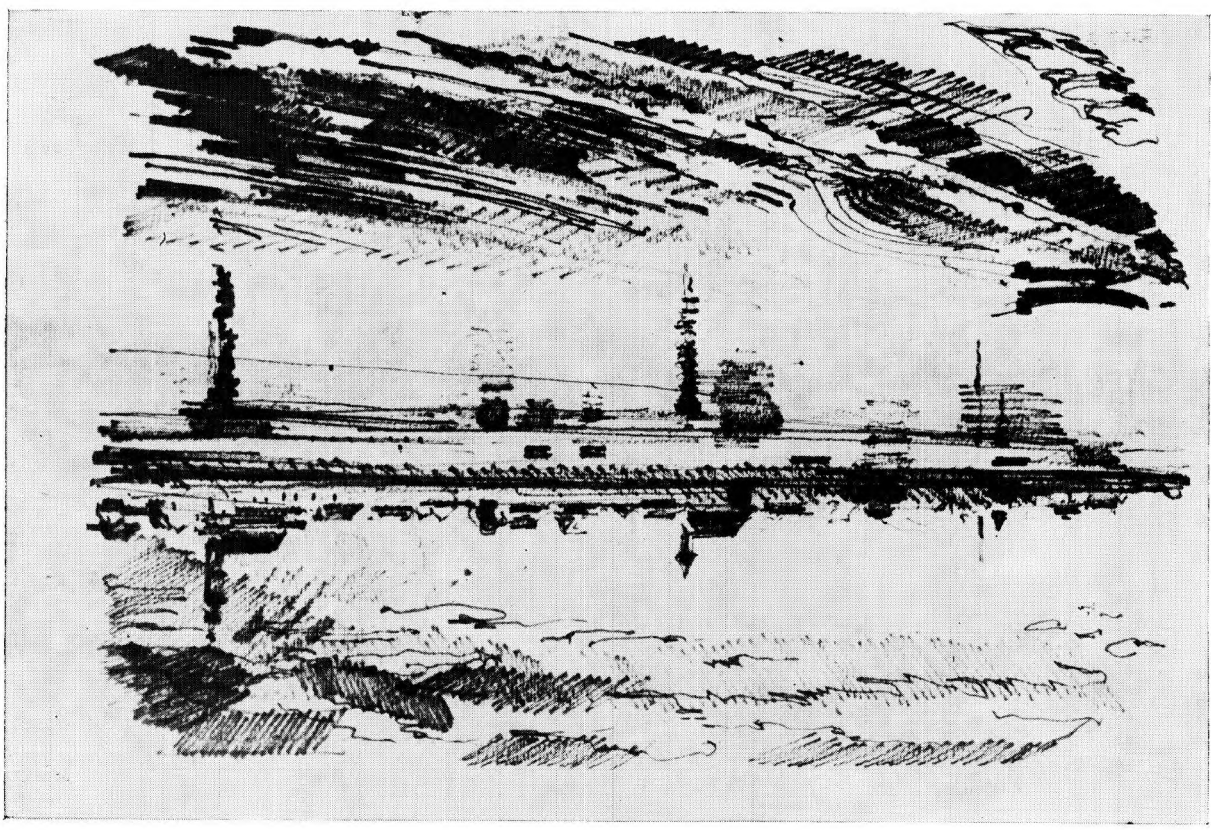
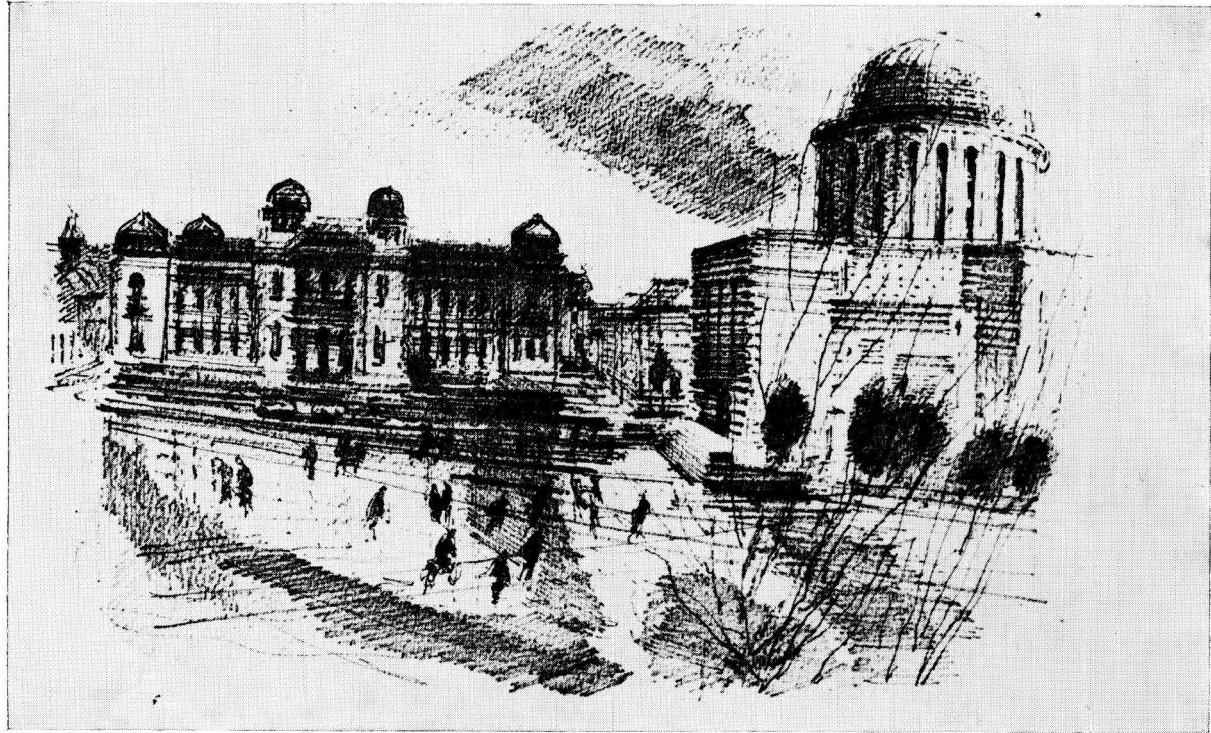
KOMLÓ, MECSEKI SZÉNANYÁK

*Komló,
szénbánya:
a szerecsen király lánya,
fekete a koronája.*

KOMLÓ, RALÁTÁS KÖKÖNYÖSRŐL

*Hegyoldalról,
Kökönyösről
látni Komlót,*

*hogyan füstöl,
kösenestől,
kéményestől,
mindenestől.*

11

BEREMEND, BELSŐ TÉR

*A modern gépi formák
az antik oszlopokkal
szinte versenyre kelnek:
jövő felé tekintve
a múltat ostromolják.*

12

BEREMEND, CEMENT- ÉS MÉSZMŰVEK

*Beremend,
itt készül a sok cement.
Ha vagonba belement,
épülő ház-regiment
várja, hogy jön a cement.*

13

MOHÁCSRA NÉZÉS A DUNAI SZIGETRŐL

*„Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtván köszöntlek,
nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!”
Él, fejlődik a város, nem gyászolhat örökre,
nőni siet, kivirul, mint Duna-parton a sás.*

14

MOHÁCS, BELVÁROS

*Magyar,
német,
szerb,
sokác
békés otthona Mohács.*

15

HARKÁNY, GYÓGYSZÁLLÓ

*Dombos vidék közepibe
gőzöl Harkány kénes vize.
Kinek fáj az ízülete,
hamar sántikáljon ide.*

16

HARKÁNY, GYÓGYFÜRDŐ

*Talán szeszélyes,
de nem veszélyes
Harkány nimfája,
vas-egészséges.*

17

SIKLÓS VÁRA

*Ma már békés
Siklós vára,
nem az ellenséget,
a vendéget
várja.*

18

SIKLÓS

*Madár volnék,
átröpülnék
libegve
Siklósról a
nagyharsányi
hegyekbe.*

19

SZIGETVÁR

*Szigetvár.
Zrínyi Miklósnak
emlékezet jár.*

20

SELLYE

*Sellyén, falusi fák alatt
gémeskút, szunyog-mozdulat.*

21

ORFŰ MELLETT A PÉCSI-TÓ

*Orfű mellett a Pécsi-tó
nem őskorból való,
de a tájék megszokta máris,
a völgyben csillogó kaláris.*

22

HERMAN OTTÓ-TÓ

*Pécs hajdanában víztelen,
mostan tó mellett tó terem,
van nagy fürdőzés, csónakázás,
zivatar nélkül is megázás.*

23

MÁRIAGYÜD

*A máriagyüdi bucsusokra
borúl a mennybolt pára-csokra.*

24

ZENGŐVÁRKONY

*A gesztenyés madárzajos,
a paplak árnyas, zárkozott.
Nagy munkáján itt dolgozott
az öreg bölcs Fülep Lajos.*

25

NAGYCSÁNY

*Az Ormánságon vándorolva
feltűnik Nagycsány templomtornya,
s ha közelit az esti óra,
innen megérkezünk Vajszlóra.*

26

MECSEKNÁDASD

*Baranya legszebb gyöngyszeme,
a hegyre föl, a völgybe le,
pompás gyümölcstákkal tele.*

27

PÉCSVÁRAD

*Pécsvárad a Zengő tövében
nyugszik erdők lehellétében,
régén apátság és erőd,
kínál ma enyhe pihenőt.*

28

BESENCE

*Besencei legelő,
sűrű tölgyfás,
makkoltatni hajt a kondás.*

29

SZOBORKERT I.

*Szársomlyóhegy
oldalába,
mind a tájba
komponálva:
kövek száza,
szobrok nyája.*

30

SZOBORKERT II.

*A kőszobor
a messzeségbe
széttelint
s a messzeség
reá tekint.*

31

MECSEK ÉS ZSELIC HATÁRÁN

*A Mecsek nyugati, lejtős folytatása
a Zselic dombvidék szelid hullámvázása,
ligetek közt utak föl-le kanyargása,
mint türtös lány-fejen szalagok hajlása.*

32

MECSEK-ERDŐ BAKÓCA KÖRNYÉKÉN

*Bakócai erdő,
az út mind tekergő,
könnyű eltévedni,
erdőbe mélyedni,
ki se jutni épen,
csak a világ-végen.*

JÓZSEF ATTILA ÚTJAIN

3.

„Már elhagynom tizenennyolc évemet.”

József Attila költői pályakezdése nem volt olyan kínosan keserves, mint az emberi sorsa. Makón jó emberei voltak, megértő és támogató tanárai, Szegeden méltányló baráti társasága vele egyívású fiatalokból, költőkből és költőjelöltekből; s volt egy országos nevű mentora és atyai barátja, Juhász Gyula, aki nemcsak hasznos irodalmi kapcsolatokhoz segítette hozzá, hanem azt is „a legnagyobb készséggel és örömmel” vállalta, hogy előszót írjon ifjú hívének és félig-meddig tanítványának első verseskötete elé, szép jövőt jósolva neki és mind a közönség, mind a kritika figyelmébe ajánlva „a nagyon fiatal és nagyon tehetséges” lírikust.

Attila valóban nagyon fiatal volt: tizenhét esztendő, de Makón és Szeged szűk körében máris „valaki”; számon tartják és beveszik abba a *Lírai antológiába* is, melyet „szegedi költők verseiből” szerkeszt Keck József Gáspár. A könyvet Koroknay József adja ki, ugyanaz, aki pár hétre rá a *Szépség koldusát*.

A cím is, az ötven lapos füzet tartalma is igazolja azt, amit egy Jolánnak írt levele szerint (1921. X. 23.) az internátus igazgatója mondott a verseivel kapcsolatban: hogy „született nyugatista”. Amellett – ezt ő maga mondja magáról – „már adybb Adynál”; mintha egy gyerekkori őslélménye újulna föl, de most már értőben, tudatosabban: az az Ady-kultusz, amivel – Jolán elbeszélése szerint – egyik ágybérletjük, Tittel Margit ojtotta be a kisfiút, aki ekkoriban késő éjszakáig „kint ült a lépcsőházban, a ház egyetlen világított részében és olvasott”. Adyt, akinek a versei, mint Jolán mondja, „megbabonázták”. Most persze nyilván jobban föl tudja fogni, amit olvas; és most a „megbabonázottság” is bizonyára mélyebb: átjárja a – versírásban fölvet – magatartását, meghatározza a szemléletmódját, átítatja a stílusát. „Egyik tanára, aki különben igen művelt és mégis szerény ember”, a későbbi bizalmas barát, Galamb Ödön, jó érzékkel tereli erre felé az érdeklődését, „föladja” neki az *Új verseket*, *A magunk szerelmét* meg *A halottak életét*; Attila pedig átengedi magát a hatásnak és „karácsonyra csakis Adyt kér”.

Ez a hatás egy fiatal költőnél természetes; meglepő az ellenkezője lenne: az, ha érzéketlenül menne el Ady mellett. De az is természetes, hogy elsősorban – sőt, talán egyedül csak – a korábbi Ady hat rá, a „csókos”, a „héjanászos”, a pusztulásba omló, a magát Életistenné játszó, és főként a nyelvet teremtő, szavakkal szuverénül bánó stílromantikus: az tehát, amit mai ízlésünkkel többé-kevésbé szecessziósnak érzünk, ami azonban akkor – hiszen a húszas évek első felében vagyunk – járványként söpört végig az induló fiatalok líráján. Egyébként sem csodálkozhatunk rajta, hogy József Attila első két kötetén bőven találni nyomát az *Új versek* vagy a *Vér és arany* Adyjának, a *Halottak élén* rejtélyesen nagy lírája viszont nem visszhangzik; effajta rezonálást egy tizenhét-tizenennyolc esztendő fiataljától még akkor sem várhatunk, ha ezt az ifjút József Attilának hívják. Különben is ennek a kései Adynak a megközelítése akkoriban még jóformán meg sem kezdődött.

Persze Attila nemcsak Adytól tanul stílárís és egyéb fogásokat: modort, nyelvkezelést, költői pózt. Könnyedén, fölényesen, mintha mestervizsgáját tenné le, a *Nyugat* egész skáláját végigjártassa. Legtöbbször és legsimulékonyabban Juhász Gyula szólását: ő áll hozzá a legközelebb, tőle kapta és kapja a legtöbbet, ő részeltette örök árvaságából ezt a fiatalabb árva azzal, amire a legnagyobb szüksége volt: a

csöndes, kitartó, szerény, kicsit félszeg szeretetével. Első kötetének, a *Szépség koldusának* legtöbb szonettja Juhász Gyula szonettjainak jellegzetes dallam-mintáját követi.

Rá-ráhangolódik azonban másokra is. Van verse, amelyik Kosztolányira utal, mint a *Távol, zongora mellett*, kivált intonációjával („A hangok ömlenek a zongorából, mint illatos teából száll a gőz”), vagy *A bánat*; másutt – a *Koldusban* például – a feszesen föltekert, szavakat visszajátszó, alliterációkba csendülő babitsi versmondatot és versszöveget utánozza; már-már az azonosságig híven eltalálja Tóth Árpád nibelungizáló sorainak panaszos vontatottságát (*Versek végére*); s egy futam erejéig még Füst Milán hangját is kipróbálja, a *Csendes estéli zsoltárban*. A költői ihletvilágok bonyolult rezonancia-rendszerében azonban sokszor az ilyen, pusztán ujjpróbának látszó, játékosnak tetsző kis futamok is vissza-visszajárhatnak, s akkor, utólag megvilágítják, hogy a korábbi találkozás sem merő véletlen volt, hanem valamilyen mélyebb „vonzás és választás” irányítására ment végbe. Így emlékszik majd vissza József Attila is 1926 szeptemberében, Párizsba utaztában erre a réges-régen elhangzott füst-milános zsoltár-akkordjára, amikor kurta bécsi pihenőjén megírja csodálatosan gyöngéd versét a „nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban” álló Istenről.

A *Nyugat* költői hang- és stiluskészletébe természetesen beletartozik Baudelaire is, a húszas évek elején talán jobban, mint valaha: ekkor készül, majd negyed-évvvel a *Szépség koldusa* után megjelenik a teljes magyar Baudelaire (illetve első, még nem egészen teljes kiadása) Babits, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád fordításában. Munkájukból szemelvények jelennek meg, a legterjedelmesebb a *Nyugatban* 1920-ban *Versek a Fleurs du Mal-ból* címmel. Baudelaire újra „a levegőben van”, és bizonyos módon újra zászlaja a költészet szabadságharcának az erkölcs és hazafiság nevében a féldilettáns konzervatív középszerszert támogató kultúrpolitika ellen. A makói diák is megírja hát a maga *Spleen*jét, melynek már a címe is árulkodóan jellemző, valamint a *Bús énekhívást*, mely – ha lehet – talán még az előzőnél is baudelaire-ibb, persze a *Nyugat* (és legkivált a Tóth Árpád) kialakította Baudelaire-stilus értelmében. Bóka László és őrá hivatkozva, de érezhetőleg némi kis fönntartással Szabolcsi Miklós (*Fiatál életek indulója*, 1963, 283–286) úgy vélte, Baudelaire-imitáció, legalábbis formailag, az a *Csókkérés tavasszal* című kis vers is, melyet Attila akkori szerelméhez, Gebe Mártához írt, és melyet egyes elemzők egyenesen „fényes teljesítményként” értékelték, alighanem pergő ritmusa okán. Csakhogy – akár az *Invitation au voyage* „kottáját” játszotta le, akár nem – a versben a világon semmi baudelaire-i nincs; éppen túlságosan is kipergett ritmusával a *Szépség koldusa* legjellegtelenebb, legdiákosabb, leginkább a formai készséget csillogtató darabjai közé tartozik, és ha ihlető rokonságát keressük, ki tudja, nem kell-e inkább Csokonaira, mint Baudelaire-ra gondolnunk.

Ez a született nyugatista ugyanis nem éri be a Nyugattal: minden érdekli, mindent kipróbál, mindent föl szív. A „szépség koldusa” alkalom adtán még Petőfi nyelvét is úgy beszéli, mint a sajátját. Van első kötetében két vers, a *Falak* meg a *Nézem a lámpát* című, mely – kivált a záró fordulatuk – arra vall, hogy amikor 1923 legelején, a költő születésének századik évfordulójára megírja a maga Petőfit ünneplő, vagy inkább szellemének elsikkasztását számonkérő versét (*Petőfi tüze*), az „örömtelen tizenhét évem / szent lobogója elődbe hajlik” nem szokványos hódolati szólam: ezt a lobogót Attila már valóban és már korábban meghajtotta Petőfi előtt, a vele, versformálási módjával való – tehát legmélyebb – azonosulásban. Hiszen a *Falak* egész versmenetében, de kivált a befejezésében lehetetlen nem Petőfire gondolnunk.

Kopár szobám – kopárabb négy fala
csupaszon, fázón mered az égnek.
Talán a kékes magasba vágynak,
hol nem fú szél és csillagok égnek –

kezdi a vers, és ezt akár egy ügyesebb századvégi költő is írhatta volna; a folytatás azonban már gyanút kelt:

Öriznek engem, óvnak, szeretnek –
kétoldalt egy-egy, hátul egy s elől.

Mi ez? Az első szakaszban még benne lappanghatott a saját sorsán ellágyuló költő önsajnálataának lehetősége; de ezt a lehetőséget most már az első sor áthúzza ezekkel a kopáran „örző, óvó, szerető” falakkal: ebben mintha ironia, s annál is több, valami szarkazmus bujkálna; a hang még majdnem lágy, selymesen simulékony, de az ajkon, amely a szavakat kiejti, már szardonikus mosoly játszik. S már nem is játszik, hanem leplezetlenül megjelenik a következő sor aprólékos, és csak gúnyosan érthető részletezésében; mert minek ezt részletezni, ha nem gúnyból, mikor úgyis mindenki tudja, hogyan áll egy szoba négy fala? Itt aztán fordul is a vers, amit külön jelez a következő sor elé tett gondolatjel: egy hetyke vállrándítás következik, válaszul a szoba kopárságára, a csupaszságra, fázásra, koplalásra: „Ha meghalok”, aminek a hetykeségét csak fokozza a szinte félvállról utánavetett „gondolom magamban”; vagyis: nincs szó semmi jelentős eseményről, legföljebb arról, hogy esetleg meghalok, éppen csak eljátszom ezzel a gondolattal, ahogyan az ember ezt azt „gondol magában”, anélkül, hogy különösebb fontosságot tulajdonítana neki – tehát, akár Petőfinél számtalanszor, a vers „hőmérsékletét” a költő leszállította a lehető legalacsonyabbra, a köznapi beszéd semleges szintjére, hogy hirtelen innét szárnyaltassa föl, robbanásszerűen, a magasba. Ha meghalok, gondolom magamban, nem történik semmi; nem is fontos, éppen csak eszembe jut, hogy akkor „e négy fal rögtön összedől”, s erre a jelre egyszerűen bekapcsolódik a Kozmosz, mint Petőfinél, a rokonság jogán, anyai-apai közvetlenséggel és hatalommal:

Föltámad akkor anyjok a Szélvész,
föltámad akkor apjok a Vihar
s tetemem lassan betakargatják
a leomló falak poraival.

Tipikus Petőfi-vers, csak éppen József Attila írta (1922 november legelején jelent meg a szegedi költők *Lírai antológiájában*); tipikusan Petőfire vall a vers legelső íve, indulati „grafikonja” is, a végső, verset záró belerohanással, belerobbanással a személyiségnek egy elemeket fölkavaró, világot megmozgató „megsemmisülésébe”. Másként: mintha egy zsinóron lassan, kényelmesen, könnyedén, játékosantréfásan kúsznék a láng, míg egyszerre csak föllobban, eléri s egyetlen, vakító világgal fölrobbantja az indulat bombáját. Ez azonban Petőfire jellemző, nem József Attilára; de József Attila, ha éppen alkalom kínálkozik rá, ezt is pompásan „utána-csinálja”.

Valóban *csinálja*? Mi ez: véletlen ráhangolódás, vagy van ebben az aligha tagadható petőfiességben valami tudatosság is?

Alighanem van. Persze nem úgy, hogy Attila elhatározza: most majd Petőfi mintájára írok; hanem úgy, hogy a vers – ha tetszik: ihlet – mintegy menet közben, a tudat (vagy inkább a sugalmazó tudattalan) váratlan váltoállítására kanyarodott rá az új, „petőfies” sínre. Az ifjú költőben, aki oly hallatlanul befogadóképes volt, s akiben már annyi emlék és tudás raktározódott föl, hirtelen fölverődött Petőfi visszhangja (talán éppen a „kétoldalt egy-egy, hátul egy s elől” sornál és petőfiesen fojtott akasztófahumoránál), s ettől kezdve már mintegy közösen írták a verset; vagy más képpel: a vers már mintegy magától szaladt az új sínen. Attila pedig nyilván sejtette is, hogy közösen írnak, s hogy most Petőfire rezonál. Ezt két okból gyaníthatjuk. Először: már ekkor sokkal tudatosabbnak látszik költői eljárásaiban, semhogy ne sejtene, hogyan, mit és miért csinál. Másodszor: sosem szokott sem szókinszben, sem versformában indok nélkül archaizálni; így joggal lephet meg a régiesnek ható „anyjok” és „apjok” szóhasználat (*anyjuk* és *apjuk*

helyett): mintha diszkrét utalás lenne egy régibb költő, pontosabban Petőfi sugalmazására.

A *Falak* nem az egyetlen ilyen eset. Említettük már, és akár párversének is mondhatnánk a *Nézem a lámpát* címűt. Ugyanaz a szerkezet, ugyanaz a belső formálás; ugyanaz még a versforma és a strófák száma is. A téma: lefekvéskor a halálfélelem kurta, neuraszténiás szorongása minden bizonnyal személyes élménye. De hogyan fejezze ki? Itt aztán igazán önként kínálkoznék a Nyugat lírai kellék-tára, Kosztolányitól Tóth Árpádon át Juhász Gyuláig, s kínálkoznék Ady egész Halál-rokonsága is; de József Attila alighanem éppen ennek a gazdag példatárnak a nyomasztó hatása alól akar kibújni, és némi tétovázás után, a harmadik szakaszra eljut Petőfihez, itt is egy majdnem henyén, de nem véletlenül hétköznapi sorral és kifejezéssel („azon akadok”), ami után fölkiáltójellel jelzetten is „robban” az egész vers lényege: a hetykeséggel leplezett szorongás a haláltól:

Midőn lefekszem s oltom a lámpát,
váratlanul azon akadok:
mi lenne, hogyha többé föl nem gyúlna
s örökre sötétben maradok!

Ady, a teljes Nyugat, Baudelaire-ostul, talán Csokonai, minden bizonnyal Petőfi: ennyiféle szín, hang és ösztönzés zsúfolódik össze az első évek – 1922, 1923 – termésében. És még sok minden egyéb. Például Horatius (részben talán a Nyugat – Babits – „klasszikus álmainak” ösztönzésére is) már a Kiszomborban, 1922 júliusában irt *Névnapi dicséret*ben, majd a valamivel későbbi *Útrahívás*ban, melyeket 1923 áprilisában a *Nyugat* is közölt, s melyek közül kivált a másodikban, annak is kivált a záró strófájában sikerült szinte tökéletesen elérnie a latin költő közvetlen, csevegve-kötekedve udvarló hangját és modorát:

Jöjj velem, mert nélküled is megyek már!
Eh, mit is vársz – jössze-e, vagy elragadlak –
akarásom nem töröm össze lányos
ostobaságon!

Mindkettő fiatal éveinek legsikerültebb versei közé tartozik; joggal vette föl őket 1934-es válogatott kötetébe, a *Medvetáncba*.

Egy vers erejéig visszhangot keltett benne – ki gondolná – Schiller is. A vers címe *Himnusz a borhoz*, egészében adys szólamokkal fűszerezett himnikus magasztaló ének a borhoz. Első strófája – ízelítőül ennyi is elég a jelentéktelen kis költeményből, mely voltaképpen csak mint kuriózum érdemel említést – eképpen hangzik:

Bor, te dús örömelixir,
bor, te táltos rőt pogány,
csók az Élet ajakán,
kedvesemnek várva vitt hír.

A középső két sor nyilvánvalóan Adyra utal, az elsőben azonban az *örömelixir* egészen más szókinszből való. Ha figyelembe vesszük hozzá a címbeli *himnusz* műfaj-megjelölést, a strófaformát, a trocheusok erős lüktetését, amit a gyakori alliterációk csak még jobban hangsúlyoznak, hamarosan fölismerjük, hogy a vers kétségtől Schiller *An die Freude* című közismert himnuszának dallamára keletkezett, mondható és akár énekelhető is. Lehet, hogy iskolai tanulmányaiban találkozott az eredetivel; lehet, hogy német tanára, Tettamanti Béla adta a kezébe; még az sem lehetetlen, hogy valahol, valamikor hallotta Beethoven *Kilencedik szimfóniáját* s annak negyedik tételében ragadta meg az „örömhimnusz” hallatlan áradású és szuggesztivitású zenéje. Schillerrel egyébként soha nem találkozik, iránta soha

nem érdeklődik többé. Ez az egyetlen, de kétségtelen kapcsolat csupán azt mutatja, hogy ez a nagy fogékonyságú, finom hallású fiatal költő – mint mondtuk – minden eléje tett költőt lejátszik, miközben „magát keresi”. De minél több hangon játszik egyszerre, annál kevésbé bontakozik ki egyelőre a sokféleségből a saját, igazi hangja. Első kötete, 1922 legvégén, tagadhatatlanul tanúskodik tehetségéről, de arcát még – érthetőleg – csak nagyon elmosódottan tükrözi.

Merre fog haladni? És hogyan menekül meg a fölényes mesterségtudású epigonizmus veszélyétől?

Az utat, melyet pályája első éveiben megtesz, és a nehézségeket, melyekkel a saját hangja megtalálásáért, a saját látványa és élménye hiteles kifejezéséért többé vagy kevésbé szerencsésen megküzd, a legszemléletesebben néhány példán mutathatjuk meg.

Mint életrajzából tudjuk (Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója*, 288–290.), 1922 nyarát Kiszomborban töltötte mint instruktor és „kukoricacsász”. Diákokat készített elő javítóvizsgára, köztük egy Faragó Mária nevűt, ráérő idejében pedig „a nagycsaládú Faragó Mihály felesben bérelt kukoricását őrizte”. Faragóék fiával együtt hessegette az elszaporodott varjakat, ő egy benzines kannát rázogatva, a Faragó fiú a hagyományos fegyverrel: csúzlival. Az utóbbi még jól emlékezett erre a nyárra és Attilára; emlékeit el is mondta, úgy, ahogyan a megelőző kutatásokat összefoglalva Szabolcsi Miklósnál olvashatjuk. „Mivel a kukoricaföld nagy volt, kb. 4 kat. hold, egyik végén Attila állt bádogdobozzal, a másik végén én álltam a gumicsúzlival és minden közelgő varjat elkergettünk.” A *Szépség koldusában* szereplő, nyilvánvalóan kiszombori ihletésű *Kukoricaföld* első szakasza tehát pontos, a lehető legtöbb – ma divatos szóval – „információt” közlő rögzítése a valóságnak, illetve lírai alaphelyzetnek:

A kukoricaföldön ülök, várok,
tán arra, hogy a varjú mikor károg
és mikor kell zengő cinnel tovaüzni.

Az érett József Attila minden bizonnyal az itt földézett képzetek medrében, azok fokozatos kibontásával vinné tovább és „oldaná meg” a verset (kukoricaföld, károgó varjak, zengő cin, tovaüzés); ezt a képet és helyzetet mélyitene el, míg minden egyes eleméből „ki nem varázsolná” mindazt a jelentést, ami benne rejlik. Ettől azonban egyelőre még messze vagyunk: Attila még nem a valóság kagylóhéját töri föl a benne lappangó „tartalomért”, hanem elfogadja a kínáló érzelmi és stílári közhelyeket. A Faragó fiú emlékezései szerint a varjúkergetés „a reggeli és esti órákban” történt; a támadó madarak a hőség beálltával és a sötétség beköszöntével elültek. Így a következő szakasz első sora: „A hűs Alkony beborít csöndes kézzel” – még a valóság körén belül maradna, ha nem keltene gyanút egyrészt az Alkony nagybetűs írása, másrészt a jelzők túlburjánzása: olyasmit hangsúlyoznak, amit nem kell, vagy másként kellene éreztetni-hangsúlyozni; hiszen az alkonyról külön megmondani, hogy *hűs*, kékjéről pedig, hogy *csöndes*, közhelyes, költőies pleonazmus, túlbeszélés, túldisztítás, ráadásul olyan ékítéssel, amelynek semmi reális funkciója nincs. A kétségkívül nem jelentősen, de jól és hitelesen induló vers tehát valahol itt, a második szakasz elején vált át egy valóságos, friss, hiteles, jól látott-észlelt lírai szituációból és lehetőségeiből, ahelyett hogy ebben haladna tovább, egy helyzet kinalta érzelmi és kifejezésbeli sablonba: az Alkony magányos szerelmi sóvárgásának konvencionális muszába, egészen a csattanó majdnem groteszk szentimentalizmusáig (aminek a groteszkiségét persze most még nem veszi észre a maga „nyugatos” gyanútlanságában):

A Nap lement. És én még várok, várok.
Terád várok. Nem jössz? És sirdogálok:
szívemre a bánat halk csöppekben csurog.

Pár hónappal későbbi, Makón, 1922 november végén keletkezett, úgyhogy a *Szépség koldusába* már be sem kerülhetett a *Tanulmánytejt*; először a *Makói Friss*

Újság azévi karácsonyi számában jelent meg, kötetben pedig csak majd két évre rá, a *Nem én kiáltok*-ban szerepel, némileg átdolgozva. A két év alatt megtett fejlődésről éppen ezek az átdolgozások tanúskodnak, pontosabban köztük az az egy, amely valóban lényegesnek mondható. Ebben a formájában Attila is elégedett lehetett a verssel: fölvette 1934-es válogatott gyűjteményébe, a *Medvetáncba*.

Az életrajzi háttérrel ezúttal is ismerjük, legalábbis nagy valószínűséggel ki-következtethetjük. Makai Ödönhez írt levelében (1922. nov. 4.), amelyből már idéztük dicsekvő és fölszabadult kijelentését, hogy „nyakig van az életben” és „fuldoklik a gyönyörűségtől” meg hogy „a Parnassusra is elindult”, egy kurta bekezdésben olyan, realisabb dolgokról is beszámol, melyek gyámját nyilván sokkal jobban érdekelték: „Iritz Miksa bornagykereskedőnél vagyok nevelő. Havonta 5000 és egynehány K fizetést kapok. Ebből 5000 K-t fizetek lakás és ellátásért” (Fehér Erzsébet: *József Attila Válogatott Levelezése*, 1976, 35.). Az Iritz-ház földszintjén kocsmá állt, „ahol – írja Szabolcsi Miklós – nemegyszer költötte el vacsoráját a házitánító. Talán ott figyelhette meg azt a férfit, kit a *Tanulmányfejben* örökít meg; s talán bordalainak egy része is a kocsmá légkörének hatására született”.

A „tanulmányfejet” tehát, mint egyébként a vers címe is sejteti, valóban megfigyelte; így nem valamiféle parnasszista jellegű – önmagának föladvott – tételvisszről van szó, hanem valóságos látvány megragadásáról. De hogyan, milyen formában fejezze ki, amit megfigyel, késő éjjelig, esetleg kora hajnalig, maga is ott virrasztva, míg „mély szürkéségbe szédül át a reggel”: ezt a rideg kocsmateremben lassan bárgyú részegségbe kövülő férfigejet? Tizennyolcadik esztendejében jár, ismeri a nyugatosok irodalmát-költészetét, eredetit és fordítást egyaránt, s még mindig tele van szeretett mesterével, Juhász Gyulával: szinte nincs is más választása, mint a szonett. Egy forma azonban, s ráadásul éppen az akkori sokszorosán kiírt „nyugatos” szonett, többnyire nem pusztán csak formai képlet, hanem stílus is. Eleve valószínű, hogy a tanítvány mestermunkája rá fog vallani az iskolára, leginkább pedig a legközelebbi példaképre, sőt már idősebb barátira is: Juhász Gyulára. A *Tanulmányfej* valóban az ő magyar képeinek és arcképeinek ecsetkezelésére és színelrakására hasonlít a legjobban. Attila egyelőre még képtelen rá, hogy azt, amit lát, ebben a formában ne a Juhász Gyula szemével lássa és költői eszközeivel ábrázolja. A jelzők itt is elborítják a képet: a kocsmá *sápadt*, *búskomor*, a polcok *dúsak*, a bor *drága*, a nyakon kidagadó ér – indokolatlanul minősítve is a pusztá ábrázolás helyett – *csúf*, a részeg agyában *eltáradt* borok pihennek; hogy a záró szakasz első két sorának erőltetetten túlbonyolított képeről: „Ködlepte, sikos szemsikátorban / véres kövön a mámor tántorog” – ne is beszéljünk. Az első közlés változata szerint ráadásul e sikátorban tántorgó jelenség a nagybetűs Mámor volt; de ezt a *Nem én kiáltok* szövegében érettebb ízléssel kisbetűsre változtatta, magát a képet azonban már nem cserélhette másra: talán túl sok munkát, túl sok pepecselést kívánt volna, kényszerű visszahelyezkedést egy olyan költői modorba, melyen 1924 második felében, a *Nem én kiáltok* anyagának összeállításakor már lényegében túl volt. A Mámor kisbetűssé degradálása azonban arra vall, hogy érezte: itt valami nincs egészen rendjén, és legalább megtette, amit túlságosan sok munka nélkül megtehetett.

Tett egyebet is. Ami a legfontosabb: anélkül, hogy a rímen változtatnia kellett volna, kicserélte az egész nyolcadik sort. Ez a második szakasz a kocsmában ülő, lassan lerészegedő férfi leírása; negyedik sora – az egész versben a nyolcadik – eredetileg így hangzott: „Szederjes arc: se vén, se ifjú ember.” Ezt az adott helyen szürkének, súlytalannak találhatta, nem éppen indokolatlanul; egy ritka erejű, mély szemléleti hitelű, robbanásig sűrített fogalmazású, már valódi, nagy józsef-attilái sort tett a helyébe: „tört száraz tőfenék az arc, de ember”. Ez már nem sablon, nem konvenció; ezt már nem az irodalomból tanulta, hanem a saját szemével láthatta: a nyári hőségben kiszáradt sekély alföldi tavacsok medrének alján a repe-dezett iszapot; s az, hogy ez az emlékbéli kép az élményvilág valamely mélyrétegéből fölmerülve egy emberarc metaforájává lép elő, ezen az egy helyen áttöri a vers rutinosan megmunkált parnasszien felszínét (hangzatilag is szinte törve ke-

mény alliterálásával) s egy villanásra valami pontos és tárgyilagos emberi tragikumot tár föl alatta. Az, hogy a férfi arca már szederjes a részegségtől, és hogy „se vén, se ifjú ember”, nem sokat mond; minden részeg arca „szederjes” hajnal felé, az „ifjú” meg majdnem irodalmiasan ható, keresett szóválasztás. A „tört száraz tófenék”-ben viszont egy egész sors „töröttsége” benne van. Erre a látomásra a „szépség koldusa” még nem volt képes; ez már az 1924-es József Attila telitalálata. Hogy mennyire, azt akkor érzékeljük igazán, ha együtt olvassuk a második versszaknak mind a négy sorát:

Benn férfi ül s nehéz, vörös kezekkel
flaskót dédelget s dűnnyög és danol;
földszín bajsza leperg a drága bor;
tört száraz tófenék az arc, de ember.

Az első két sort akár Juhász Gyula is írhatta volna (kivált a másodiknak a „dal-lama” vall tipikusan a Mesterre); a harmadik mindenestül a nyugatos líra bőséges kelléktárából való, valóságtól elidegenült üres irodalmiasságával (mert hiszen – többek között – egy ilyen zsíros hajú, roggyant bőrsüveges részeg „földszin” bajuszáról inkább „perg” olcsó vinkó, mint baudelaire-i, vagy a Kemény Simon zsúfolt asztalaira illő „drága bor”); s ezek után következik szinte a döbbenet szikár erejével a „tört száraz tófenék” képe-látomása-láttatása.

A már igazi József Attila még egy helyen rajta hagyta a keze nyomát ezen a minden megmunkáltsága mellett is még iskolás „tanulmányfőn”. Az első szakasz negyedik sora eredetileg ez volt: a „dús” polcokon „sok alkohol áll színes üvegekkel”. A versszak végső szövege:

Mély szürkeségbe szédült át a reggel.
A kocsma terme sápadt, búskomor.
Dús polcain a sűrű alkohol
fondorkodik nagy, tarka üvegekkel.

A döntő módosítás a *fondorkodik* bevezetése az eredetileg elég jellegtelen sorba. A szó értelmének minden árnyalatával, tartalmának minden játékos-gonoszkodó mozzanatosságával ide illik, s méltán mondható az alkoholra: az valóban *fondorkodik*, becsap, rászed, kényére játszik az emberrel, alakoskodik, gonoszkodik, színlel, megront. Ugyanakkor a polivalencia itt nagyobb pontosság is: annál, hogy „sok alkohol áll” a polcon, az alkohol funkcióját jobban, tömörebben, teljesebben fejezi ki a *fondorkodik* ige és állítmány. Amellett hamisítatlanul József Attila már mind nyilvánvalóbban kialakuló személyes szókincséből való.

Hogy az eredeti „színes üvegekkel”-ből a végső változatban „nagy, tarka üveg-gek” lett, annak a magyarázata talán az lehet, hogy Attila az első változatot a kelleténél kosztolányisabbnak érezte, s a kelleténél erősebb társítási lehetőséget sejtett benne azokkal az egyszer s mindenkorra Kosztolányi tulajdonát képező „színes tintákkal”, melyekről a szegény kisgyermek álmodott. És hogy ez nem légből kapott föltételezés, azt egy közvetett „bizonyíték” valószínűsíti, tanúsítva az Attilában egyre tudatosodóbb törekvést arra, hogy a nyugatos stílus és modor hatása alól fölszabaduljon, azzal szemben a maga különállását hangsúlyozza. Ismerjük egy, *A múltkor, szerda este* kezdetű, háromstrófás versét; a *Kritikai kiadás* a Pótlásban közli (II. 357.), a jegyzet szerint „egy *Makón*, 1924. jan. 29. keltezésű kéziratról, amelyre aláírás helyett ismeretlen célból Kosztolányi Dezső nevét írta”. Csakhogy, ha a cél ismeretlen is, az ok könnyen kikövetkeztethető. Szabolcsi Miklós (*Érik a fény*, 225.) az 1923 ősze után is túlélő nyugatos hang dokumentumának, sőt „egyesen stílusparódiának” tartja a verset, pusztá játéknak, „amely alá Kosztolányi nevét írta, így is jelezvén *A szegény kisgyermek panaszait* s a tájleíró versek költészetének utánzását”. Lehet; de elképzelhető egy másik magyarázat is. Attila talán nem akarta parodizálni *A szegény kisgyermek panaszait*, de mert még Kosztolányival is majdnem úgy tele volt, mint Juhász Gyulával, önkéntelenül, mintegy

emlékezésszerűen tévedt bele az ő hangnemébe. Mit akart *A múltkor, szerda este*-vel (ha valással kapcsolatban egyáltalán föltehető ilyen nyersen ez a kérdés)? Bizonyára ismét verssé objektíválni azt a vissza-visszatérő neuraszténiás esti halál-szorongását, amelyre a *Nézem a lámpát* vizsgálatakor már céloztunk. Ezúttal az alapélmény – a halálfélelem – talán gyerekkori, szabadszállási emlékeket is föl-idézett benne: ezt sejteti a vers „tájképe”, valamilyen szittyós-lápos alföldi „holt vidék”, ahol – ez jellegzetesen Juhász Gyulára, az ő Alföld-élményének sugalmazására vall – „a halál tanyáz”. A vers ideje egyébként nem a gyerekkor régmúltja, hanem egy sokkal közelebbi „múltkor”, egy „másodika”, „most”, pontosan „szerda este”; ez a „most” azonban afféle ál-most, ál-közelmúlt: magának a visszajáró halálfélelemnek az ideje. Amit azonban a költő egy hasonlattal, majdnem elszólás-szerűen, félreérthetetlenül a sajátjának vall, a saját életébe köt, a saját – szintén visszajáró – emlékvilágába kapcsol: sírtam, igen, most másodikán, mondja; de a pontoskodó időbeli álcázás után egyszerre kitör, egy hasonlat tárgyiasításában a lehető legszemélyesebb panasz: „Mint kisgyerekek, kit nagyon szoktak verni.” Végül is ez a sokat vert kisgyerek van jelen az egész versben, és ez él a szituáció ál-közelmúltjában, a legkevésbé sem kisgyerekes, de annál kosztolányisabb érzéssel ez „látja magát öregén ott heverni” (mert a *Kritikai Kiadás* szövegében a harmadik szakasz második sorának *öregemje* nyilván elírás vagy sajtóhiba). Am amikor az utolsó sorban mintegy – névtelenül is – megnevezi magát, egyúttal ráeszmél a „lírai hős” *stiláris* nem-azonosságára önmagával; aláírja tehát a jogos tulajdonos, Kosztolányi Dezső nevét.

De akár így van, akár Szabolcsi Miklósnak van igaza: maga a gesztus, a kölcsön hang megjelölése, mintegy megbélyegzése mindenképpen a függetlenülés, emancipálódás jele. Maga a vers viszont annak tanúsága, hogy könnyebb egy iskolának tudatosan hátat fordítani, mint belénk ivódott, esztendőkön át sajátunkká asszimilált hatását szervezetünkben kiiktatni. Sokszor már megtalálja, de ugyanazon a versen belül még el elveszti a saját hangját; már a saját kép- és képzetvilágában mozog, de még enged a kifejezésben az öröklött *stiláris* kellekek vonzásának; már a maga sajátos módján érez, de még vissza-visszaesik a konvenciókba. A hang már nemegyszer téveszthetetlenül az övé, néha azonban megbicsaklik: még mutál, még nem elég érett, még nem bízik eléggé magában. A végleges korrekció olykor majd csak a *Medvetánc* szövegében következik be.

Mint a *Rög a röghöz* esetében. Ez a már-már hibátlan remeklés, Attila első saját mestermunkáinak egyike mintegy háromnegyed évvel későbbi a *Kukoricatöld*-nél. Ha a kettőt egybevetjük, világosan láthatjuk, mennyit haladt a rövid idő alatt Attila a közhelyek levetkezésében, a maga megtalálásában. Ha viszont a *Kritikai Kiadás* jegyzetanyagában (I. 377–378.) közölt variánsokat vetjük egybe a *Medvetánc* végleges szövegével (I. 94.), akkor megállapíthatjuk, hogy nagyot haladt ugyan, de még mindig csak úton van, s olykor még habozik a nyugatos líra most már romantikusságában is szokványosabb, és a saját, látszólag szürkébb, de pontosabb voltában is kifejezőbb, mert „tárgyszerűbb” – ha tetszik: objektívabb – szóhasználat közt. Az első, már tipikusan József Attilára vallóan kozmikus gyöngédségű, kezdettől kész sorpár után („Jöjj, testvérem, atyánk, a bujdosó nap – a távol falujába ballagott”) a második sorpár legfontosabb, egyszerre természeti hiteli és rejtélyes aurájú *hamvas* jelzője csak nehezen találja meg igazi helyét. Szerepelt az első sorban (hamvas üveg), majd átkerült a másodikba, kiszorította a semmitmondó, „nyugatos” *méla* jelzőt (méla templomablak), s így alakult ki a végleges, már a *Nem én kiáltok* kötetben olvasható szöveg: „Fönn már kigyújtják üvegét a holdnak, / a hamvas, égi templomablakot.” Itt már helyet kap az oly lényeges, mert az összesimuló rögök helyzetét nemcsak meghatározó, hanem a természet mindenségébe bele is helyező *fönn* határozószó; a Hold pedig az első változat szecessziós nagybetűje helyett egyszerűségében is távlatosabb, mert valóságosabb, a nagy kezdőbetű rejtélyeskedésétől megszabadult *hold* lesz.

Egy további fontos módosítás: a nyolcadik sor eredetileg, és még a *Nem én kiáltok*-ban is „és rög a röghöz csókosan tapad”. Ettől az Ady-örökségtől Attila

nehezen szabadul meg: még az 1925-ös *Viszem a földem*-ben is bőségesen találkozunk ezzel a többnyire kétes értelmű, tehát mindenfajta szimbolizmus számára oly kedves szóval. A *Medvetánc* Attilájának azonban már nem kellenek olyan szavak és kifejezések, amelyek nem pontosan és egyértelműen önmagukat, önmagukat azonban a lehető legteltesebben jelentik. Elveti tehát az egyébként is irreálisan édeskés „csókos” sort, és helyébe ezt írja, sokkal realisabb szemléletességgel, tehát sokkal kifejezőbbben is: „és röghöz szorul a rög és tapad”.

A tévesztett szóhasználat majdnem kisiklatta a verset. Attila, szerencsére csak egy változat erejéig, a *csók* sugalmazta szecessziósan erotikus képzetkörben haladt tovább: „Mint fénybogárka almagbimbó szirmán, / Tejbőrödön szemem úgy tétováz” – írta. Ezt azonban ő maga is soknak érezhette így együtt; elvetette hát a mesterkéltné képet és visszatért a vers valódi képvilágába, a rög-képhez, úgyhogy némi tétovázás után a *Nem én kiáltok*-ban már a végleges szöveg áll: „Egymás mellett mi is rögök vagyunk most, / miket a gyöngye, friss vetés szeret.” Megmaradt tehát a szerelmi élmény gyöngédsége, csak éppen objektívalódott, átköltözött az összesimuló „rögök” tárgyi világába, s a fénybogaras, almaszirmos, tejbőrös rekvizitumoknál sokkal hitelesebb, igazabb, valóságosabb, tapasztalatibb lett, átváltozott „a gyöngye, friss vetés” szeretetévé.

A vers korai stádiumában egybeült is érezni a szecessziós szimbolizmus ólálkodó kísértését. A tizenegyedik sor több változatban is „lihegően” erotikus volt: „Jöjj, kedvesem, tested lelkembe innám”; de aztán egyetlen szó kicserélésével itt is letompította a kifejezés szubjektív élet: „Jöjj, kedvesem, tested lelkembe hullaszd” – írta, ismét csak tárgyiasabban is, tapintatosabban is. A kezdeti rossz szóválasztás és szókép egyébként először itt magával rántotta a rákövetkező sort, s újra csak a konvencionális irányába: „S az illatos mennyből a nászi ágy”; s a jó megoldás megint az eredeti rög-képzetkörhöz való visszatérésből következett: így lett „bennünk a föld barázdát rejteget”.

Az utolsó előtti sorpár: „Az est sötét báránya ballagóba, / feketébb hulló selyemgyapja már” ugyanúgy kezdettől kész volt, mint az első, kezdő sorpár „a távol falujába ballagó” nappal. A második kép mintegy továbbfejlesztése az elsőnek, egy szó (*ballagott, ballagóba*), meg is ismétlődik, ebből gyanítható, hogy a versnek ez lehetett az „alaplatomása”, egy ilyen „elballagó”-lemenő napnak és „beballagó”-beköszöntő estének az élménye, s az egész költemény megragadó, még a szerelmit is megelőző naturális gyöngédsége ebből az „est báránya” metaforából bomlott elő.

Az utolsó sorpárt viszont sokáig nem tudta megoldani, illetve megoldásában visszaesett az erotikus konvencionálisba. Még a *Nem én kiáltok*-ban is: mintha a „ballagó bárány” és „hulló selyemgyapja” mezei képvilágából egy – akár maastrichti értelemben is vehető – üvegházba lépnénk: „S még szőke hajad sárga-rózsadombja / Fülledten csókom harmatára vár.” A kép nemcsak erőltetett, hanem ezen a helyen stílustalan is: hogyan kerül sárga-rózsadomb oda, ahol vetés zsendül és rög simul röghöz; hogyan látni egy mind feketébb estében a „rózsadomb” színét; miféle szokványos költői dekadencia stílus-kelléktárából kerül egy valóságos hűsharmatos estébe, a hold hamvas égi templomablaka alá ez a „füledt” jelző? De hogy a díszparát elemekből milyen hamis és divatját múlt csattanót kerekített, azt majd csak a *Medvetánc* összeállításánál fogja észrevenni; s egy mesteri mozdulattal ki is javítja. Mert akkor, éretten, eszközei teljes birtokában már tudja, hogy a verset abban a síkban kell befejezni, amelyben elkezdte, viszont abban föl is kell emelnie, ki is kell nyitnia, a lehető legtávlatosabbra kell tárnia. S azt is tudja, hogy a valóság *eltalálása* több, szebb, igazabb, tehát költőibb is minden költői *kitalálásnál*; egy holdsütötte mező több és kifejezőbb, mint egy bármekkora domb rózsza. Így nyeri el aztán az 1934-es válogatásban a *Rög a röghöz* végleges – és végtelenbe nyíló – záró képét és formáját, szokványos szavak helyett most már a földézett látvánnyal fejezve ki az élmény másként el sem mondható kozmikus boldogságát: „És szőke hajad mintha mező volna / mit teljesen betölt a holdsugár.” Ahol a legnagyobb lírai súlyt éppen a legszürkébb szó hordozza, a *teljesen*.

(Folytatjuk)

A ROM

A rom helyén – vegyük az egyszerű, a legközvetlenebb gondolattársítást – valamikor vár állt; vagy legalábbis *légvár*. Élet és szerelem, kiharcolt béke és di-csőség, remények, nyugalom, boldogság, kiérdemelt ábrándok a napsütötte jövőről. A rom nem öncélú képződmény, – tenni, próbálni, küzdeni, tervezni, szenvedni és kockáztatni kell azért, hogy egyáltalán létrejöhessen.

A rom: megejtő létszűnet; figyelmeztetően tartós pillanat, ami elképzelteti a semmit, a hiábavalóságot, a megváltó cselekvés hiányát. Valami olyasmit ismertett fel, hogy minden vár csak légvár – végül is.

Vörösmarty egyik korai elbeszélő költeményének a címe: *A rom*. Olvassuk újra, s a mondanivaló hangsúlyos sorait próbáljuk kiemelni a „szavak árából”:

... *Siva végtelen fővenyében... puszta lak ormán Két Isten harcolt elszántan régi haragból. Első a dűlős komor Istene, Rom... Véd, a ház őre, kiállta ellene... de azonban győze Romisten... Rom pedig dűledék palotán fölütötte tanyáját... Nagy fogadást gondolt, így szólván végre magában: „Ki legelőbb dűledékeimet leborulva köszönti, Teljesedésbe hozom háromszoros álmaim annak” ... Itjú kalandor jött egy távoli honni vidékről. Sors és szerelem nem hagyták béke ölében Lennie boldoggá... lelke-szakadva Lép vala lassan elé, s lerogyott a barna köveknél. Tüstént fekte helyét meglágyította Romisten... (az ifjú) Szelleme tükrében tel-tűntek az álmok azonban S látta kies tájat dombbal váltakozva s virágok Völgyei-vel; pásztor tanya volt, kis hajlak az ormon... A nyáj pásztora ő, legkönnyebb póri ruhában... Így élt jó ideig... S elszánt lelkének mi öröm nem látnia embert!... de soká nem tarthata békélakása. Lelke hamar betelék örömeivel az egy-szerű tájnak... Visszakivánczoltak tova pártolt vágyai: embert S ember-lakta vi-déket kért a puszta magányért... Elment a romhoz, leborult a barna köveknél... S lát vala álmában bércekkel büszke vidéknek Sziklatejű csúcsát vetekedni egek-vel... S a hegy alatt szélt és hosszatt meghintve falukkal S a falu népeivel... s lelkén Vágya betöltte után, az öröm szilaj árja csapongott... népes palotában örömmel Szállá meg és fényes pályát ígére magának... Háza szilaj kedvnek lett víg fogadója, kaputlan Udvara vendégért látszott mosolyogva kinézni... Így mu-latának... Végig mindezen a szabad úrnak kénye csapongott S kezdte hanyatlását. Nem elég volt lennie dúsnak S játszi barátságot és látnia szolgálja szerelmet: Szíve rokont keresett... kisded halom oldala mellett... Látta ülő lánykát szomorú gon-dokba merülve... S már közelite... de ijedt özként fölrebbene a szűz... Elvesze a lemenő völgynek végében. Utána Hasztalanul sietett... Vizsga cselédi Kedvte-lenül látták megtérni... merőn és szótalanul távolba kinézni... a ház csendes vala és bús... Nem csalogatta tovább, elhagyta kevély laka táját... szomorú dűledéken lelte Romistent. Fáradtan leborúlt kövein, s jött harmadik álma... gyászdombnál látá a völgyi leánykát Búja sirlalmában... a szűz, mint aki örömmel Futna s ma-rad... így szól vala hozzá: „...mi kegyetlen kéz zavar engem Gyászom napjai-ban?... nem hagysz egyedül lennem gyászomban az édes Testvérért”... az ifjú kalandor... mentő szavait mondotta rebegve: „... Jöttem, mert kelle, s az észnek A szív láz zaja közt nem hallott semmi parancsa. De ne legyen gondod... ha bána-tod enyhül... Akkoron elmondom... mint nem lehet élnem ezentúl Nélküled... A gyász órái lefolytak S enyhült bánat után szerelemről halla varázsos szokat az édes lány s ellent nem mondhatta szíve... Győzve lőn s odaadta magát szeretője szívének. S a szomorú palotát, az urával bűba merültet, Újra robaj tölté... Évek után fia is serdült... Jaj neki! hogy küszöbén túl hagyta csapongani vágyát! Város és falukak ment látni... tapasztalta mindent. Egy népet lele, mely... Termékeny*

ugarban ekéjét Hasztalanul vezeté... Atok volt az egész földön. Másnak vete a kéz S másnak gyűjte képét... idegennek adózott... S újra sötét gondok dulakodtak lelke nyugalman... a megijedt háznép alig ősmert szótlan urára... Honn vala hontalanul... Már had-gyűjteni ment, már társat idéze segédül S a nép harcának titkon torralta veszélyeit: De legelőbb az öreg Romhoz járula tanácsért... még kére negyedszer is álmod... kérelme szavát a Rom hallotta haraggal S engedte... Alma kietlen volt, szomorú és pusztá sötétség... Két roppant hadnak távol hallotta csatáját... Végre halálhörgést s zajt; többé semmit azontúl... Alma való képét látá és látta sötétén Fénylő fegyvereit, hű kíséreit utának. Így kele fel s mint jött, tova ment a messze világba... S a rideg országnak szomorún elhagyta homokját. Rom pedig ült egyedül és a sivatagba kinézett.

Tekintsünk el a költemény tragikus-pátoszos romantikájától, s inkább azt nézzük, hogy mi a vízjele; mi benne a költő mögöttes, és mégis meztelen vallomása. Az ifjú kalandor – akivel később majd Csongorként találkozunk újra, egy sokkal árnyaltabb költőiséggel filozófikus meselátomás hőseként – a világban-lét, az itt-lét lehetséges változatainak a „kalandora”: ő az a nyughatatlan szomjas, aki minden patak vizébe belekóstol, hogy a leghűsítőbbre rátaláljon. És szükségszerűen fokozatokat él meg közben: nem is annyira a jó-jobb-még jobb, a rossz-rosszabb-még rosszabb fokozatait, hanem inkább azt, hogy ami ez, az nem tud egyidejűleg az is lenni.

Az első álom a magány idillje; bukolikus magány; öncélú, és a maga zavar-talanságába belefáradó – hiszen még egy isten is elunná magát emberek nélkül.

A második: emberek szervezett és egymásra utalt sokasága, akik között éppen ő érezheti magát dúsnak és szabad úrnak: kaputlan udvarára bárki betérhet. De ahová bárki betérhet, ott előbb-utóbb az fog hiányozni, aki mégsem tér be. Akit keresni kell. Aki nélkül hiába a sokaság, mely „lazítani” tud csak, nem kielégíteni: a magány rémét csupán az az egy valaki üzhetné el. A sors azonban nem készséges: a leány, akit szeretni tudna, villanó látomásként jelenik meg előtte, s mindjárt el is tűnik. És nincs barátság, szolga-szerelmem, jókedv, javak, gazdagság, ami a hiányát pótolhatná. A „kevély lak”, ahol a boldogságot megtalálni vélte, immár üres a számára. Lakhatatlan – a világban-létnek ez a változata sem folytatható.

A harmadik álom megadja a beteljesedést, a szerelmet – sőt, minden édes jó-nak és szépnek a túlzását; egészen addig az ultraparadox boldogságig, amikor (fordított Jóbként) már a lelkiismerete is kényelmetlenül kezdi érezni magát. Lehet, hogy nekem ennyi jó jár, s másnak szinte semmi? A személyes szféra szükségszerűen szembesíti magát az emberek sokaságával, a társadalommal, az országgal – s kiderül, hogy „átok volt az egész földön”. A kollektív boldogság hiányának az élménye kikezdi a személyes boldogságot. Főlébred a felelősségérzés, a tennivágyás: megszületik az áldozat igénye, akár az önfeláldozásig; a hadgyűjtés, a harc, a háború értelmességébe vetett hit. A család, otthon és béke örömei már csak egy jövőbe vetített jelenben tudnak lelkesíteni.

Tudjuk, a három bűvös szám: három kívánságba mindennek a teljessége beleszorítható – ha hiszünk a népmesék géniuszának. Vörösmarty ifjú kalandora azonban nem kíméli magát: kikényszeríti Rom istentől a negyedik kérés teljesítését, a negyedik álmod. S ebben a *kvaternitás*ban a költemény úgy haladja meg a *mitikus trinitást*, hogy kihívó következetességgel továbbgondolja, amit nem szoktunk továbbgondolni – ti, hogy miből születik a harmónia, a győzelem, a boldogság. Vajon nem diszharmóniából, pusztulásból, boldogtalanságból – a másik oldalon? Nem a *másik* pusztulása árán? Csakugyan nincs méltó egyensúly a szükségszerű ellenteteknek, ellenérdeknek? Olyan ördögi kör ez, ami úgy ismétli magát, hogy az utolsó szót mégis csak Rom isten mondja ki: ül egyedül és a sivatagba kinéz?

Kíméletlen és rés nélküli pesszimizmus ez, különösen egy ifjú költőtől, – gondoljunk azonban az idős, megrokkant, mindenbe belefáradt, mindenből kiábrándult Vörösmartyra, aki a *Vén cigány*-ban az abszurd remény jóslatát mégis képes volt örökérvényűen megfogalmazni. Ami *A rom* utolsó szava, a *Csongor és Tünde* Éj-monológiájában végsőkéig érelt, lírai filozófiaként újrafogalmazódik ugyan (*És hol*

kezdve volt, ott vége lesz: Sötét és semmi lesznek: én leszek: Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj) – de csupán betétként. Messziről ugyanis – végakkordként – „ímez ének hallatik”: *Éjfélt van, az éj rideg és szomorú, Gyászosra hanyatlik az égi ború, Jőj, kedves, örülni az égbe velem, Ébren magam van csak az egy szerelem.*

Ha a rom megejtő létszűnet, Vörösmarty mindenek ellenére is a *szűnre* teszi a hangsúlyt.

•

Noha volt bőven oka rá, hogy a *romot* hangsúlyozza. Mint a költemény ifjú kalandorának, neki sem adatott meg, hogy ne szembesítse magát az emberek sokaságával, a társadalommal, az országgal – aminél, önmagában, nincs is külön feladat és felelősség. Különösen egy olyan korszakban, amilyenben ő élt. Minden reformkor válaszául elé állítja a „személyes szférát”: csonkulnia kell, ha a kor „ügyének” mindenestől szolgálja akar lenni. A mű, az alkotás, a korokon túltekintő (és korokat túlélő) irodalom és művészet számára azonban mégsem leICSINYELHETŐ dilemma ez. (Még ha figyelembe vesszük is egy adott társadalom és irodalom sajátos történelmi-politikai helyzetét, fejlettségi szintjét.) Ha arra gondolunk, hogy Vörösmarty Baudelaire kortársa volt – legalábbis sajnálnunk kell, amit zsenije vállalva-kénytelen elhallgattatott magában. S ugyanez érvényes a korszak egész irodalmára: alkotói személyes szférájuk igazában kibányászatlan maradt; a levert forradalom után pedig még a kor „ügyéről” is csak motyogva-halkan szólhattak – vagy sehogy.

Csupán szájhagyományként maradt meg, hogy a nyomasztó nyéki házba visszahúzódó Vörösmarty a halála előtti években esténként kancsó bor mellett bezárkózott a szobájába, s írt, amíg a bor tartott, utána a teleírt lapokat a gyertya lángjánál elégette – állítólag az egyik szomszédja leste meg. Nem hiszem, hogy akadna szorongatóbb kép ennél a kultikus, mindennapos öngyilkosságnál. S a személyes szféra milyen kincsei vesztek el ezeken az estéken! (A *Vén cigány* ezekben az években született.) Mondhatjuk persze: csupán mendemonda. De van egy adatunk (Boros Mihály emlékirataiban), ami lélektanilag nagyon is igazolni látszik a szájhagyományt: baracskai tartózkodása alatt „Vörösmaty hazafiúi elkeseredésében néha-néha írt egy verset, szívetrázót, könnyfacsarót, meggyújtotta a gyertyát, felolvasta előttünk, s aztán a lángok martalékául adta, hogy a zsandár kezébe ne kerüljön”. A mód, a forma, a reflex túlságosan is árulkodó: aki egyszer képes volt megtenni, képes máskor is.

A rejtett-személyes eltitkolása egyébként alkati adottság is lehetett nála. A költő öccse, János írja Csajághy Laurának az egyik levelében: „Már második grammatista korában falakra, kis darab papírokra írkált verseket, de azokat azonnal le is törülte, hogy olvashatók ne legyenek. Sokszor, már nagyobb korában papírosokra írt, és azokat labdázásnál szavalgatta. Játsszótársai kérték, hogy olvasná el nekik, vagy adná nekik olvasni, visszaadnák, de azt nem tette soha. Történt, hogy lefoglák, hogy majd erővel kiveszik zsebéből vagy kezeiből. Minden erejét megfeszítette ilyenkor, és addig küzdött, míg tőlük szabadult, és eltépte írását oly kis darabokra, hogy abból senki nem olvashatott.”

Mindez izgalmas adalék, mégsem szabad túlértékelnünk. Csupán élményszerűbbé, valóságosabbá teheti azt a kevéssé „kibeszélt” tényt, hogy olyan irodalmat élünk és írunk, ahol a „szolgáltatnak” tettenérhetően öncsonkító vetülete is van. S ezzel érdemes szembenéznünk, ha túl akarunk lépni a tegnapi és holnapi „kocmán”. Csokorba gyűjthetnénk az idevágó klasszikus jajszavakat: „... óh, ha negyven évem (vagy közel annyi) nem lett volna vak!... Talán poéta lettem vón’ – különb. De sorsa küldi szegény vakot... *Zwickert* hamar! *guckert*! szemablakot!... Ah, már hiába! ő meg nem ragadja – Tovább röppent a *költő pillanatja* (Arany) – „Nézzek immár nagyobbakra is.” (Ady) – „Az értelemig – és tovább!” (József) – vagy idézzük magát Vörösmartyt: „Már csak futna Zalán, de magad mázlója, mikor futsz? Vaczkorral hajigál s kerget a Múzsasereg.”

Magyar sóhajok.

S ha van irodalom, amelyik folyamatosan „személyes” romokból születik, a miénk példásan az. De született; s születik.

ANYANYELV ÉS KÖZÖSSÉG

— Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* —

Megpihenhetne a szív, túl a tanúvallomáson „könnyű álomba” merülhetne a lélek, minthogy eleget tett az édesanya és a szűkebb közösség kívánságainak. Sütő András szemére mégsem száll édes álom, gondok emésztik mindig, a marosvásárhelyi hajnalokat árva szavak töltik be, mintha sorsuk felől faggatnák a virasztót: mi lesz velük, létüket fenntartja-e a történelem? „Szemüket – olvasom – bekötheti az ember, akár ki is égetheti; vakon is megtalálják őt. (...) Rátelpepednek az idegsejtek dúcaira. (...) Lúggal, savval moshatja ki agyát; újra betöltik azt az emlékek fényével és árnyékával.” „Anyám könnyű álmot ígért” – biztatta, bátorította magát Sütő egy évtizede. Könnyű álmot? Inkább súlyosat, meg nem szűnő tépelődést, hajnalig ébren tartó nehéz gondokat. Súlyos álmot: a szavak, az anyanyelv, egy nép sorsa miatt. Súlyos álmot, gyötrelmes gondokat: vajon mi lesz kétmillió ember nyelvével, szavaival. Törékeny létük vajon fennmarad-e a történelem vaskezeiben, amely vasmarok marad akkor is, ha taktikus csipkekesztyű kerül rá. Amelynek szorításáról egy egész nemzetiségi irodalom tanúskodik.

Sütő András is „Herder jóslatával” küszködik: az erdélyi magyar író sorskörülmenyei között. Akár Illyés Gyula, ő is Herdernek és Adynak akar választ adni. Választ egyszersmind az élők súlyos gondjára és vallató kérdéseire. „Mikes nyelve rövidesen kimúlik az árnyékvilágból” – hivatkozik mások baljós véleményére. Ezzel a komor nézettel száll vitába, ezt akarja cáfolni; a maga s még kétmillió ember hitét erősíteni. A herderi jóslat új szorongást kelt, kivált a nemzetiségi létben s szörványokban élők között. Nehéz tények erősítik e szorongást: a népszámlálási és iskolai statisztikák személytelen adatai. A vásárhelyi író szívét is szorító abroncs fogja körül. Választ keresve Herder jóslatára és Ady félelmeire, ezt az abroncsot szeretné szétfeszíteni. Merre induljon? Hol keressen erőt és biztatást?

Egy gyermek aprócska kezét fogja meg. Unokáját, Lászlót, aki most barátok a szavakkal, az anyanyelv tündéri titkaival. A kislít a szavakkal ismerkedik, a nagypapa meg az ő gyermeki lelkével, amelyre most írnak letörölhetetlen jeleket ezek a szavak. Rousseau *Émil*-je jut az eszébe, a felvilágosodott filozófusok elmélete, amely a gyermeki lelket érintetlen viasztáblának vélte, s a nevelés dolganak tudta azt, hogy milyen betűk kerülnek erre a táblára: a természetes tisztaság vagy a társadalmi bűnök jelei. Sütő szerint mindenekelőtt maga a nyelv formálja az érintetlen gyermeki tudatot, a szavak szabják meg a lélek karakterét. A nyelv birtokba vétele ezért valósággal második születés: a test világra jötte után a léleké. „Rajtunk az örökség felelőssége – írja –, a szavaké tehát, melyekkel a kettős születés jegyében Lászlót másodjára s véglegesen a világra segítjük.” Nemcsak családi: szülői és nagyszülői felelősség ez, közösségi: nemzetiségi is. Az utódokat és örökösöket kell az anyanyelv számára megtartani.

Sütő András most unokája mellett tölti be a „második születés” bábájának sok gonddal s még több örömmel járó szerepét. Lászlót kísérgeti felfedező útjain: Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Pusztakamaráson, hozzá édesgetvén az anyanyelvi szavakat. Madarak és füvek nevét magyarázgatja, a nyelv tisztaságára ügyel, hogy a „második születés” minél eredményesebb legyen, s az eredeti kincs, amelyet a lélek az első szavak elsajátítása révén szerez, minél gazdagabb. A nyelv birtokba vétele magának a világnak birtokba vételét jelenti. Így tanította ezt az ősi tapasztalat, s így tanítják manapság a modern nyelvbölcseletek, amelyek a „szemiotizá-

lás" műveleteiben ragadják meg az emberi természet lényegét. László is úgy veszi birtokába a maga kis világát: a gyermekszobát, a vásárhelyi Vörösmarty utcát, a pusztakamarási dombokat, úgy veszi birtokába a tájat, a természetet és a szülőföldet, ahogy tulajdonába kerülnek a szavak. Nem kevés az, aminek birtokosa lesz: sok ezer szó-alattvalója lesi hívását, parancsait. Az anyanyelv a lélek elemi gazdagsága, a személyiség aranytartaléka, nélküle minden más gazdagság fedezetlen papír csupán.

A növekvő s gyarapodó emberi személyiség az anyanyelv szavai révén kerül kapcsolatba a körötte élő emberi közösség történetével is. László körül ott a múlt: bölcs fejedelmekkel, tudós írókkal ismerkedik. Fehéregyháza alig egy ugrás: Petőfi Sándor jeltelen sírjának helye, Pusztakamarás egy másik: Kemény Zsigmond ledöntött síremléke várja a látogatót. Kolozsvárott Mátyás király szülőházát láthatja, kissé távolabb, Nagyszalontán Arany Jánosét. És mindenütt Bethlen Gábor igazságát és figyelmeztetését, amely az anyanyelvi megmaradás emberi törvényére mutat. A nyelv története egyszersmind egy nép története. Szabó T. Attila, a tudós kolozsvári professzor hatalmas szótárban tanúsítja ezt az igazságot. László is lassan megismerkedik vele a maga szűkebb körében, egyszerűbb szavaiban, amelyek messzi korokból hoznak üzenetet: Heltai Gáspártól, Mikes Kelemtől, az anyanyelv gondozóitól s átörököltől. Ahogy gyűlnek száján a szavak, úgy gyűlik össze körötte a múlt, a történelem, még ha egyelőre nem tudja is.

A szavak sorsa nemegyszer tragikus. Sütő András, a szavak művésze, nemcsak a szó súlyát és hatalmát ismeri: gyengeségét is. A szavak kiszolgáltatottan állnak a nagy történelmi viharok előtt, a szélvész letarolhatja őket, az áradás elmoshatja egy részüket. A nemzeti sorsú lét vagy a szétszóródás mindig szörnű pusztítást visz véghez közöttük. Jönnek az új nemzedékek s ajkukon rendre fogyatkoznak az anyanyelv szavai. A könyv egyik feledhetetlen jelenete: mezősegi gyerekek katonásdit játszanak, „török csapat, román csapat, Sándor volt a magyar katonaság. Egy szót halljunk bár téled a csapatod nyelvén, Sándor. Az egyszemélyes csapat akkor elkiáltotta magát: Petőfi!” Magyar anyától született, de már csak ezt az egyetlen „szót” tudta magyarul. „Ki tudja, merre ragadt meg emlékezetében szélsodorta nyárfalevélként a különös fogalom”. A kivándorlás is a szavak sűrű pusztulásával jár. Amerikába: amerikai magyarok közé látogatva szerez Sütő András effelől tapasztalatot. A második nemzedék már gyakran megadja magát: „Besétálnak a nagy olvasztókemence csapóajtáján.” Nem mindenki persze, van, aki megkapaszkodik a nyelvben, ha már a szülőföldet elereszteni kényszerült: „Az anyanyelvi ragaszkodás ezernyi akváriumában buzog a szorgalom: vasárnapi iskola, hétvégi iskola, művelődési köröcskéik margarétalánca, nyelv- és istentiszteletek az önfeladás kíséreteinek csapdarendszerében”. Van, akinek száján a magyar szó újra megkapaszkodik: Jefferson Emese és Kovács Gerald magyarul tanul.

„Engedjétek hozzám jönni a szavakat” – kéri az erdélyi magyar író, miközben családjá legifjabb tagjával, majdani örökösével elindul az anyanyelv szavai után. Ő is népszámlálást végez: a szavak országában, akár nagy elődei, akikre maga hivatkozik: Petőfi Sándor, Arany János, József Attila. Az örökség, amely Lászlóra vár, valóban veszendő tündérbirodalom lenne: „csattogó tehervonatok között egy imbolygó kalitka”? Sütő András nemcsak unokája kedvéért gyűjtötte maga köré a szavakat. Azért is, hogy ama tündérbirodalmat segítsen megtartani sorsának nehéz óráiban. Hogy az „imbolygó kalitka” elkerülhesse a csattogó acélkerekeket. (*Kriterion*)

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

*Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük.
A műsort Dénes István szerkeszti.*

*A Bán Imrével folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el
1977. december 13-án.*

XIII.

BÁN IMRÉVEL BESZÉLGET JULOW VIKTOR

JULOW VIKTOR: Éppen huszonöt éve, pontosan egyidőben kezdtünk el tanítani a debreceni egyetemen. Kevesen alakíthattak ki hitelesebb képet rólad, mint én annyi év alatt. Ennek a képnek, úgy érzem, a legjellemzőbb vonása a tudomány és a nevelés ügyének való feltétlen odaadásod. Első kérdésem úgy hangzik: milyenek voltak azok a legkorábbi indítóokok, élmények, amelyek benned ezt a szilárd hivatástudatot kezdték kialakítani?

BÁN IMRE: Budapesten születtem, Egert tartom azonban annak a városnak, amely felnevelt. Eger sok tekintetben befolyásolta gondolkodásomat, izlésemet, fogásomat. Művészi alkotások között nőttem föl, hiszen Eger művészváros. A másik tényező a kiváló iskola volt, a mai Dobó gimnázium, amely egyébként akkoriban, az én diákkoromban, 1922-ben vette föl ezt a nevet. Ehhez még csak azt kell hozzátennem, hogy már kisgyermekkorom óta szenvedélyes olvasó vagyok.

JULOW VIKTOR: Kik voltak, akik leginkább hatottak rád? Kik formálták szemléletedet?

BÁN IMRE: 1924 őszén kerültem a budapesti egyetemre, és itt a magyar-francia szakra iratkoztam be. A legmélyebb hatást Horváth János egyénisége, tudós-alakja gyakorolta rám. Horváth Jánostól nemcsak az irodalmi érzéket sajátítottuk el, nemcsak azt az óriási tudást csodáltuk, amely előadásaiból, könyveiből sugárzott, hanem kétségtelenül hatott ránk az az irodalmi értékrend, amelyet kialakítani tudott és amely természetesen kissé konzervatív lévén, a magyar klasszicizmus jegyében állott. A másik professzorunk a zsenialitás minden jegyét magán viselő Gombocz Zoltán volt, akit az Eötvös-kollégiumból is ismertünk, bár akkor még nem volt az Eötvös-kollégium igazgatója, amikor én egyetemi tanulmányaimat megkezdtem. Gombocz Zoltánnak rendkívül világos és logikus fölépítésű, igen szép, kellemes, sok vonatkozásban távlatokat nyitó előadásai mély hatást gyakoroltak ránk. Csodáltuk Gombocz bámulatos nyelvtelhetségét, amely legalább 20–25 nyelv fölött rendelkezett. A harmadik professzor, akitől nagyon sokat tanultam és aki talán az eljövendő pályámat mindegyiküknél jobban befolyásolta, mondhatnám, hogy determinálta, Eckhardt Sándor volt. Eckhardt Sándorban a nagy filológust tiszteltük, az összehasonlító irodalomtörténet bámulatos tudású, rendkívül szigorú és nagyon sokat követelő szakemberét.

JULOW VIKTOR: Akik részesei voltak annak a szerencsének, mint te, hogy az azóta szinte legendásirű Eötvös-kollégium tagjai lehettek, ezt az intézményt szokták ifjúkoruk legfőbb formálójának tekinteni.

BÁN IMRE: Az Eötvös-kollégiumban elsősorban tudása alapján ítélték meg a hallgatót, és a szaktudás föltétlen becsülete, tisztelete volt az uralkodó. Igazgatónk,

az azóta szintén legendáshírű Bartoniek Géza, akit mi csak BG úrnak nevezünk, és tanáraink ugyanúgy gondolkoztak, mint mi, a szabadság légkörében és a teljesítmény tiszteletében neveltek. Mit jelentett ez a szabadság? Azt, hogy minden budapesti könyvtárral szemben az Eötvös-kollégium rendkívül becses és igen nagy könyvtárában minden könyvet szabadon lehetett használni. Levette az ember a polcról és visszatette. Ha este dolgozni akart vele, kötelező volt egy kis cédulát hagyni a könyv helyén, és másnap reggel 8 előtt visszatenni. Úgy gondolom, hogy a kollégium történetét meg kellene írni, de addig kellene megírni, amíg az idősebb nemzedékből élők emlékeiket össze tudnák hordani.

JULOW VIKTOR: Hogyan alakult aztán a pályád, friss diplomával a kezében?

BÁN IMRE: Előbb meg kell említenem, hogy az Eötvös-kollégium elvégzése, helyesebben az egyetemi abszolutorium után állami ösztöndíjasként Párizsba kerültem, és itt egy teljes tanévet töltöttem. Párizsból hazatérve 1930 szeptemberi hatállyal neveztek ki a gyöngyösi állami gimnáziumba; itt 22 évig szolgáltam. A debreceni egyetemre 1952. október 1-én neveztek ki, és itt szolgáltam 24 évig, nyugdíjbavonulásomig, amely a múlt év július 1-ével történt.

JULOW VIKTOR: Térjünk vissza Gyöngyösre. Tehát te egy ragyogó diplomával a kezében, Párizst megjárva vidéki tanár lettél. A mai bölcsésznemzedék egyszerűen katasztrófának fogná föl ezt, nagyon kevés kivétellel. Az egyetemre hosszú idő múlva kerültél. Addig aránylag kevés tudományos publikációd jelent meg. Katasztrófának tekintetted-e, amit persze nem hiszek – hanem bizonyos előnyei is voltak ennek a, ha szabad így kifejezni magam: várakozási időnek?

BÁN IMRE: Egyáltalán nem tekintettem katasztrófának azt, hogy hosszú időn keresztül középiskolában tanítottam. Nem szabad a középiskolát a mai szemszögből megítélni; voltak jó iskolák, voltak rossz iskolák; nagyon sok vidéki iskola vetekedett a fővárosi iskolák színvonalával, és feltétlenül előnyére írandó a régi gimnáziumnak az, hogy majdnem mindenhol kitűnő tanári könyvtár volt. Az összes számbavehető tudományos folyóiratok teljes évfolyamai rendelkezésre álltak. 1938 után már számos tudományos publikációm jelent meg, amelyeknek az elkészültéről, olykor megjelenéséről tanártársaim, kollégáim sem tudtak. Pl. 1940-ben a Magyar Könyvszemlében egy nagybbszabású könyvészeti tanulmányom jelent meg, amely a gyöngyösi református egyház könyvtárát dolgozta fel; 1941-ben egy olyan helytörténeti dolgozatot írtam, amelyet a szakirodalom ma is némi megbecsüléssel emleget, – majd 1949-től, amikor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakult, én is belekerültem az ún. Régi Magyar Munkaközösségbe, szinte kéthetente volt alkalmam Pestre járni, és megkaptam azt a tudományos kedvezményt, amelyet régen csak egyetemi magántanároknak adományoztak: csak 12 órában kellett tanítanom, sőt a város 4 vagy 4 és fél éven keresztül havi 500 pengő ún. tudóspótlékot fizetett ki részemre.

JULOW VIKTOR: A köztudatban elsősorban ma is úgy élsz, mint Apáczai Csere János legjobb ismerője. Ez volt egyúttal az első nagyszabású tudományos munkád. Vajon ennek a munkának a gyökerei visszanyúlnak-e még a gyöngyösi korszakba, és hogyan tekintesz vissza ma Apáczai-monográfiádra; mennyiben módosult, gazdagodott azóta a felfogásod? Egyáltalán hogyan látod, mi újat mondott azóta a magyar kultúrának erről az óriásáról a tudomány?

BÁN IMRE: Apáczaival már valóban Gyöngyösön kezdtem foglalkozni, a téma kutatását akkor kezdtem meg. Természetes folyománya volt ez annak a munkatervnek, amelyet a Régi Magyar Munkaközösség alakított ki. A munkaközös-

ség vezetője Klaniczay Tibor volt. Reám a XVII. század kutatása jutott, mint-hogy ezt már régebben behatóan ismertem. Az Apáczai-témát természetesen magam „fedeztem fel”, és már akkor elhatároztam, hogy monográfiát fogok írni róla. Igazában azonban az egyetemre kerülésem után tudtam teljes munkaerőmmel az Apáczai-témával foglalkozni. Monográfiám 1958 tavaszán jelent meg, ha jól emlékszem, talán májusban, és ahogy az 1975-ös jubileumi év Apáczai-irodalmát áttekintettem, úgy látom, hogy az újabb kutatások anyagföltárásban nem sokat adtak hozzá a monográfiához. Pl. forráskutatás egyáltalán nem történt, semmiféle új forrást nem találtak. Könyvem egyetlen hiányát, tudniillik hogy Apáczai doktori disszertációját nem tudtam elolvasni, mert a hazai egyetlen példány elpusztult a háború alatt, nekem sikerült pótolni, mert baráti összeköttetések révén Angliában megkerült Apáczai teológiai doktori disszertációja és ezt fel is dolgoztam, a róla szóló tanulmány az Eszmék és stílusok című kötetemben jelent meg. Megjegyzem, hogy néhány kisebb kutatás történt Erdélyben is, egy fiatal kutató igen szép tanulmányt írt magáról Apácáról, Apáczai szülőföldjéről és az Apáczai-családról. Az újabb Apáczai-kutatás nézetem szerint Apáczai filozófiai és egyéb ideológiai vonatkozásaival kell hogy foglalkozzék, s ebben az irányban folynak Mátrai László tisztelt barátomnak a vizsgálódásai, főleg természetesen Apáczai kartézianizmusának mélysége tekintetében, mert hiszen én 1955 és 58 között ezeket a filozófiai kérdéseket hiánytalanul nem oldhattam meg.

JULOW VIKTOR: Igen sokat tettél a régi magyar irodalom korstílusai, stílusirányzatai felderítése, tisztázása érdekében. Fontosnak tartom megmondani, hogy az úttörők közé tartozol, mert az ilyen kutatásokat a formalizmus vádjával korábban egy ideig háttérbe szorították.

BÁN IMRE: Valóban elsőként tettem szavá Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájának doktori vitáján a barokk fogalom kerülését, illetőleg azt a hibát, hogy a barokk fogalmát nem használjuk. Ez 1954-ben történt. 1955-ben Klaniczay Tiborral nagyjából egy időben vettem fel a manierizmus fogalmát, illetőleg e fogalom tisztázásának szükségességét azóta is többször emlegetett Rimay-kritikámban, Eckhardt Sándor Rimay-kiadásáról írt bírálatomban. 1956 tavaszán egyike voltam a sárospataki vitára készülő barokk tézisek készítőinek. 1958-tól mind többet foglalkoztam a reneszánsz stílus tárgykörével is.

JULOW VIKTOR: Új utat nyitottál a XVI–XVIII. századi költészettani könyvek, poétikák rendszeres vizsgálatával.

BÁN IMRE: Az irodalmat én mindig társadalmi összefüggéseiben vizsgálom, de sohasem feledkezve meg a stílus kérdéséről. A stílust is mindig a társadalmi igény határozza meg, illetőleg minden kornak a stílusa a társadalom igényeinek a függvénye. Ezért vonzódom magam a stíluskutatáshoz, de mindig arra töreksem, hogy ugyanakkor az illető kor irodalmi tudatát is vizsgáljam, főleg azt, hogy saját magáról mit tudott, és milyen fajta elvrendszerek nyomán igyekezett a kor stílusát kialakítani. Ezért tartottam fontosnak, hogy a XVI–XVIII. századi kizárólag latin nyelvű poétikákat megvizsgáljam, mert az a meggyőződésem, hogy ezek a poétikák, amelyeket az iskolákban nap mint nap tanítottak, nem pusztán a latin költészet vagy a magyarországi latin irodalom stílusát határozták meg, hanem föltétlenül befolyásolták a magyar nyelvű költészetet is. Ezért írtam azt a kismonográfiámat, amelyet felhoztál, és amelynek a tárgya, mint említettem már, a XVI–XVIII. századi poétikák rendszerezése.

JULOW VIKTOR: Újabb írásaid és előadásaid arra mutatnak, hogy mostanában különösen nagy lendülettel vizsgálod a reneszánsz és a barokk filozófiai és ideológiai vetületeit.

BÁN IMRE: A stílus és a benne rejlő esztétikum mellett valóban az eszmék története érdekelt. Hogy itt mik az eredményeim, azt nehezen tudnám én meghatározni, talán másnak kellene nyilatkoznia. Kétségtelen, hogy eszmetörténeti vizsgálódásaim közül ki lehet emelni Apáczai kartézianizmusának a jellegét, illetőleg ennek az új és akkor merész filozófiai irányzatnak az asszimilációját, de az angol puritánus etika magyarországi hatását is; azonkívül érdekel és foglalkoztat az arisztotelizmus újjáéledése, filozófiai reneszánsza. Ez tulajdonképpen a reneszánszban, a reneszánsz második szakaszában és a barokk korszak elején történt, ezt szoktuk új skolasztikának nevezni. Lényegesnek tartom megjegyezni, hogy Balassi Bálint platonizmusával is foglalkoztam, igaz, nemcsak magam, de az eredményeket, amelyeket egy tanulmányban összefoglaltam, magaménak is mondhatom. Ha ebben a vonatkozásban még mondanom szabad valamit, az, hogy nagyon fontos volna Erasmus gondolatvilágának behatóbb föltárása, mert nagy hiányát érezzük egy igazán alapos magyar nyelvű Erasmus-monográfiának. Ezzel is sokat foglalkoztam, sajnos egy rövid összefoglaló tanulmányon kívül ebben a vonatkozásban semmi sem jelent meg tőlem.

JULOW VIKTOR: Témaid és érdeklődésed nagyon széles skálán mozognak térben és időben. Tudom, hogy például mennyire foglalkoztat a nálunk aránylag kevésbé vizsgált középkor.

BÁN IMRE: A legelső ilyen vonatkozású dolgozatom az Ernst Robert Curtius nagy könyvének a bírálata volt. Ez a könyv az európai irodalomban a középkori latinitás hatását mutatta ki. Elragadtatással üdvözölte az európai tudományos közvélemény. Én voltam az első, aki 1954-ben beható bírálatot írtam róla. Ez annyira szokatlan volt és természetesen ismeretlen is maradt, hogy az európai szaktudomány csak az 1970-es évek elején kezdte cáfolni Curtius egyoldalúan föllállított és kizárólag a „nyugatszemléleten” alapuló téziseit. Ezt nem én ismertem el, hanem Tarnai Andor, aki a *Literatura* 1975-ös évfolyamának egyik számában erre a dolgozatomra nagyon terjedelmesen hivatkozik, minthogy a Curtius által kezdeményezett toposz-kutatás új módszerét kívánja meghatározni. Van egy egyetemi előadásokból kinőtt jegyzetanyagom, amely tulajdonképpen egy monográfia anyaggyűjtése. Ennek a monográfiának a címe ez lehetne: A középkor szellemi élete. Valójában azt hiszem, hogy ez a monográfia sohasem fog elkészülni és az egész jegyzetanyag a fiókomban marad, esetleg később majd valaki hasznát veszi. Meg kell azonban mondanom, hogy középkori studiumaimnak centruma és irányítója, vagy ha tetszik ez a modern szó, erőközpontja Dante. Én Dantét a világ legjobb költőjének tartom, és az egyetemesség szemszögéből tekintve kizárólag Goethe hasonlítható hozzá. Dantével 14 éves korom óta foglalkozom; először akkor olvastam Babits Mihály *Pokol* fordítását. Az egyetemen azért tanultam meg olaszul, hogy Dantével foglalkozhassam. Több dolgozatot, nagyobb tanulmányt, kisebb cikket írtam már róla, meg kell azonban mondanom, hogy – ha ezt még meg tudnám valósítani – egy Dante-monográfiát szeretnék készíteni. Olyan Dante-monográfiát, amely egyformán szolgálja a tudomány igényeit, de a művelt közönség széles rétegeinek is szól.

JULOW VIKTOR: Érdekelt a felvilágosodás is. Ezzel is meglehetősen sokat foglalkoztál. Mi vonzott a felvilágosodáshoz téged mint elsősorban reneszánsz- és barokk-kutatót, és milyen tanulságokat szűrsz le ezekből a felvilágosodással kapcsolatos munkáidból?

BÁN IMRE: A felvilágosodás éppen azért vonzott, mert lényegében a humanizmusban megindult eszmei fejlődés kibontakoztatója. A felvilágosodás problematikáját én Kazinczy alapján közelítettem meg. Kazinczy munkásságának a vizsgálata már vidéki tanár koromban erősen foglalkoztatott. Teljes levelezését nagyon hamar sikerült megszereznem könyvtáram számára, állandó olvasója vol-

tam. Így jutottam el azokhoz a kérdésekhez, amelyek a felvilágosodásban központiakká váltak. Így pl. a humanistáktól kifejtett rációkultusz. Írni nem sokat írtam én a felvilágosodásról. Egy lényegesebbnek nevezhető Kazinczy-tanulmányt, Csonkairól is egyet-mást, de nagyon sokat adtam elő a felvilágosodásról. Nagy jegyzetanyaggal rendelkezem, és éppen veled együtt tettük közzé a debreceni diákköltészet antológiáját, amelyről nyugodtan elmondhatom, talán mindkettőnk nevében, hogy sikeres könyv volt, amint az a szakirodalom hivatkozásaiból is kiderül.

JULOW VIKTOR: Elsősorban filológusnak ismernek, és azt hiszem, annak is valód magad, én azonban úgy látom, hogy a legtöbb tanulmányodban mélyebb és általánosabb felismerésekig jutottál, mint amire a szorosabban vett filológia képes. Érdekes elvi kérdés, hogyan látod a filológia és az irodalomtudomány viszonyát.

BÁN IMRE: A filológia nem öncélú adatbogarászás, a filológia pusztán segédeszköz. A filológiát a humanizmus alapította meg. Ebből szakadt ki a történettudományi dokumentáció, az irodalomtörténeti dokumentáció szükséges voltának a fölismerése és más lényeges mozzanatok. Számomra azonban ez azt jelenti, hogy a filológiát csak azért űzöm, mert valamilyen adatsort akarok kibontani. A filológiának mindig funkciója van, és magam a legszélesebb értelemben fogom föl a filológiát: a nyelvtudomány, a történettudomány, a művészettörténet és természetesen az esztétika valamennyi vonatkozására kiterjedve szeretem kutatni az irodalmi jelenségeket, hogy eljussunk mindig az eszmei alapok tisztázásához és az esztétikumhoz. Tudomásul kell vennünk, hogy a XVIII. század vége előtt az esztétikum nem úgy jelentkezik, mint a romantikában; nem az íróegyéniség kibontakozása, hanem nagyon szigorúan meghatározott törvényszerűségek igazolása, bizonyos társadalmi elvárásoknak a teljesítése. A régi írók nem ismervén az eredetiség fogalmát, abban a rendszerben mozognak, amelyet századok óta imitációnak neveztek és nevezünk ma is. Ennek az imitációs technikának vagy módszernek a feltárásához szükséges a filológia, de a filológia csak alárendelt jelentőséggel bír.

JULOW VIKTOR: Sok-sok éven át minden nap tapasztaltam, hogy neked életemed a tanítás. Tanítványaid ezrei vagy tízezrei bizonyítják, hogy a humanizmus szelleme és a humanitás az, ami a te nevelésedet áthatja. Mit jelent számodra a tanítás, mik a nevelői alapelveid, s hogyan vélekedsz a tudományos kutatás és a tanítás viszonyáról?

BÁN IMRE: A tanítás nézetem szerint a legjobb önkifejtés, a személyiség igazi megvalósítása. Nevelési alapelvem, mint talán már említettem is, a szabadság légkörének a megteremtése. Igazi tanító-nevelő munkát csak a szabadság légkörében és valóban a tanítványok szeretetével lehet végezni. A tudományos kutatást a tanítás egyáltalán nem gátolja. Nem egy olyan tudományos témám van, amely közvetlen a tanítás során jutott eszembe, tanító munkámból nőtt ki. A tudományos gondolatoknak a rendszerezése, hatékonyságuk kipróbálása éppenséggel megkívánja, hogy a tanár az egyetemen előadja, amit le fog írni. Nagyon jól emlékszem, hogy ezt Horváth János gyakorolta a legszebben. Soha olyat nem írt meg, amit egyetemi előadáson elő nem adott, legföljebb nem tudott mindent előadni. Nekem ez a nézetem a tanítás és a tudomány kapcsolatáról.

JULOW VIKTOR: A rólad lassan kialakult, persze igen vázlatos képből, úgy érzem, egy nagyon lényeges vonás hiányzik. Nemrégiben jelent meg egy monográfiád, a Karthausi névtelen műveltségéről. Én ezt a címadást vagy témaválasztást valahogy jelképesnek érzem. A hivatásnak való feltétlen odaadásodban, következetes, szinte asketikus munkafegyelmedben már-már a legjobb értelemben vett szerzetesi erények feléledését látom. Emellett életművednek van olyan oldala, amelyet névtelennek nevezhetnénk. Ez nagy hasznót hozott a szaktudományak

de személyes elismerést neked csak nagyon kevesek részéről. Nyilván gondolod, mire célzok.

BÁN IMRE: Erre a kérdésedre azt kell válaszolnom, hogy magam kevésbé vagyok szerzetesi alkat, inkább a derűs kedélyesség, a humor jellemez, előadásaimat is, gondolom, ezért látogatták szívesen a hallgatók.

JULOW VIKTOR: Valóban. Hitelesítem.

BÁN IMRE: Mondottam, humanistának érzem magam, a gondolati és a formai szépség hódolójának. Életvitelben és munkastílusomban csakugyan megvan a rendszeresség, amelyet te szerzetesinek minősítettél, de minősíthetném én ezt a puritánusok, Apáczai Csere János vagy éppen Kazinczy Ferenc munkamórájának is. Az a következetes rendszeresség ez, amellyel minden igazi nevelő és tudós kell hogy rendelkezze. A névtelenségre tett célzásod igaz. Rengeteg olyan munkát végeztem, amely nekem személy szerint keveset használt. Gondolok számos bírálatomra, opponensi véleményemre, lektorálásra, – arra a rengeteg szakdolgozatra, amelyet vezettem és amelyekre olykor a legjobb témáimat ajándékoztam el, és természetesen gondolok arra is, hogy ezek mind a fiókok vagy szekrények mélyére süllyednek. Egyetlen haszna persze mégis volt mindennek: nagyon sokat tanultam közben.

JULOW VIKTOR: Két éve nyugalomba vonultál, de kevés embert ismerek, akinél ennek a szónak kevesebb értelme volna. Mindig azt tapasztalom, hogy munkaintenzitásod, kutatókedved, tudományos és közéletben való aktív részvételed semmit sem csökkent. Életműved, ha egy sort nem írnál már ezután, akkor is kiteljesedettnek volna tekintendő, de semmiképpen sem befejezett. Így hát csöppet sem formális az a kérdésem, hogy mik a terveid, mire készülsz, milyen munkáidra számíthatunk még a közeli és a távolabbi jövőben.

BÁN IMRE: Erre a nehéz kérdésre azt felelhetem, hogy a jelenleg készülő nagy világirodalmi szintézis 3. kötetébe írandó két fejezeten dolgozom, a XV. század latin nyelvű humanizmusát kell felvázolnom, – egyrészt az itáliai nagyobb terjedelemben, másrészt az Itálián kívül. Távolabbra alig merek tervezni, hiszen már 73. évemben vagyok. Mint ahogy említettem már, a Dante-monográfiát még szeretném megalkotni.

HAJNAL ANNA EMLÉKE

Utolsó, nagy verseit feltehetőleg csak részben tartalmazza az *Ének a síkságon* (Magvető, 1977) gyűjteményes kötete, s ezért költészetének legérettebb korszaka már csak posthumus kötetben válik áttekinthetővé, – utolsó darabként talán a talányos értelmű *Kormos ranét*tal, mely az Új Írás 1977 októberi számában már gyászkeretesen jelent meg. Ezek az utolsó versek leginkább azzal lepnek meg, hogy mennyire gazdaggá vált Hajnal Anna költészete, s mégis, mennyire változatlan tudott maradni: változó költőiség és mondanivaló, változatlanul zenei-himnusz formában.

A fiatal Hajnal Anna boldogságát, állandósult elragadtatását ugyanaz a verszene szólaltatja meg, mint az utolsó évek mély gyászát, s a maga halálának gyümölcscsendélet mögé rejtett előérzetét. Boldogság és boldogtalanság, életöröm és halálérzés ugyanazonokon a hangszereken, ugyanazzal a zengéssel: Hajnal Anna költői pályájának ez a paradoxona az életmű egységét és különállását egyaránt érzékelteti.

A magyar líra egyik gazdag korszakát éljük és ezt alig vesszük észre. Századunk derekától több virágzási szakasz is követi egymást, kisebb megszakításokkal, s költészetünk mai korszakát már aligha szabad nemzedékekre tagolnunk, hisz a különböző nemzedékek feléledései, újjászületései az újonnan színrelépők költészetével egybeolvadnak. Annyit azonban mégis látnunk kellene, hogy e szílamok között Hajnal Annáé egyedülálló és hasonlíthatatlan volt. Köztudatunk mindezt kevésbé érzékeli, s nem Hajnal Anna lesz az egyetlen, akire majd egy későbbi kor úgy tekint vissza, mint olyan költőre, akire a maga kora nem figyelt föl eléggé. Ezt a költészeti kivirágzást, melynek most tanúi vagyunk, nem a hasonlóságai és az egyenműségei, hanem a különbözőségei, a változatosságai teszik emlékezetessé.

A termékeny korszakoknak is megvannak a veszélyeik: manapság túlságosan könnyűvé lett egyfajta költészetet művelni, – és néha eszünkbe jut Goethe, aki szerint versben megszólalni könnyebb, mint prózában. Persze, némely próza épp oly kevésbe kerül az írónak, – mint a költőnek némely vers. Hisz a verset néha az menti meg, ha minél inkább prózaivá tud válni, a prózát pedig, ha minél inkább verssé. Van valami aggasztó a túl könnyen született költészetben, – és ha Plejádnek látjuk költészetünk mai korszakát, akkor tudnunk kell, hogy annak legszebb csillagfényei nem egykönnyen születtek meg.

Hajnal Annát könnyen hihettük volna könnyen verselő költőnek: költeményei tenyészetként vették körül, növényi falat növesztett belőlük lénye köré. Ő volt az a költő, aki úgy teremtetette meg verseit, mint a csendéletfestők, akik gondosan párosított tárgyak között élnek, mindennapos együttlétben témáikkal, melyek majd képekké lényegülnek át. Hajnal Anna költeményei mindig a boldogan szétterpeszkedő szobanövényeit juttatták eszembe, melyek nemcsak az ablakokat takarták el, hanem behatoltak a szoba belsejébe, s végül is olyan szövevényt képeztek, amelyet a Vámos Rousseau képeiről ismerünk, s már csak a szelíden mosolygó oroszlán hiányzott a hűs levelek, a kövér indák, a tápsókat tartalmazó zacskók, a frissen locsolt páfrányok alól, s még a hangulatlámpa fényébe helyezett gyümölcsöstál narancsai és banánjai is, mintha ezeken az óriás szobanövényeken termettek volna, – a költeményeivel együtt.

Hajnal Anna lírájának is vannak olyan darabjai, melyekről érezzük, hogy túlságosan is kéznél voltak a képeik, a rímeik, a himnusi lelkiállapotaik. Mint minden igazi költőnél, úgy nála is a nagy versek mindig váratlanok, s ugyanakkor mégis eleve ismerősek, mert új voltukban a régiből is tartalmaznak valamit, tehát folytatást jelentenek és új kezdést, bővülést is és kötődést is egyszersmind. Az utolsó évek versei közül így válik váratlanná *Az időjárásjelentés hajóknak*, – míg a korábbiak közül *Az egy szilfa halálára*, *Az egy megtámasztott almafához*, a *Filodendron* mintegy továbbhangzanak az utolsó kötetek legszebb darabjaiban.

Nem nehéz észrevenni, hogy Hajnal Anna költészetében a természetnek mekkora szerepe van: olyan világban él, ahol a növények és az állatok is egy emberre szabott közösség tagjai, s mivel mindegyikük szól és beszél, mondanivalójuk gyakran az emberekénél fontosabb: „*Nézz rám uralom! / levelem van! / gyökerem van!*”: ezt közli a Filodendron, s közölhetne-e fontosabbat? Hajnal Annának nemcsak a szobanövényei rendeződnek a Vámos Rousseau erdejévé, hanem a képei és a metaforái is, paradicsomi naivságukban és szókimondásukban.

Nem élünk vissza a jelzővel, ha humanistának látjuk azt a költészetet, mely kíméletet, vigyázást és gondosságot követel minden iránt, ami szép és ártatlan, tehát védelemre szorul. A költői gazdagságot arról ismerjük meg, hogy csodálkozni tud a szerény dolgokon, vagyis örülni a teremtett világ minden tárgyának, s látomásaiért nem kell a világegyetemhez folyamodnia, hisz a parketta famintáiban is csupa képet lát.

Gyengédség, elsősorban az olyan dolgok iránt, melyek gyengédségben ritkán vagy sohasem részesülnek: ez Hajnal Anna költészetének lényege. Minél parányibbak a témái, annál nagyobbak a költeményei. Bizonyos, hogy egyik legnagyobb verse a *Morzsák* harmadik darabja: „*gyalogösvény pora lennék, / szelek ifjú lobo-gása / csillogtatna, felrepítne*”. A kép és az érzés ugyanolyan tökéletes összehasonlítása ez, mint a megtámasztott almafa szimbólumában: „*Halott testvéred támaszkod / mert íme: segít az erős szeretet, / holtában viszi terhedet*”. Ez az annyira érzékletes költő, akit festői hajlama egykönnyen stilizálásra csábíthatna, gazdagsága ellenére sem pompázik, ragyogásában sem hiú – hisz életében annyi megszólíttatásban részesült –, megszólították a tárgyak, a fények, a légáramlatok, a növények, sőt az emberek is.

Hajnal Anna versein a magyar népköltészet ritmusa üt át, s az a zeneiség, mely Amadétól Faludiig ugyancsak a népköltészetből került át a régi magyar lírába. Olyan zene szólal meg verseiben, melynek forrásait talán Kodály és Szabolcsi Bence nyitották meg valamikor. Legtöbb strófaképlete mögött így tehát a népdal és a költészeti népiesség formáira ismerhetünk, és ez a modern költő, akinek eszméi és témái a legkevésbé sem hagyományosak, váratlanul a *Tengerihántás* hangnemével, sőt zárósorainak hangzatával lép meg bennünket (az *Eti* című költeményben). Hajnal Anna jellegzetesen magyar zeneiségét mégsem annyira a rimelése vagy a versformái keltik föl, mint inkább a szófűzésnek az a rejtett művészete, melyet a legnehezebb elsajátítani, és amelyet még a népköltészetből merítők közül is csak Arany János fejlesztett ki igazán. Nos, a népköltészet és a régi magyar költészet vívmányai hívalkodás nélkül, de mindig élvezetesen működnek közre Hajnal Anna verseiben is.

SZELÍDÍTETT TENGER

Ritkán és leginkább csak nógatásra szoktam kezembe venni a kritikusi tollat. Hogy most önként teszem ezt, annak komoly oka van. Egy fiatal költő első verseskötetét olvastam, akinek szokatlanul bátor kísérletező kedve nemcsak meglepett, hanem gondolkodóba is ejtett saját költői módszerem eszközei felől. Mindig vágytam olyan verseket is írni a konkrét mondani-valót hordozó költemények mellett, melyek, akárcsak a zene, elsősorban nem az értelemhez szólnak, hanem a halláshoz s azon át belső érzelmi világunkhoz. Azt is beláttam, hogy ezt a célt nem közelítheti meg a költő úgy, hogy igyekszik minél csengő-bongóbb sorokat kitalálni, hanem inkább arra kell törekednie, hogy verssorai túlmúttassanak a szavak mindennapi értelmén, s olyan jelentéstartományt sejtessenek meg az olvasóval, amit valójában csak megsejtetni lehetséges, hiszen az emberi nyelv nem elég árnyalt, szavakban túl szegény az ilyesmihez.

Pinczési Juditnak számos verse, még több versrészlete tanúsítja, hogy tudatosan vagy ösztönösen ugyane cél felé törekszik, olyan bátorsággal, amilyenre én sohasem mertem rászánni magamat. Lássunk egyet földhözragadt szavainkon aratott győzelmei közül, „Igaz szerelem” című verséből: „A kapusáncok. A vonulások. / A menetelő / égi tojások. / A szívből menő / piros csuhások. / A farakások. / A farakások. // A farakáson. / A farakásban. / A menetelő / égi tojásban. / Szívemben lengő / piros ruhákban. / A menet közelít.” A vers azt a lelkesedést árasztja, amit egy fiatal szív érezhet a beköszöntő szerelem kezdetén. Költőileg értem, s magam is átéltem, amit ezek a sorok sugallnak, s értelmetlen fontoskodásnak, fölösleges szószálhasogatásnak tartanám a kérdést: mi közülük a farakásoknak az égi tojásokhoz vagy a piros csuhásokhoz? Figyeljük a „Villám” című vers befejező sorait, mennyire hasonlítanak egy zenemű záró akkordjaihoz: „Hamu, rőzsetanú, / békeág, békeég. / zene, zászlócsere, // szemed közele.” A hatás titka abban rejlik, hogy a fiatal költő ezekben a versekben nem formál a szavakból mondatot.

Az egymás után sorakozó, alanyesetben álló főnevek látszólagos egyszerűsége bonyolultságot takar, mert a vers anyaga ezáltal válik rugalmassá, teszi lehetővé a tágabb értelmezést.

Szívesen időznék és idéznék itt hosszabban, de a „Szelídített tenger”-ben annyi a figyelemre méltó vonás, hogy tovább kell sietnem.

Elgondolkodtatott, milyen sok, gyermeki mondókákra, ősi ráolvasásokra emlékeztető verset írt Pinczési Judit. Persze, ennek számos előzménye van a világlírában is, a magyar költészetben is, Garcia Lorca akusztikus dalaitól, Weöres Sándor gyermekversein át a kitűnő Kiss Annáig, akinek hatását Pinczési Judit bírálói közül más is föl említette. Míg azonban Lorca ilyennemű költeményei a spanyol, Kiss Anna versei a magyar népballadákkel rokonok annyiban, hogy bennük is ködbe vesző régi tragédiák emléke kísért, Pinczési Judit kezében játékosabbá válik ez a verstípus, aminek következménye, hogy bár könnyedségben fölveszi a versenyt mestereivel, mégis, vagy talán éppen ezért, súlytalanabbá válik költészete példaképeinél.

A költők szeretnek játszani, talán azért is, mivel a játék védekezés az intellektus csapdája ellen. Pinczési Juditnak legtöbb sikerül elkerülni ezt a csapdát, de néha-néha mégiscsak belesik. Jó példa erre a „Búcsú, nyugalomban” című vers első szakaszának utolsó négy sora. De ha az intellektus csapdájáról szólunk, említeni kell a játékos csapdáját, a szabad asszociációs versalkotással járó kockázatot is. A szabad képzettársítás egyik veszélye, hogy esetleg csak a költő érti saját versét, az olvasó értetlenül mered a sorokra. Előfordulhat, hogy mire a vers nyomtatásban megjelenik, már maga a költő sem tud visszaemlékezni a mögöttes élményre, és bár a vers többnyire valamilyen átélt esemény érzelmi lecsapódása, ez a csapadék még az ő számára is áthatolhatatlanul zavaros. A játékos vers másik kockázata, hogy az egyik szóról hasonló hangzású, de merőben idegen jelentésű másik szó jut a költő eszébe, és csak erőszak árán tud köztük kapcsolatot teremteni. Igaz, nagyon ritkán, de így jár Pinczési Judit is, amikor a szalonnáról, a szalonra, a fogkeféről a fogdmegekre asszociál.

Mégis sokkal több a sikerült vers a „Szelídített tenger”-ben, mint a sikerület-

len, és tud Pinczési Judit olyan verset is írni, ahol az értelmi váz kifogástalanul tiszta rajzú. Ilyen például a kötet bevezető verse, az „Iram”, a „Viszontajánlás”, az „Aznap”, és még sok más. Az utóbbi vers igazi telitalálat, egy partra vetett kagyló tragédiája, három megrázó sorba sűrítve. Az is figyelemre méltó, hogy most, amikor nemegy pályakezdő költő azért ír rimtelen szabadverseket, mert csak így leplezheti mesterségbeli fogyatékoságait, Pinczési Judit milyen leleményesen rimel, s aknáz ki föl nem használt lehetőségeket, ilyen meglepő rimpárokot alkotva, mint „matrica – matraca”, „csikorog – szigorod”, vagy fogadtat el hallásunkkal afféle alig-összecsengéseket, mint „cimbalmosok – tücsök”, amit zenétlen összekoccanásként érzékel-nénk, ha nem győződünk volna meg már előzőleg Pinczési Judit kitűnő rimelőkész-ségéről.

Végül, s voltaképpen ezzel kellett volna kezdenem, Pinczési Judit költészetében az a legmegragadóbb, hogy itt az emberi világ s az állatok, sőt a tárgyak és ásványok világa is egyaránt eleven. Azt jelenti ez, hogy a költőnő közösséget vállal az egész teremtet világgal, mivel tudja, hogy élők és élettelenek ugyanabból az anyagból jöttek létre. Ezért érzi szükségesnek, hogy a humánus eszméjét az összes létezőkre kiterjessze. A löfejű cipőhúzókanál éppúgy vágat véres gerinccel, mint az agyonhajszolt eleven ló, a zúzmarás platánok mosolyognak, a kordé puhafája kihajt a levegőn, a bengáli tigris megszólal, a fehér foka zászlot visz. Igaz, nem újság ez a költészetben, hiszen a költészetnek is vannak örök és folyton visszatérő mondani-vaíói. Az igazi költők nem is szokták kerülgetni művészetük örök közhelyeit, hiszen ki-ki a maga módján közli velünk ugyanazt a mondanivalót. Aki mindenáron újszerű igyekszik lenni, végül is megérződik versein a görcsös erőlködés. Tudja ezt a költőnő is, legalábbis ezt vélem kiolvasni „A versírás kárminjai” című, első olvasásra talán kissé talányos költeményéből.

Pinczési Judit olyan természetes bátorsággal írja verseit, mintha keskeny pallón járna, abban a hitben, hogy csak centiméterek választják el a szilárd talajtól. Ez a palló valójában több emeletnyi magasan ingadozik a levegőben. Előbb-utóbb észreveszi majd a veszélyt. Egy pillanatra talán megtorpan, félve a lezuhanástól. De hiszem, hogy tehetsége akkor is erős fogód-

zónak bizonyul majd, ha ez a túl bátor fiatal alkotókat fenyegető válságos időpont egyszer bekövetkezik.

KÁLNOKY LÁSZLÓ

Balázsovcics Mihály:

A FÁKKAL A FOLYÓVAL

Első kötetének bizonyossága szerint Balázsovcicsnak van stílusa, jelentse a szó akár a kifejezés nyelvi karakterét, akár egész költői szemléletmódját, – mi több, költészettanát tudatosan alkalmazza. „Intellektuális” költő, s ezúttal az elkopott meghatározáson az összefüggéseket fürkésző, következetes magatartást kell értenünk. A jelenségek mögé pillantó ismeretvágyát szerencsésen egészíti ki valóságtartalommal képzeletének földes-gyökeres természete, szenvedélyt is sugalló, gyors eszmeifűzése és a mindig egyszeri élménymozzanatra utaló, egyéni szóalkotása. Ezért szemléletessége is föltárázó értékű, a költői tárgyra s a lírai Énre egyaránt rávilágít. *Kemény / megsarkosodott tárgyak*-at említi (360°), *lök-tető szívünk-től / ölelésnyire elzúg a világ*, mondja a szerelmesek világéhségéről, (*Átváltozásaink*), és az Én elvágyódását, mint az emberre jellemző léthelyzetek egyikét látomásos érzékletességgel így fejezi ki: *A falakon álomrága lukak*. (Utazás.)

Költői dikciójának legfontosabb eleme a fragmentált szabad vers. A magyar líratörténetben a *Meztelenül* versbeszédéből ismeretes leginkább ez a sorképzés, de Kosztolányi szabad versének sorai jobbra szólások, azaz hangsúlynyi egységek, olykor nem is egy, hanem kettő; pályája második felén az áradó mondatfűzéstől Kassák is erre a takarékos, szikár dikcióra tért. Balázsovcics verseiben nagyobb az önmagukban soralkotó szavak aránya: szóköltészet az övé. Az expresszionista Stramm honosította meg ezt a látványt, Ungaretti művészi hi-tele népszerűsítette, s a közelmúltban Paul Celan mutatta meg, a lényegkifejező stílus milyen távlatot nyerhet a szóköltészettel. Nálunk Oravecz Imre kitűnő első kötete (Héj) szerzett végképp polgárjogot ennek a mélyről föltörő, s épp ezért töredékes versbeszédnek.

Balázsovics önkifejezését is indulat hasogatja sorszilánkokká, de a fragmentált dikció maga szintén a szabad tudatáramlásnak vág utat. *Napról napra / a szökés a bujdosás / a fényes visszatérés / a folyamatos halál a folyamatos születés / s roncsként sodratás / mindig egyedül mindig veletek, / mindig magamért mindig érte-tek... (Befejezhetetlen.)* Ez az igétlen és szaggatott, ám annál hevesebb költői beszéd az antitézisek felhajtó erejével föl-színre hozza a teljességvágy üzenetét, s így a vers minden íze az állapotaiban megnyilatkozó életet „befejezhetetlen”-nek érzékelteti. Az igétlen kijelentések logikai szerkezetként működnek, a pont nélkül fejlődő mondat a kiáradó lélek sodrának nyit teret. Balázsovics elsősorban nem a létre kérdez, hanem magára a kérdezőre: legtöbb lényegkereső kijelentése ezért lírai lendületű. A személyes egyetemeségnek az ihlete ragad meg olyan szókapcsolataiban, mint a „folyamatos halál folyamatos élet”, melyek fölfedő értéke filozófiai természetű. A kifejtő-magyarázó költészet öntömintáinak kelepécéjét is kerüli, amikor a tudatmozgás sebes asszociációit, aritmiás lüktetését követi, tudatossága viszont megóvjá az esetleges, amorf versalakulástól. Az epigrammatikusan tömör *Harmincéves vagyok* költői önszemléletének tükre: *Hogy magamra ismerjek: / szétteszegetem, / össze-rakom az arcom.* Szükségyszerű, hogy ez az önelemzés úgy „feszítse szét” és úgy „rakja össze” lírai tárgyait, melyek gyakran a föltételei közt mozgó Én megörökítését jelen-tik más-más viszonylatában, hogy időnkint a költői kép a maga törvényei szerint fejlődve egyre távolabbról teremt meg-megszakadó, de annál váratlanabb kontaktust a kiinduló ponttal. *Szabad vagy / hasonló / a hajított kőhöz / céloz van / pontos zuhárásod / dühvel indított tömegsúlyod / és fegyver vald / szolgálat lettél / kikerülhetetlen:* az elhajított kő anyagi és folyamat-leírásával azonos *Önarckép*nek az önmegszólító nyitány adja meg lírai alaphangját, a tárgyi megfelelés funkciói jelzik a személyes szimbolikát, mely végső soron a romantikus költészet ösztönös megnyilatkozásai helyén áll a versben. Szövege konkretizáló párhuzammal indul és a képletesben ér olyan véget, mely a lírai tárgy jelenetezé-ze útján telíti szokatlan jelentéssel a költői Ént. Mindezt a fragmentált szabad versnek az expresszionizmusból ismert „kiáltás”-aival adja elő, s különösen ott, ahol

egy szó egy sor, költői beszéde súlyos ket-tős nyomatékot kap, értelmit és érzelmít.

Balázsovics ismeri saját szemléletének erejét és határait. Ő is tudja, hogy elsőd-legesen megismerő lírájának és művészien töredékes dikciójának gyöngesége a túlhaj-tott absztrakció lehet. Ezért kedveli a rö-vid verset, noha kötetében néhány szép, hosszabb elégikus, ill. rapszodikus költe-mény (*Szikárok, Atváltozásaink*) akad s kö-zől több érdekes prózaverset is. Az utób-biak közül a legsikerültebbek igazolják azt a törekvését, hogy ne a hagyományos költői szépségben, hanem a szemléletformák ütközésében, esztétikai és gondolati kont-rasztokban keresse a költőiséggel egyenlő szellemi izgalmat. (*Oldalra fordult, A fal stb.*)

A rövid vers maga is az alkotó világ-képének fragmentuma, művészi torzó: le-záratlan, de nem befejezetlen, lévén a mű-vész szemléletének teljes értékű metszete. Mivel lírájából Balázsovics az önéletrajzi vallomást eleve kiszűri, s elemző hajlama átfödi a líraibb indításokat is, rövid „kiál-tásai” akkor hatnak főként zavartalanul, ha ihletője valamely valóságos tárgy, jelen-ség, vagy gondolatmenete szimbólumot raj-zol ki. Néha látomásba táguló, archaikus szertartás-mozzanatból olvas ki a jelenet-en túlmutató jelentést: *hóbatett / szikár-szép öregek / alkuszna / a sorssal / per-gamen arcukra / gyöngytátylat lebbent a csend / előlük / menekszik az Úr is.* (Bal-lada.) Máskor a falusi környezet tárgyait hirtelen és meglepően egymáshoz rendelve, a fogalmat konkrét cselekvéshez fűzve von-ja testközelbe, és három sorban kinyitja egy zsánerkép személyen túli távlatát: *Ereszalja csend / Dorongkapuk télpánton // Körülüljük az estet* (Tanya). A remek *Szé-rűskert* példája szerint antropomorf és na-turális motívumok ritmusából filozófiai irá-nyú, szónoki kérdésekkel hasonló nyitott perspektívát tud teremteni.

„Kiáltásos” kompozíciójának, fragmentált dikciójának nem egyetlen teremtő szemlé-letformája a szimbolika vagy a valóságos tárgy mögöttes egysége. Több fanyar gro-teszkje (*Allattan, Ragaszkodás stb.*) és ke-vésbé egyenletes epigrammái palettájának tudatos gazdagításáról tanúskodnak. Arra sincs mindig szüksége, hogy a tapasztalat vagy összefüggés értelmének nehézkedési törvényével éreztesse versének teljes életét, hiszen egy puszta tárgy fizikai, majd funk-cionális leírásával (*A kés*), sőt a szellemi

élet hasonló fenomenológiájával is kassáki értelemben vett költői valóságokat alkot: *Gyöngymagány. / Hasonlítás a Minthez. / Kemény önismétlés. / Birtokviszony a Nincs-ben. (Költészet.)* Mégis úgy látszik, akkor érzi igazán magáénak a verset, ha sorait egyéni nyelvalkotással kifejezett *parázsido* világítja be. Költőiségének egyik veszélye, hogy olykor egy-egy szóversét csupa egyszeri szókapcsolatból alakítja ki: egymáshoz szorult paraszai nem jutnak levegőhöz, és nem lobbannak föl. Másik veszélye a gondolkodás életét fölfedő törekvésével sarkalatosan ellentétes naturalista ösztönkítőresek frazeológiája: ez itt-ott akaratlan stílusdiszsonanciát okoz. De aki már első kötetében ilyen nem túl népszerű és érett tudatossággal alkalmazott költői szemléletmódban lelte meg lírai világát, azt aligha kell féltünk saját *csendcsapdájától*. (*Magvető Könyvkiadó.*)

RÁBA GYÖRGY

Marsall László:

SZERELEM ALFAPONT

Minden bizonnyal ritkaságszámba menő könyv a magyar irodalomban Marsall László második kötete; a *Szerelem alfapont* – mint ahogy tán a cím is sejteti – csupa szerelmes versből épül fel. De mindjárt óvnom kell azokat, akik e pusztá tény hallatán egyszerű kézlegyintéssel intéznék el a dolgot, mondván: meddő vállalkozás – mert ezúttal is előítéletük csapdájába esnének.

Bár kétségtelenül nem egyszerű dolog egy teljes verseskötvet szentelni a szerelemnek, azzal az elvárással szemben, hogy a költő tudjon tárgyáról valami újat, valami sajátosat közölni a szentimentalizmus, a sziruposág uralkodó jegyei nélkül, s ne csak szép, de jó verseket is írjon. S első pillantásra különösen szokatlannak tűnhet a témaválasztás az avantgárd napjainkban járható útjait kutató szerzőtől, aki ráadásul csak a szerelem kezdeti szakaszát, az alfapontot akarta rögzíteni.

A mintegy hatvan vers öt ciklussá rendeződik, melyek még ezt a látszólag rövid szá-

kaszt is több részre bontják, más és más helyzetből világítják meg.

A Kötél nélküli kötéltáncos még a részleges magány állapotát rajzolja elének. Részleges már csak, mert bontakozás a magányból, a teljes egyedüllétből, s ezzel lezárul a kérés – ha van olyan – meddő szakasza, s távlataink egyszerre kezdenek új fényben ragyogni. A lassú közeledés ez, szemek, arcok szeretkezése, első beivódás, mely mint az erózió feszíti le rólunk a magány építgette önvédelmi rétegeket. Az a pont, mikortól minden egymás nélküli perc magán viseli a hiány, a még öntudatlan hiány jegyeit. A ciklus legbravurosabb verse a Zene a dobhártya mögött. A klasszikusokat idéző vallomás nem kevesebb, mint 47-szer tartalmazza a gyönyörű szó valamelyik alakját. De ugyan-csak figyelemreméltó a „Cs” is, mely a költő technikai kelléktárának másik részletét villantja fel: a vers csupa alliterációból áll. S hogy nem csak technikai-formai bravurokra képes Marsall, azt bizonyítja az egész kötet egyik legszebb, s egyszersmind legjobb – hisz e két fogalom nem mindig fedi egymást – verse, az Ágyad mellett, mely a modern költészet Marsall által meghonosított legújabb vívmányát is hordozza: magába asszimilálja a matematika kifejezéseit, a költői nyelv új útjait nyitva meg ezzel, új lehetőséget biztosítva az érzéketes, pontos kifejezésre. „Most veszem a szárnyverdesés / tagasságának logaritmusát / az idő függvényében” – s ezt a diszsonancia legkisebb jele nélkül oldja fel a befejezés: „Csukott szemhéjadat nézem. / Talán elsírnám magamat / ha megmozdulnál.”

Másik arcát mutatja a Kis disputa: mintha egy múlt századi klasszikus szelleme beszélne hozzánk. Am ez csak a burok: ízig-vérig mai, saját képére gyúrt szöveggel állunk szemben a mélyebb analíziskor. Kluzsinszky szerelemmodelljében tulajdonképpen a megszemélyesített ésszel keveredik disputába, mintha tudathasadásos önmaga két énje vitatkozna a szerelemről: ész és érzelem, melyek csatájából végülis a gyermekien tiszta, önfeléd érzelme kerülnek ki győztesen, közölve ezáltal Marsall állásfoglalását: a szerelem, legszebb, legtisztéletreméltóbb érzésünk összeegyeztethetetlen a számító racionalizmussal, az értelem akár legparányibb manipulációjával.

Az első ciklus gondolat- és történetmenetét folytatja a ...-Hoz és ...-tól. Az önvédelmi burok lassú leválása után, még a teljes egy-

másba-mosódás előtt – az aranyörömpont árkádai díszleteinek fölégetését rögzíti itt. Elszakadást, részleges leválást a világ egyéb külső részéről, elszakadást eddigi halmazainktól – melyek a védőburkok egyes rétegeit is alkották. Ez teheti lehetővé az első tényleges egymás felé mozdulást, egymásba csuszamlást, lelki-érzelmi azonosulást, amit oly erőteljesen rajzol a modern költő merész eszközeivel: „Ha most egy téglával könnyeden / bezúznám koponyádat / és agyadat szükségképpen kicsinyített / rónává szétgöngyölve / eleven mésszel égetném meddővé minden zugát, / hol bárki pocok-ember fészkel / – senki ne lakjon téged kivülem – ...”.

És ezután újabb – ha úgy tetszik – kitérő következik: Tükör a tükörben. A szubjektív és objektív világ ütköztetése ez a vers, mely mára felmutatja az igazi neoavantgard költőt. A komplexitásban jelentkező teljességigény a befogadás fokozottabb megnehezítésével még inkább be akarja vonni az olvasót saját gondolatmenetébe, kizökkentve passzivitásából, bizonyítva szinte: az igazi műalkotás az olvasás pillanatában születik. Az aktívabb részvétel kikényszerítésével a felületes, komolyabb hatás nélküli befogásnak üzen határt. De nemcsak az értelmet, hanem a tekintetet is kizökkenti monoton szerepéből: a verset felülről lefelé, illetve balról jobbra cgyaránt lehet olvasni. És itt bizonyítja leginkább, hogy a kötet, eképpen az egyes vers nem élettelen élet-másolat, halott tükör, mert ahogy maga is elismeri: „az efféle rögzítés műfaja aligha áll arányban azzal, amit megélnem adatott”. S tán e felismerésből fakad, hogy a vers nem akar görcsösen élet-utánnat lenni, minden esetben vállalja a maga irodalom voltát, élve az esztétikai átlényegítés új, szokatlan, de nem értéktelenebb eszközeivel, amik azonban ez esetben helyenként erőn felülivé nehezítik a verset.

A könyv befejező része, a Szüntelen közeledőben a szerelem újabb, alfapontként elkönyvelt szakasza, bizonyos értelemben minőségi változás ugyan, egymás testére-eszmélés, teljes egymást-tanulás, egymást-sejtjeinkbe-építés, mikor már minden mást hátra hagyva robogunk egymás felé: „gömbvillámmá alakul még ágyékomból / a hüvelyeden át benned a bennedebbedben / szertesziporodó szüntelen szeretkezőben”. Olyfajta érzelmekoncentráció, melyben múlt és jövő is jelenként összpontosul bennünk: „Ma úgy szeress, / hogy tegnap is holnap is ma szeress,”. Úgy vélem, az egész magyar irodalomtörté-

net egyik legszebb, legbravurosabb verse az Amatores té Salutant... a két ember közötti legszebb, legteltesebb kapcsolat, a szerelmi aktus érzékeltes megörökítése, a szerelem és a szeretett lény iránti alázatos tisztelettel.

S ha ezek után át- és visszagondoljuk magunkban a témaválasztást, az egytéma-választást, már egész más pozícióban ragyognak előttünk a dolgok. A kötet szinte tökéletesen betöltötte a tárgyi bizonyíték szerepét, érkei, a klasszikus téma modern formában való megéneklése bizonyította létjogosultságát, visszaszerezvén valamit az elvesztett édenből, próbálván tudatosítani az olvasóban: egyik legértékesebb tulajdonságunk érzelmeink mindenkor tiizta vállalása, minden körülmények közti abszolút birtoklása. (Szépirodalmi, 1977.)

BEZZEG JÁNOS

Tárnok Zoltán:

VÉGJÁTÉKOK

A Végjátékokról szólva bizonyára sokan leírják majd azt a szót, hogy pályakezdő. A gyakorlat szerint ez valamiféle minőségi felmentést ad az első kötetnek, ugyanakkor a kritikust is felmenti a mérleget, a taktikázás manőverei alól –, és teljes fegyverzetével mutathatja be kétségkívül tudását és szigorát. Első kötet megítélésénél általában nincsenek patikárius szempontok, az írói (esetleg vélt) erény és hiányosság (korlát) egyensúlya nem kötelező. A további kötelek esztétikai megítélésében már megjelenhet az óvatosság, a kényesebb megállapítások szellemes átlépése. A manipuláció. Van ilyen. S későbbiekben már az írói hatások emlegetése sem illendő, ami az első köteteknél csaknem kötelező. Ezért – kevés kivételtől eltekintve – az első kötetekről nemcsak alapos, hanem többnyire szigorú kritikák jelennek meg. Olykor túlságosan is szigorúak.

Tárnok – korábban Farkasházi – Zoltán Végjátékok című novelláskötetéről írva mellőzöm a pályakezdés szót, mivel önálló művész. Az általa kitűnően ismert és ábrázolt világot nem csupán tárgyilag kezeli magabiztosan, hanem ami ennél fontosabb: félrevezetés nélkül beszél az emberi

lélek legnagyobb gyötrelméről, a magányosságról és a kapcsolatteremtés kockázatáról és hiábavalóságáról. Írói programját világos egyértelműséggel hirdette meg.

A Tárnok Zoltán novelláiban ábrázolt világ földrajzilag megfogalmazva a főváros nyolcadik kerületének az a része (Rákóczi tér és környéke), mely a budapesti polgárok szemében a bűnözés, a titkos prostitúció és egyéb szörnyűségek periferiája. Tárnok novellái – noha szociográfiai pontossággal írják le a topográfiai képet – máshová vezetik el az olvasót: az emberi lélek titokzatos és csak író által feltárható mélységébe. Hősei ebben a mélységben nem riasztó vagy szálnalmas figurák, hanem esendő emberek. A jóra, a nemes megoldásokra ösztönösen még mindig érzékenyek, de az életük során valahol (talán már a kezdet kezdetén, esetleg a magányosság későbbi állapotában) egy váratlan ponton törés következett be, és nem vállalati jogász, attasé, menedzser, kesztyűs úrvezető vagy kitüntetései megszokott nyugalommal viselő nyugdíjas lett belőlük, hanem a függőfolyosó pereméről a lábat lógató Sztelek Ignác, Hanák Bertalan hivatásos albérlő, aki ekképpen marad meg az emlékezetünkben: „álmainak még a töredéke sem valósult meg”. Továbbá szénhordó lett, aki a Tolnai Lajos utcában ugyanazt a „nyöszörgő huzatot” és ugyanazt a „lepra didergést” érzi, „mint minden hajnalban”. Vagy a Végjátékok vénembere, aki kezében a tejeskannával kiszolgáltatottan ácsorog a kapus előtt: „– Kapus úr, szeretném, ha kiengedne...”

Minden kiemelés önkényes, a fenti hevenyészett felsorolás mégis nyilvánvalóan figyelmezteti az olvasót az írói üzenetre, Tárnok Zoltán társadalmi és emberi érzékenységére. Túlságosan könnyű – vagy inkább az írói teljesítmény szimpla elintézése – azt állítani, hogy Tárnok emberileg és morálisan a Végjátékok vénembere, az albérlő Hanák Bertalan és Sztelek Ignác mellett áll. Az író a hősök emberi mélységéből és nyomasztó kapcsolataikból feltárt valóságot dosztojevszkiji hangulatban és lírai pontossággal figyeli. Ez utóbbi a magyar irodalomban leginkább Gelléri Andor Endre írásaira volt jellemző. Tárnok Zoltán semmit sem titkol el, de az olvasó elé tárt emberi s lélektani valóságához nem fűz álcázott írói magyarázatokat. Nincs leűjtve, de nem is közönyös. Nem is érzékenyül el. Szomorúan és szorongva néz az

olvasóra, hiszen tudja, hogy többé-kevésbé valamennyien – sikerekre és vagyonra való tekintet nélkül – a magányosság és a kapcsolatok kiszolgáltatottjai vagyunk. Ugyanis, mint az életből tudvalévő: ezek nem egymást kizáró dolgok.

Úgy tűnik, hogy a szomorú – de nem rosszkedvű – kötet hangulatát a gyermekszemmel láttatott és a testvéri valóságot ábrázoló A hinta, a romos ház meg a Gizi című novella természetes humora és a más novellák dialógusaiban alkalmazott verbális humor hivatott fel-feloldani. Ez utóbbi, noha a tárgyalt helyi valóság, a nyolcadik kerületi Rákóczi tér nyelvi szlengje, nem mindig „állnak jól” a novelláknak.

A Végjátékok módszeres szerkesztői elképzelésre vall. Nem csupán a fentebb említett négy novella kötetbeli elhelyezésére utalok, amelyek pillér módjára tartják az egész írói építményt, hanem az olvasó hangulati egyensúlyát szolgáló novellák (Integetés közléről, A hinta, a romos ház meg a Gizi) helyére is. Az író semmit sem bíz a véletlenre, vagy az olvasó rokonszenvére. Novelláit, bekezdéseit, mondatait valósággal kovácsolja, nem apróművességgel, hanem a nagyobb határok befogadására képes kompozíciónak – a szikár férfi-prózának kijáró igénnyel.

Erős kötet, az olvasó számíthat az íróra. Mert ahogy a kötetzáró novella vénembere: „kitartóan néz a magasba”.

THIERY ÁRPÁD

Dobai Péter:

SZIGET — 1964

Kritikusi közhely, hogy az író első kötete(i)ben a saját gyermek-ifjúkorát írja „ki” magából, hisz nincs, nem is lehet más témája. Dobai Péter – eddig – cáfolni látszott ezt a tételt. Igaz, verskötettel jelentkezett (Kilovaglás egy őszi erdőből – 1973.), de rögtön érett, kiforrott hanggal. (Regényei: Csontmolnárok 1974. Tartozó élet 1975.) éppen azzal okoztak meglepetést, hogy cáfolták a fentebbi sztereotípiát, tételt. A tavaly megjelent novelláskötetben (Játék a szobákkal) már jócskán találhat-

nak önéletrajzi motívumot is, de – paradox módon – ezeket is éppen ez az új kötet világítja, magyarázza meg. Már csak ezért is zavarba ejtő ez a könyv. Nem az a zavaró, hogy a kritikások dogmája megcáfolódott, – nem veszi azokat senki komolyan – hanem az a mód, ahogyan Dobai bepillantást enged kamaszkora – felnőtté válása pörsenéses titkaiba. Ne kerüljünk a szót! a magánügyeibe. Mert igaz ugyan, hogy minden író csak önmagát írja végső soron, mert hiszen amikor a világról beszél, akkor is az ő személyiségének a prizmáján keresztül láttatja, de ennél a könyvnél az a kínos érzésünk, mintha a kulcslyukon leskelődnénk. Éppen a témája miatt.

A könyv története kettős. 1973–74-ben az író ösztöndíjasként Kubában töltött egy évet, s ott, a távoli országban felidézi a 10 évvel korábbi élményeit. S ez, 1964 a problematikus – vulgárisan szólva. A hatvanas évek prózájára kell utalnunk, hogy megértsük az úgynevezett „csellengő hősöket”, akiket akkoriban jócskán elverte a port a kritika. Hirtelen előtűntek állt egy nemzedék, amely nem találta a helyét a világban. Csak kelletlenül tengett-lengett, idejött-odament, látszólag cél és értelem nélkül. Hogyan?! – kapta fel a fejét a kritika – a *mi* ifjúságunk ilyen lenne? Ez „nem lehet igaz”, hiszen ... stb. Márpedig ilyen volt, illetve ilyennek látta, *láttatta* önmagát. Nos, Dobai *akkor* nem mondott erről semmit, hiszen el volt foglalva azzal, hogy *élte*. Mit is? Mindenek előtt elment tengerésznek. Kíváncsiságból? Kalandvágyból? Dacból? Is-is. Ki akarta próbálni önmagát, megszökni a szülőik terhes felügyelete elől. Ám a tenger nem csupán kaland, de gyötrelmes *munka* is. Hazajön hát és éli tovább azt a budybuilding dandy életet, ahogyan azt lehet élni Budapesten a hatvanas években. Szülei külföldre mennek dolgozni, ráhagyva a lakást. Pénze, s főleg *ideje* bőven van, célja, konkrét elképzelései csak cseppfolyósak. S *akkor* jön a másik kaland: a *nő*. Pontosabban szólva előbb a nők tömege. Csak nehéz, fáradságos munkával lehetne összeszámolni, hogy hány női név bukkan fel a könyvben. Önkéntelenül is a tenger hullámaival idézik: az egyik kioltja a másikat. Maguk a viszonyok, a „történetek” ugyanis egyhangúan, monotonon, szívosan ismétlődnek: magnóztak, ittak, szeretkeztek, beszélget-

tek, felkerekedtek, s elmentek sétálni vagy inni. Ez előbb-utóbb csömörbe torkollik, cinizmusba, lelki fásultságba. A nő „mint olyan” ugyanis mégsem azonos a tenger élményével, itt a mennyiség élménye, a „sport” már kikezdi a szubjektumot, az egyéniség morális és intellektuális eresz-tékeit is. A hőst a szerelem, a „NAGY” szerelem menti meg ettől. Váratlanul, szinte orvul éri, hogy mintegy elmerüljön, elveszzen benne egy időre. Ez az élmény lesz aztán a választóvonal, amely a regényíró-hős idejét tagolja-vissza a múlt: a gyermekkor felé és az akkor még ismeretlen jövő felé is. Dobainál lényeges elem, metafora az IDŐ, a pillanat: az átélt jelen és a jelenné visszaidézett múlt is.

Onnan, Kubából érti meg önmagát, lényegében azt a benső történetet, folyamatot, ami íróvá érlelte. Izgalmassá is ez teszi a könyvét; nem az *amit* elmond, hanem *ahogyan* elmondja. Dobai ugyanis filozófiailag is iskolázott író (mint nem egy pályatársa), akinél a szerzett, a tanult élmények is legalább olyan jelentőssé válnak, mint a ténylegesen átéltek. A paradoxona is ez. Mintha mindezt eleve azért élné át, eleve úgy formálná, komponálná meg tudatosan az élményt, hogy egyszer elmesélhesse, megírhasssa. A visszaemlékezés alapja az eredeti napló és a korabeli fényképek. Ha meggondoljuk, korántsem olyan kellemes állapot ez: állandó, feszes önkontroll alatt cselekedni, élni, az önkínzásig *elemezni* magát az élményt, még a szerelmi aktust is. Ezt csak úgy lehet ismét elmesélhetővé feldúsítani, ha a kultúrélményeket, az itt és mostot, az akkor és ott-ot, az én és más is hozzászociáljon az író. Így viszont már nem a hagyományos epikával van dolgunk, nem regény ez, inkább esszé. Mégis volt valami igazuk a kritikáknak a hatvanas években, amikor a kétségtelenül okosan és gördülékeny stílusban megírt regényhősök *célját* kérték számon. Dobai könyvén pl. Kubát kérhetnénk számon. Mert noha nem érdektelen amit a kubai forradalomról és életéről mond, de nem is sok. Kapunk megint egy tucatnyi női nevet, száguldások, fürdőzések, séták leírását, ám ezek végül is *csak* a szerző nosztalgiai, kétségbeesései afőlött, hogy a carpe diem életvitel mellett éppen a pillanat csúszik ki a kezei közül. Kínzó vágyat ébreszt az olvasóban: látni a szép szigetet, azokat a naplementéket, holdtöl-

téket és szép nőket, de — tudjuk — soha nem juthatunk el oda, akkor meg minek, mindenről beszélni? Így is értettük azt, hogy kicsit bizony magánügy maradt ez a könyv, csak vágyakat ébreszt az olvasójában, de nem elégíti ki epikai igényeit, mint ahogyan a Csontmolnárok, vagy a Játék a szobákban tette. Egy nemzedék felnötté válásának a története is lehetett volna, de nem lett az, csupán a Dobai Péteré. Igaz, ennek is érdekes, izgalmas, — neki! —, de most már mást várunk — ismét — tőle. (Magvető.)

HORPÁCSI SÁNDOR

Bertók László:

ÍGY ÉLT VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Írt már Bertók László a Móra Könyvkiadó méltán sikeres „Így élt” sorozatába egy poétai felhangokkal ékes, bűbajos kis kötetet Csokonairól. S épp mert az a könyvecske oly congenialisan szépre sikerült, veszi kíváncsian kézbe az ember a Vörösmartyról szólót. Hisz elképzelni alig lehet két ellentétebb alkatot a két Mihálynál, s két ellentétebb helyzetet annál, melyben a két nagy költő alkotott. A néhány évtized, mely Vitéz mozarti varázslatát Vörösmarty beethoveni dübörgésétől elválasztja, világokat választ el egymástól, melyek jellemzésére — s pláne megértésére! — édeskeveset érnek önmagukban az afféle irodalomtörténeti fogalmak, mint felvilágosodás, romantika, népiesség, realizmus. S bonyolítja a helyzetet, hogy a nagy változás egyik centrális tünete és jelensége épp az irodalom szerepének és jellegének teljes átalakulása. A költő csak önmagának felelős vagy épp fellegekben járó műzsafiból komoly közéleti tényezővé válik, országos jelentőségű eszmék és tervek szócsövévé. Most alakul ki s kanonizálódik tájainkon az az író-típus, mely művei nem jelentéktelen hányadával közéleti, sőt politikai meggyőződését dokumentálja illetve propagálja. Bertók László kiváló történész-érzékeléssel be Vörösmarty életét és eszmei alakulását ebbe az alapvető folyamatba. Re-

gisztrálja sokrétű kapcsolatát a kor vezető államférfiúival, Széchenyivel, Deákkal, Kossuthal, Wesselényivel, s megmutatja vezéreszméik versé transzformálódását költészete kohójában. Tüzetesen ismerteti a szerepet, amit Vörösmarty a nemzeti szellemi élet intézményes kereteinek — Tudós Társaság, folyóiratok, Kisfaludy Társaság, színház — megszervezésében s föllendítésében vállalt. Bemutatja, miként irányította — Kisfaludy Károly örökébe lépve — Bajzával és Toldyval együtt a magyar irodalmi és színházi életet a harmincas évek elejétől másfél évtizeden keresztül, s milyen örömmel és nagy lélekre vallóan vonult vissza, mikor Petőfi és Arany föllépésével megérezte, hogy az általa szolgált s vezérelt folyamat túlnő alkata s éltét irányító eszméi keretén.

De csak a vezetéstől vonult vissza, félre soha nem állott. Bertók László Vörösmartyja végig járja az utat a magát régi dicsőségével biztatgató nemesi ellenzék első félénk lépéseitől a polgári demokratikus átalakulás, sőt forradalom vállalásáig. Bertókot nem kápráztatják el könnyen kínálkozó Széchenyi-Vörösmarty Kossuth-Petőfi analógiák. „Amikor Eötvös József, Széchenyi elhagyják az országot, Deák, Wesselényi visszavonul a politikától, ... Vörösmarty Kossuth mellett marad, és *Harci dalával*, a francia forradalom indulójának, a Marseillaise-nek hangulatát idézve fel honfitársainak, elszántan lelkesít.” És látjuk Vörösmartyt Debrecenben, a polgári Magyarország nehéz, fölemelő napjaiban. De Bertók látja azt is, hogy a kívánt és vállalt polgári átalakulás és a nemesi reformpolitika föloldhatatlan ellentéte miccsoda indulatokat s küzdelmeket ébreszt Vörösmartyban. Az 1846-os lengyel tragédia hatására született *Az emberek* című nagy verse nyomán Bertók bemutatja a rendi-nemesi házához húzó költőt, aki jól látja, hogy ez így többé nem maradhat a többség házája, mégis, akárcsak a többi nemesi reformer, „a feudális társadalmi rend kereteit megtartva szeretné átalakítani... Vörösmarty végig a nemesi reformpolitika eme felemás, ellentmondásos elveit vallja. Vivódva, küszködve, gyakran az egész emberiség szempontjából kérdőjelezve meg őket, vagy a hazai kudarcokat vetítve az emberiségre. Utolsó nemesi költőnk ő! Petőfinek a nép nevében föllépő magatartásáig sohasem jut el, de elveit szentül

vallja, s következetesen kitart mellettük haláláig. Nem akad kortársa, aki hozzá hasonlóan, belülről élné át s vele azonos fokon szenvedné meg korának ellentmondásait, és aki nála elszántabban kívánná a felvilágosodás polgári jelszavának, a „szabadság, egyenlőség, testvériség”-nek megvalósulását.”

Ez a belülről megélt, föloldhatatlan külső ellentét Vörösmarty tündér remények s tragikus páthosz között hullámozó poézisének megértéséhez a kulcs. S a könyv tán legmesteribb „fogása”, hogy Bertók ezt az ellentétet s belső realizációját elsősorban a költő hétköznapi egyéni életének szintjén követi. Hány meghitt apró részletet tudunk meg a Perczel család szolgálatában nevelőként harmonikusan eltöltött évekről! S milyen részletesen megismerjük a költőt úgyszólván megszokás nélkül gyötrő anyagi gondokat! S a „tisztos” szegénység sőt nyomor ábrázolása egyáltalában nem holmi szimpátia-keltés Bertók részéről: a számvetéseket ő az írói jövedelméből megélni kívánó értelmiségi s az elmaradott feudális társadalmi struktúra ellentétének illusztrálására használja. S ugyanígy, milyen remekül hasznosítja a kis anekdotát, mikor a költő – *Rossz bor* című verse után – néki jóféle borokat küldők ellen méltatlankodóknak így válaszol: „Ki nekem jó borok küldését indítványozza, az mindenkor eredeti, tősgyökeres, becsületes magyar ember.”

Igy épül be Bertók Vörösmartyja természetesen, mindennapjaival korába, s az életén keresztül megismert kor így segít költészete megértésében. A szabadságharc bukása után is az ő meghurcoltatásának s külső-belső szenvedéseinek elemzésével érzékelteti Bertók – igen szemléletesen – a mély homályt, melybe a nemzet zuhant. És a hétköznapi részletek megismertetésével döbrent rá, hogyan találkozott újra, s úgy lehet most legmélyebben a költő korával, hogyan mondta el egy-két nagy versben az egész emberiségre vonatkozó érvénnyel népe tragédiáját. A Lear királyként szenvedő, zokogó, átkozódó, megnyugvó Vörösmarty látványát Bertók a megrázó Tiegde-féle fénykép bemutatásával és értelmezésével fokozza, s hőstét jó történészként adatok és körülmények pontos részleteivel lebontja át a korok és emberek fölötti halhatatlanságba.

A Csokonai-könyv a költő Bertók László-

ról árulkodott, a Vörösmarty kötet az irodalomtörténész kompetenciáját bizonyítja. Abban is, hogy – bár ebben az ifjúsági sorozatban nem szokás – megemlíti a saját értelmezésére leginkább ható műveket, mindenekelőtt Tóth Dezső alapvető Vörösmarty monográfiáját. (Móra, 1977.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Pomogáts Béla:

RADNÓTI MIKLÓS

Pomogáts Béla Radnóti Miklósról írott könyve pályaképvázlatnak tekinthető: az életrajz és a művek párhuzamában a teljes életutat tekinti át, de – az adott terjedelemnek megfelelően – nem a részletes kifejtés igényével. Láthatóan nem annyira az újat mondás ambíciója fűti, elfogadja a szakirodalom eredményeit, s azok összegezésére vállalkozik. Mégis értékelésének hangsúlyaival, s helyenkénti újszerű észrevételeivel bizonyos fokig módosítja is az eddig kialakult Radnóti-képet.

Pomogáts Béla fokozott gonddal mutatja be a nyelvteremtő költőt, aki jól tudta, hogy a nyelven fordul meg, „művészet-e valamely írás, vagy csak dilettáns próbálkozás”; rendszeresen tanulmányozta versei anyagának, a nyelvnek természetét és jól ismerte törvényeit; szakadatlan küzdelmet folytatott a lírai realizmus kifejező formáinak korszerű változataiért, egy új költői nyelv megteremtéséért. De kérdés, hogy Radnóti Miklós „új költői nyelve” miként hasznosítja „a hagyományt és az újítást, a klasszikus nyelvi eszközöket és az izmusok leleményeit”. Pomogáts Béla lényegében a legújabb szakirodalomnak azt az álláspontját fogadja el, hogy a szocialista realizmusban megújuló realizmus nem támaszkodhat csupán a klasszikus hagyományokra, s főként nem kapcsolódhat közvetlenül a XIX. századi realizmushoz. Jól látja, hogy Radnóti Miklós költői realizmusa – akárcsak Szabó Lőrincé, József Attiláé és Illyés Gyuláé – „megőrizte és alkalmazta az avantgarde stílár, technikai vívmányait”. Mégis az történt volna,

hogy Radnóti Miklós, amidőn átváltott az ösztönös lázadásból a tudatos forradalmi magatartásba, „elhatárolta magát az avantgarde hagyományaitól, hogy verseinek forradalmi eszmévilágát hangsúlyozza”? Hogy a helyes válaszra rátalálhassunk, végig kell gondolnunk a hazai avantgarde történetét. Benne két egymást követő hullám különíthető el. Az elsőt még a valóságtól való elvonatkoztatás, az elemi erjű szubjektivitás jellemezte. Ekkor még jelentősebb az avantgarde alkotások kifejező ereje, mint a társadalmi valóságról közvetített információk értéke. A húszas évek végén és a harmincas évek elején azonban bekövetkezett az avantgarde költészet valóságigényének megnövekedése. A valóság összefüggésének kifürkészésére ösztönöző törekvés többnyire az avantgarde által létrehozott kifejező eszközök révén teljesebben ki. Így alakult ki a második hullám, amely az elsővel szerencsésen találkozott, s termékeny szimbiózist alkotott.

A világirodalomban és a hazai irodalomban egyaránt jelentős költői pályák igazolják, hogy századunkban az avantgardon átvezető fejlődés végső állomása a szocialista realizmus lehet. Rövid története ellenére a magyar avantgarde is nagy feladatot teljesített. Többek között termékenyítő hatással volt Radnóti Miklós költészetére, aki sohasem adta fel az avantgarde képtágító fantáziáját. Az eclogákat elemezve Pomogáts is lényegében ismét erre az eredményre jut: „szinte mindegyik eclogában, kivált a hetedikben és a nyolcadikban szerepet kapott az avantgarde, a szürrealizmus látomásos-álomszerű stílusa”. De hozzátehetjük: a megállapítás nem csupán az eclogákra érvényes, hanem az avantgarde hagyománya átszővi a költő egész realista korszakát. Nála is, mint nagy költőtársainál, a „megszüntette-megőrzés” gyakorlata érvényesül.

Pomogáts Béla szoros kötődést lát a Nyugat nagy nemzedékének lírája és Radnóti Miklós költészete között. Tagadhatatlan, hogy a költő a Nyugat első nemzedékétől művészetet és technikai kultúrát örökölt. De lírája nemcsak teljesebb társadalomképével, hanem azzal is különbözik az övékétől, hogy az avantgarde hozta vívmányok lehetőségeit termékenyebben és alkotóbban hasznosította.

„Radnóti Miklós az irodalomban talál-

ta meg életének keretét, irodalomból épített magának várat, és irodalomból kovácsolta az ellenállás fegyverét. Az irodalom mint életforma szükségszerűen szélesebb kört jelölt, mint pusztán a költészetet” – olvashatjuk örömmel Pomogáts könyvében. Majd a következő lapokon a „költészeten kívüli” irodalmár tevékenység bőséges dokumentálását és elemzését találjuk. Itt ismét a költő arcképének eddig meglehetősen rejtett oldalai világosodnak meg. Az a kritikus bontakozik ki előttünk, akinek irodalomkritikai működése költészetének nem pusztán mellékterméke. Végiggondolt és határozottan megfogalmazott esztétikai elveket alakított ki, s irodalomkritikus szerepe a legkorszerűbb normatív rendszerre támaszkodott: az irodalom feladatát a szocialista irodalomfelfogással összhangban határozta meg. Ez a normatív esztétikai rendszer befolyásolta a költő irodalomtörténeti tájékozódását, többek között azt, hogy a közvetlenebb, közelebbi hagyomány mellett mit vállalt a magyar- és világirodalom távolabbi örökségéből. Versein kívül a tágabb értelmű irodalmár szerep lehetősége tette a védekezést és az ellenszegülést. Az így felfogott irodalom sok mindent pótolhatott. Mindazt, amit kora megtagadott tőle: a biztonságot és nyugalmat, az alkotó munka feltételeit, a rendezett életet.

Pomogáts Béla könyve jó érzékkel kialakított hangsúlyjaival minden bizonynyal a figyelem előterébe állítja Radnóti Miklós műfordítói tevékenységét is. A műfordítás valójában a „szellemi ellenállás része, hangsúlyos formája” Radnóti Miklós pályáján, különösen fontos szerepet kapott utolsó éveiben. „A műfordításban, mint az irodalomban általában, a humánus élet támaszát látta, amely éppen a fasizmus és a háború rettentő éveiben adhat erkölcsi erőt annak, aki hozzá folyamodik” – írja Pomogáts Béla. A műfordítás Radnótinál tehát az alkotó személyiség „benső ügyei” közé tartozott. Így aligha csak egzisztenciális érdekek vezérelték a tolmácsolt költők megválasztásában, hanem sokkal inkább a vonzalmak és az esztétikai igényesség. A fordított költőkben legközelebbi rokonait kereste, költői sorsának alakulásában mindegyiküknek megvolt a maga különleges szerepe. Eddig is sejtettük, hogy Radnóti Miklós a

két háború között a legtökéletesebb műfordítónk a Nyugat nagy nemzedéke óta. Pomogáts ezt most kétséget kizáróan bizonyítja, deklarálja, de csak szűkkörű példagyűjtemény elemzésével dokumentálhatja. Figyelmet ébresztő megállapításaival azonban *Ösztönzést* adhat az Orpheus nyomában című fordításgyűjtemény nagyon időszerű tágabb ívű elemzésének.

Pomogáts könyvében nem találunk részletesen kifejtett verselemzéseket, de néhány költemény gondolatrendszerének kibontása termékenyítő lehet az elkövetkezendő Radnóti-kutatásokban. Ez a megállapítás – nézetem szerint – leginkább a *Nem tudhatom...* című költemény értelmezésére vonatkozhat. Pomogáts joggal hivatkozik a vers különös történetére. Arra pl., hogy a költő vallomása a hazaszeretetről váratlanul tűnhetett, hiszen korábban versben nem nyilatkozott az „ország iránti érzelmeiről”, nem is volt szüksége ilyen nyilatkozatra, mivel „természetes módon, nyelvében, kultúrájában és közösségi tudatában érezte magyarnak magát”. A patrióta vallomás mégsem volt előzmény nélküli, hiszen a haza iránti hűség közvetett kifejezése már néhány korábbi versből is kiolvasható. Most itt közvetlenül vállalta a közösségért érzett felelősséget. Ebben költészetünk leghaladóbb hagyományaira támaszkodott, s többek között „Kölcsy Himnuszának emelkedettségével, erkölcsi komolyságával vette magára a történelmi vetkeket terhét”. S tegyük hozzá, Radnóti tovább is fejlesztette a Kölcsy-hagyományt: a nemzetfogalmat szocialista módon értelmezte, amikor a kulturális értékek és a dolgozó nép fenyegetettsége ürügyén tiltakozott és remélt. S Pomogáts Béláé a ki nem mondott felismerés: Radnóti Miklós a hazafias költészet új műfaját alkotta meg. Az „elégia merengő hangját az óda ünnepélyes zengésével” ötvözte. Mint ahogy késői szerelmi lírájában a dal közvetlenségének és az óda pártosának egyesítésével teremtett újat.

A korábbi kritika már szóvá tette Pomogáts Béla új könyvének tárgyi elírásait. Ezek a tévedések valóban sajnálatosak. Mégis közérthető nyelvezetével, újszerű felismeréseivel, korszerű szemléletével nagymértékben hozzájárulhat a helyes Radnóti-kép kialakításához. (*Gondolat*, 1977.)

NEMES ISTVÁN

Fülöp László:

PILINSZKY JÁNOS

„Ki a költőt érteni akarja, be kell lépjen az ő országába.” – Nagyjából így adhatnánk vissza prózaian Goethe – legutóbb Halász Előd által idézett – tanulságos sorait, amelyek kötelező érvényű parancsot tartalmaznak – mind erkölcsi értelemben, mind a módszert illetően –, bármely nagy költészet megközelítéséhez. Hatványozottan igaz ez Pilinszky Jánosra, akiről a költő monográfiája, Fülöp László, a Kortársaink sorozatban megjelent kötetében, már a bevezetőben joggal állapítja meg: „Külön út az övé, amelynek különlegesen erős az öntörvényűsége.”

A kismonográfia minden értéke most már elsődlegesen azon mérhető, hogy szerzője mennyire tudott behatolni e valóban zárt, öntörvényű világba. Az olvasó a sokat ígérő, értő bevezető után úgy érzi: a szerző ama belépés pillanatában mintha megtorpanna. Távolból, periszkóppal nézi azt a „senkiföldjét”, amely a költői lélek szenvedéseinek színhelye. Kórelemzőként beszél „abszurd magányról” és „létszorongásról”, „reménytelen istenkeresésről” és „meglapuló szörnyekről”, „bűnről és bűnhődésről”, „negatív univerzumból”, s a tudományos hangzatú alfejezetcímek még sorolhatók. Mögöttük pedig a versekből kiragadott példák – nem csekély munkára valló – végeláthatatlan sora. Am ha az olvasó végigpásztáz a szerző montázsain, tanácstalanul meredhet maga elé: mért szenvedett annyit a költő? S Fülöp László – kezdetben – evvel a *miérttel* marad adósunk. Így az elemzések ritkán mutatnak meg – a műhelymunka röntgenjével átvilágított – versegészet, sokkal inkább kapjuk a kutató szívós motívumfeltáró munkáját tartalmazó céduláinak egymás mellé helyezését, – ami persze minden műhelymunka alapfeltétele; s e tekintetben a szerző feltétlen elismerést érdemel –, de éppen ennek nyomai a kész művön nem látszódnának. Ehhez járul hozzá az az elgondolkodtató tény is, hogy Fülöp László – nemcsak a kezdeteknél – az egymástól meglehetősen elszigetelt alfejezetek után, külön tárgyalja a versek formajegyeit.

A KZ-lágerek világának kataklizmáit fel-tárandó, a monográfus felhagy a Pilinszky-

versek követésének eddigi formájával. Szolid, de alapos értékeléseket kapunk a *Harbach 1944-ről*, a *Francia fogolyról*, a *Frankfurtról*, akkor is, ha a szerző nem ritkán kötelességének érzi evidenciák újrafogalmazását. Nem hagyja magát sebesen sodortatni az – úgy tűnik – számára *méltán* központi kérdést jelentő probléma felé. Pedig ezeket a negyvenes években írt nagy verseket mind *egy* lázas folyamat élteti: a költő – hosszú időre állandósuló világképének megszilárdulása. Szó esik erről az értékelések során, de igazi hangsúlyt csak – az *Egy KZ-láger talára* mélyenszántó elemzése után –, az ötvenes évek lágerverseinek értelmezésekor kap. Pedig minden kép, minden gondolat addig is ezt a folyamatot alakította, ezt a világképet építette.

Fülöp László tehát – amint a központi kérdést vegytiszta formájában tetten érte – megtalálta azt a vezérfonalat, amely most már mind mélyebb elemzésekhez is elvezeti. Így jutunk el az *Egy KZ-láger talára*, a *Ravensbrücki passió* és a *Harmadnapon* lényeglátó elemzése után az *Apokrif*-hoz. Ahhoz a lángelmére valló remekműhöz, amelynek mély megértésén az eddigi, teljes életmű befogadása múlik. Mert a költő nemcsak összefoglal benne minden addigit, hanem pályájának legtöbb későbbi lényeges elemét előrevetíti. Sajnos azonban éppen itt válik részben kérdésessé a szerző módszerének számos erénye, és mutatkoznak meg hiányosságai. Felsorolni sem lehetne mindazt a részletmegfigyelést, amely Fülöp rendkívül alapos felkészültségét, elemző készségét bizonyítja. Jó tizenhárom oldalon keresztül sorolja vizsgálatának eredményeit. Egy dolog azonban mindebből kimaradt: az, hogy a szerző az *eleven* mű minden gondolati és nyelvi nagyszerűségét *egységes* elgondolástól indítva, és tiszta magyarsággal fogalmazva feltárja.

A kismonográfia legkiválóbb része kétségtelenül az a fejezet, amely Pilinszky úgynevezett „eszmei korszakát” mutatja be. A hatvanas években közreadott prózai írásai vallomások jellegükkel közvetlen betekintést engednek a költő eszmerendszerébe. E világszemlélet alappilléreit az evangéliumok, Dosztojevszkij, feltehetőleg a katolikus perszonalizmus filozófiája, s mindenekelőtt a költő által legnagyobbnak tartott modern misztikus, Simone Weil gon-

dolatai jelentik. Mindezek találkozási pontja az a – hívőket és nem hívőket is összekapcsoló – szeretet-elv – Pilinszky esetében bizvást beszélhetünk szeretet-vallásról –, amelynek megvalósulásáért vállalták e gondolkodók az elszánt küzdelmet a világgal is, de kivált önmagukkal. Közülük a szerző méltán tulajdonít kitüntetett jelentőséget Simone Weilnek. Hatása azonban – úgy véljük – nem egyszerűen csak „felbukkan” Pilinszky hatvanas, hetvenes években írott műveiben, hanem Dosztojevszkijjal együtt – legalábbis egy kérdéskört illetően – meghatározza további költői pályáját.

Fehér Ferenc veti fel a kérdést kiváló Dosztojevszkij-könyvében: mit kezdhet a minden önző részrehajlástól mentes szeretet-elv egy önzésre épülő világban? Dosztojevszkij hőseivel, Miskin herceggel, Karamazov Aljosával, szeretet-vallásuknak nem e világra szabott jellegével mutat rá arra, hogy Krisztus követhetése lehetetlen, s világítja meg a jelenséget XX. századi vetületeiben, egészen Simone Weil gondolataiig. Aki pedig a *Szálkák* és a *Végkifejlet* verseit figyelmesen olvassa, meg az újabb Pilinszky-költeményeket, és a szerző által csak éppen érintett színjátékokat is, az óhatatlanul Krisztus követhetésének – más szóval: a csorbitatlan szeretet-elv érvényesülésének – gyötrő kérdéseivel találkozik.

Fülöp László más csapásokon igyekszik megközelíteni Pilinszky eszmei korszakát. De találó idézetet választ a költő *Háborús nemzedék* című miniatur esszéjéből, amely nemcsak rávilágít az eddig látottakra, de arra is rámutat, hogy mennyire történelmi eredetű és színezetű az ő szeretet-vallása, mennyire *nem berekesztetten* felekezeti, hanem egyetemes, európai, emberi. – „A mai negyvenéveseket – olvassuk – az elmúlt háború érlelte nemzedékké. Sötét kelet, tragikus indulás. Mégis úgy érzem, kevés nemzedék kapott szélesebb és egyetemesebb tanítást útravalóul... A háborúban valamennyien otthontalanokká váltunk, s maga a közös tragédia lett egyetemes otthonunk. Valamennyien elvesztettük személyes kis életünket, hogy egyik legyünk a gyökértelenségben. Mi már soha többé nem térhetünk vissza úgy a csak személyesbe, ahogy azt a háború előtt értelmeztük. A mi nemzedékünk – ha szabad így fogalmaznunk – egyetemességre van ítél-

ve: önzetlenségre, igazságra, humánusra. Szenvedései mellett ritka ajándékokban is részesült: elemi erejű tapasztalatokban, amelyek az egész emberiség felebarátjává tették... A polgári élet zsebszótára után mi ismét természetes hangon használhatjuk a világ nagy szótárát: Shakespeare szótárát, a görög tragédiák szótárát, az evangélium szavait. A passió története számunkra ismét hétköznapi valóság. A fokozás igazmondásával: számomra épp a személyesen túli lett azóta a legszemélyesebb. Annak megtapasztalása, hogy épp a személyes határok átszakadásával tapasztalhatom meg egyedül önmagamat. S egészen világos számomra, hogy igazi béke is csak e tapasztalat birtokában lehetséges. Hisz előző békénket épp elégtelenség, értetlenség miatt kellett elvesztenünk." Ez a vallomás segít mélyen átéreznünk a költő egy másik, a könyvben idézett állításának igazát: „Az igazi misztikusok valójában hyperrealisták. Nem elszakadni kívántak a valóságtól, hanem ellenkezőleg, visszatérni annak forró magjába, centrumába. A pusztán szükségyszerű hidegéből, megosztottságából, számkivetettségéből a valóság oszthatatlan szívébe." S mert hite szerint az emberiség nagy drámájának „kimenetele valamiképpen Isten szívében játszódik le", a költő köteles-

sége e súlyos szívdobbanások hallgatása, az örök jelfogás – „mozdulatlan elkötelezettséggel". E dobbanások meghallásáért csöndet teremt maga körül, s a hatvanas évek végén eljut az elnémulás küszöbére.

A szerző, aki e csönd történeti, filozófiai okait vizsgálja, utalva a frankfurti iskolára és Adorno nevezetes kijelentésére – „Auschwitz után nem lehet költészet" –, méltán figyelmeztet, hogy ez az elhalkulás költőknél válságkorszakot jelez. S – tegyük hozzá – előkészíti a hetvenes évek nagy stílusváltását.

Az e korszakban született versek értékeléséről nagyjából mindazt elmondhatjuk, amit a szerzőnek a korai Pilinszky-költemények bemutatása kapcsán felrögtünk. Magyarán: ahol Pilinszky költészetének történelmi meghatározottsága elsődleges jegyekkel tetten nem érhető, ott a könyv írójának tájékozódása megkönnyíti látszik. Sajnáljuk ezt azért is, mert a könyv olvasván az a benyomásunk, hogy Fülöp Lászlót imponálóan sokrétű tárgyi tudása, rendszerező készsége, s az életmű fő kérdéseit illetően az azonosulás szándéka egyaránt jogosulttá teszi arra, hogy – a Goethe-idézetre visszautalva –, belépjen a költő országába.

MELCZER TIBOR

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓ

A Pécsi Nemzeti Színház március 10-én mutatta be *Molnár Ferenc*: Játék a kastélyban c. vígjátékát *Konter László* rendezésében. – A Kamaraszínházban március 17-én mutatták be *Déry Tibor*: Oriáscsecsemő c. művét. Az előadást *Szikora János* fh. rendezte. – Március 20-án *Vallai Péter* tartott előadói estet.

•

ÉLETÜNK-estet rendeztek február 22-én a pécsi Ifjúsági Házban. Szombathelyi folyóirat-társunk szerkesztői, *Pete György* és *Rózsa Béla*, valamint munkatársai – többek között *Apáti Miklós*, *Ágh István*, *Bella István*, *Ladányi Mihály*, *Pécsi Gabriella* és *Péntek Imre* – szerkesztőségünkbe is ellátogattak.

•

A Baranya megyei Könyvtár kiadásában megjelent *Tüskés Tibor* munkája, a *Krónika* c. pécsi avantgarde folyóirat (1920–1921) repertóriuma. A kiadvány *Tüskés Tibor*: Az avantgarde vonzásában c. bevezető tanulmányát – megjelent folyóiratunk múlt évi 7–8. és 9. számában –, valamint a *Krónika* fontosabb írásainak szemelvényeit is magában foglalja.

•

A Pécsi Galériában nyolc fiatal grafikus, *Bakos István*, *Balla Margit*, *Bányai István*, *Felvidéki András*, *Helényi Tibor*, *Kemény György*, *Molnár Kálmán* és *Schmal Károly* műveiből rendeztek kiállítást március 3–28-ig. – A Képcsarnok bemutatótermében *Puskás Imre* festményeit állították ki március 16–30-ig.

•

Pécsi Nyári Színház címmel új, évenként ismétlődő rendezvénytársasorozat kezdődik az idén. A július 14–30. közötti időszakban a szabadtéri színpadon a Pécsi Balett mutatja be Orff: *Carmina Burana*, Bach: *Parasztkantáta és Monteverdi: Tancréd és Clorinda párviadala* c. új műsorát. Ugyanítt mutatják be Oscar Wilde: *Salome* c. fantasztikus játékát. A Tette színpadán Paul Foster: *I. Erzsébet és Euripidész: Hecabe* c. darabját játsszák Babarczi László rendezésében. – A Barbakán színpadán Székely János: *Caligula helytartója* c. műve kerül színre. – Más helyszíneken rendezánsz zenei műsorokat s a Bóbita együttes felnőtteknek szóló bábműsorait mutatják be.

*

A Magyar Történelmi Társulat március 29–31-én Szegeden rendezi *Történettudomány és társadalomtudományok* c. vándorgyűlését. A program a rokottudományok közeledését, az interdiszciplinaritás fokozódását kívánja elősegíteni, megvitatva a történettudomány és a főbb társadalomtudományok kölcsönhatásának elvi és módszertani kérdéseit. A referátumok a következők: Ránki György: *Közigazdaság és gazdaságtörténet*, Losonczy Ágnes: *Szociológia és társadalomtörténet*, Kosáry Domokos: *Művelődéstörténet és művészettörténeti diszciplinák*, Köpeczi Béla: *Összehasonlító módszer a társadalomtudományokban*.

*

A Pécsi Janus Pannonius Múzeum most megjelent 1974-es évkönyvének művészettörténeti közleményei: Aknai Tamás: *A képző- és építőművészeti szintézis néhány tudománytörténeti prob-*

lémája, Hárs Éva: *Gádor István művei a Janus Pannonius Múzeumban*, Mendöl Zsuzsa: *Apáti Abt Sándor és működése a Zsolnay-gyárban*, Romváry Ferenc: *A modern magyar képtár története. Új szerzemények IV.*

A muzeológiai írásközül figyelmet érdemel Sarkadi Eszter: *A Janus Pannonius Múzeum vázlatos története a felszabadulástól napjainkig* c. munkája.

A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum 1975–76-os évkönyvében Vendel-Mohay Lajosné négy Babits-kéziratot ismerttet és elemez.

*

Képzőművészeti tagozat indul a Pécsi Nyári Egyetem keretében, július 15–26. között. Az előadások témája a magyarországi képzőművészet XX. századi stílustörténete. Emellett előadások hangzanak el a mai magyar képzőművészet törekvéseiről, Pécs és az ókeresztény művészet kapcsolatáról, a baranyai templomok festett fakazettáiról, valamint művelődéspolitikai kérdésekről. Az előadásokhoz konzultációk, műelemzések, tárlatlátogatások és egyéb rendezvények kapcsolódnak.

*

Csontváry-emlékülést rendez a Pécsi Janus Pannonius Múzeum júliusban, a művész születésének 125. évfordulója alkalmából. Az ülésen Németh Lajos a Csontváry-hamisításokról, Szabó Júlia a cédrus-szimbólumokról, Romváry Ferenc Csontváry rajzairól, Kovács Valéria pedig a Zrínyi kirohánása c. festmény előzményeiről tart előadást.